

FÓRUM sociální politiky

odborný recenzovaný časopis

5/2012

Vydává Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i.
Palackého nám. 4
128 01 Praha 2
IČO 45773009

Šéfredaktorka: Mgr. Helena Lisá
kontakt: helena.lisa@vupsv.cz
tel. 224 972 645

Tisk: Vydavatelství KUFŘ, s. r. o.
Naskové 3, 150 00 Praha 5

Distribuce a předplatné: Postservis
Poděbradská 39, 190 00 Praha 9
Kontakt: e-mail postabo.prstc@cpost.cz
fax: 284 001 847
tel.: 800 300 302 (bezplatná infolinka ČR)
www.periodik.cz

Prodej za hotové:
Knihkupectví Karolinum
Celetná 18, 116 36 Praha 1

Cena jednotlivého čísla: 50 Kč

Vychází: 6krát ročně

Dáno do tisku: 8. 10. 2012

Registrace MK ČR E 17566
ISSN 1802-5854 – tištěná verze
ISSN 1803-7488 – elektronická verze
© VÚPSV

Redakční rada:

Doc. Ing. Ladislav Průša, CSc. (předseda - VÚPSV)
Doc. Ing. Marie Dohnalová, CSc. (FHS UK)
Prof. JUDr. Vilém Kahoun, Ph.D. (ČSSZ, ZSF JČU)
Prof. Ing. Vojtěch Krebs, CSc. (VŠFS)
Mgr. Aleš Kroupa (VÚPSV)
PhDr. Věra Kuchařová (VÚPSV)
Prof. PhDr. Tomáš Sirovátka, CSc. (MU)
Doc. JUDr. Iva Chvátalová, CSc. (MUP, o. p. s., VŠE)

Vážení čtenáři,

doposud relativně příznivě se vyvíjející míra nezaměstnanosti v letních měsících stoupla v důsledku příchodu absolventů škol na trh práce a celkový počet nezaměstnaných se znovu blíží půl milionu. Vzhledem k stávajícímu a očekávanému vývoji ekonomiky byl v České republice odstartován projekt „Vzdělávejte se pro stabilitu“, tj. tzv. „kurzarbeit po česku“, jehož cílem je podpořit udržení pracovních míst u těch zaměstnavatelů, kteří se nacházejí v přechodně obtížné hospodářské situaci a dočasně nejsou schopni svým zaměstnancům přidělovat práci ve sjednaném rozsahu. Projekt realizovaný prostřednictvím Úřadu práce ČR a financovaný z OP LZZ potrvá až do 31. srpna 2015.

Rubrika Statí, studie, úvahy a analýzy, jež obsahuje recenzované příspěvky, začíná příspěvkem „Možný vývoj úrovně vzdělání populace České republiky do roku 2050 aneb jak se bude vyvíjet lidský kapitál“, jehož autoři se zaměřili na projekci vývoje úrovně nejvyššího dosaženého vzdělání obyvatel do roku 2050 a na to, jaké důsledky by mohl mít budoucí demografický vývoj v České republice z pohledu vývoje lidského kapitálu. Protože dosažení terciárního stupně vzdělání lze předpokládat ve věku 20–24 dokončených let, jsou souhrnné výsledky uváděny pouze pro osoby 25leté a starší. Z projekce vyplývá, že v ČR lze do budoucna očekávat další nárůst úrovně dosaženého vzdělání populace. O něco se ještě sníží podíl osob se základním vzděláním, zejména u žen. Podíl osob s terciárním vzděláním naopak několikanásobně vzroste. Úroveň vzdělání žen se vyrovná úrovni vzdělání mužů. Prezentována je rovněž hrubá analýza nezaměstnanosti absolventů, protože pouze zaměstnané osoby využívají svůj lidský kapitál ve prospěch společnosti.

Autorky druhého článku „Integrace dětí migrantů ze třetích zemí v oblasti vzdělávání v České republice“ se zabývají hodnocením integrace a školní úspěšnosti dětí cizinců z třetích zemí, především v průběhu povinné školní docházky v České republice. Vycházejí jednak z výsledků mezinárodního šetření OECD PISA a dále z navazujícího kvalitativního šetření řízených rozhovorů s řediteli (učiteli) vybraných základních škol v Praze s nejvyšším zastoupením cizinců ve třídách z roku 2011. Text se zaměřuje především na rodinné a materiální zázemí žáků migrantů, problémy související s neznalostí jazyka, významem školy a předškolního vzdělávání v integraci žáků - migrantů.

Autorky třetího textu „Částečné úvazky v České republice: šance nebo riziko?“ vyšly z toho, že u nás částečné úvazky bývají často chápány jako pozitivní opatření a jen zřídka jsou zmiňovány i negativní aspekty spojené s touto formou zaměstnání. Podrobily proto tuto formu zaměstnání zevrubnější analýze. Položily si otázku, zda u nás částečné úvazky představují skutečně bezproblémovou a jednoznačně pozitivní formou zaměstnání. Zjištění poukazují na ambivalentní povahu částečných úvazků. Na jednu stranu jsou používány ve smyslu pozitivní pracovní flexibility, kterou využívají zejména ženy k tomu, aby mohly kombinovat pracovní život s péčí o malé děti, na druhou stranu se ukázalo, že jsou využívány zejména lidmi z na pracovním trhu marginalizovaných skupin, tj. osobami s nižším vzděláním, na pracovních pozicích vyžadujících nižší kvalifikaci a jsou obecně spojeny s nižší mírou jistoty pracovního místa a vyšší mírou rizika chudoby.

Nerecenzovaná část v rubrice Z Evropské unie přináší článek o projektu OP LZZ zaměřeném na sladování rodinného a pracovního života s využitím flexibilních forem práce, v rubrice Statistiky a analýzy pak článek rozebírající platnou legislativu a způsob provádění exekčních srážek z důchodů doplněný řadou statistických údajů. Rubriku Poznatky z praxe tvoří příspěvek o významu odpovídajících informací pro dosažení spokojenosti zaměstnanců na pracovišti a způsobu jejich zjišťování. Rubrika Ze zahraničního tisku seznamuje s nejrůznějšími poznatky z oblasti zaměstnanosti, trhu práce či rovných příležitostí. Informační servis čtenářům nabízí obvyklé krátké informace a ukázky z přírůstků a databáze odd. knihovnicko-informačních služeb.

Helena Lisá
šéfredaktorka

Možný vývoj úrovně vzdělání populace České republiky do roku 2050 aneb jak se bude vyvíjet lidský kapitál

Tomáš Fiala, Jitka Langhamrová

Jednou z možností, jak posuzovat úroveň lidského kapitálu, je využít dosažené úrovně vzdělání, i když ve skutečnosti stejná úroveň vzdělání nemusí znamenat stejnou míru znalostí. Svou roli hraje také jejich zastarávání a nutnost je v čase obnovovat, aktualizovat a rozvíjet. Článek obsahuje projekci vývoje úrovně nejvyššího dosaženého vzdělání obyvatel v České republice do roku 2050. Jeho smyslem je poukázat na to, jaké důsledky by mohl mít budoucí demografický vývoj v České republice z pohledu vývoje lidského kapitálu. Protože při obvyklém průběhu školní docházky lze předpokládat dosažení terciárního stupně vzdělání ve věku 20-24 dokončených let, jsou souhrnné výsledky uváděny pouze pro osoby 25leté a starší. Z projekce vyplývá, že v ČR lze do budoucna očekávat další nárůst úrovně dosaženého vzdělání populace. O něco se ještě sníží podíl osob se základním vzděláním, výrazné snížení podílu osob s pouze základním vzděláním se očekává zejména u žen. Podíl osob s terciárním vzděláním naopak několikanásobně vzroste. Úroveň vzdělání žen se vyrovná úrovni vzdělání mužů. Prezentována je rovněž hrubá analýza nezaměstnanosti absolventů, protože pouze zaměstnané osoby využívají svůj lidský kapitál ve prospěch společnosti.

Stárnutí populace je téma v poslední době velmi často diskutované. Tento fenomén se aktuálně týká nejen populace České republiky, ale více či méně všech ekonomicky vyspělých zemí světa i některých rozvojových zemí. Tyto země mají totiž podobný demografický vývoj. Je pro ně charakteristická relativně nízká plodnost (hodnota úhrnné plodnosti je zpravidla pod hranicí prosté reprodukce) a pokračující snižování úmrtnosti, jehož důsledkem je trvalý růst střední délky života. Dynamické stárnutí v současné době je ale především důsledkem specifických rysů věkové struktury obyvatelstva, které odrážejí předchozí populační vývoj (zhruba od 30. let 20. století).

Důsledkem demografického stárnutí je zvyšování podílu seniorů v populaci, zatímco osob v předproduktivním i produktivním věku ubývá. To má pochopitelně řadu dopadů v oblasti ekonomické i sociální. Nejčastěji se diskutuje o tom, zda a jak bude možné zajistit v budoucích desetiletích financování důchodů. Podobné otázky se týkají oblasti poskytování sociální a zdravotní péče.

Výše uvedené úvahy však zpravidla vycházejí pouze z údajů o předpokládaném vývoji počtů osob podle pohlaví a věku. Produktivní schopnosti člověka, jeho lidský kapitál, však závisí na řadě dalších charakteristik. Pokud doplníme projekci počtů osob projekcí kapitálu, který tito lidé představují, nemusejí být závěry zdaleka tak pesimistické.

Co si pod pojmem lidský kapitál představujeme? Pojem lidského kapitálu se stal předmětem zájmu již ve druhé polovině 18. století. Nejprve Adam Smith (Smith, 1776) a později např. i Karel Marx (Marx, 1978) nebo Arthur C. Pigou (Pigou, 1928, s. 29) začali v ekonomických teoriích poukazovat na skutečnost, že mezi výrobní faktory patří také zručnosti či znalosti jednotlivých osob.

Konkrétnější vymezení pojmu „lidský kapitál“ se často přisuzuje autorům tzv.

Chicagské ekonomické školy – laureátovi Nobelovy ceny Garrymu S. Beckerovi a Jacobovi Mincerovi (Becker, 1963; Mincer, 1958). V dnešní době je obecně přijímána právě Beckerova definice: „Lidský kapitál jsou schopnosti, dovednosti a odpovídající motivace tyto schopnosti a dovednosti uplatnit.“ (Becker, 1963).

V současné době se hodnocení rozvoje lidského kapitálu věnuje velmi intenzivně Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoji (OECD). Za lidský kapitál považuje „znalosti, dovednosti, schopnosti a vlastnosti jedince, které usnadňují vytváření osobního, sociálního a ekonomického blaha“¹. Každý rok vydává studii o stavu a rozvoji lidského kapitálu nazvanou Education at a Glance².

Vlastnosti a schopnosti jedince jsou dány nejen počátečními faktory (geneticky zděděné a vrozené), ale též následně rozvíjeny dalším působením prostředí a vzděláváním. Výsledkem působení prostředí a vzdělávání jsou nabyté a rozvíjené dovednosti a znalosti. Jednotlivé složky lidského kapitálu se přitom navzájem ovlivňují. Vlastnosti jedince mohou velmi pozitivně (ale i negativně) ovlivnit osvojení si znalostí (v oblasti formálního, neformálního i informálního vzdělávání) nebo rozvíjení dovedností.

Pro účely výpočtu projekce je třeba úroveň lidského kapitálu nějak kvantifikovat (odhadnout). Potřebujeme ukazatel, který lidský kapitál co nejlépe vystihuje, ale také je použitelný z praktického hlediska, tedy je dobře odhadnutelný. Přitom ze základní definice lidského kapitálu je zřejmé, že jeho měření nebude vůbec jednoduché. Lidský kapitál je kvalitativní vlastností jednotlivky (člověka), zatímco my jej chceme zachytit kvantitativním ukazatelem.

Jednou z lépe měřitelných částí lidského kapitálu je úroveň znalostí. Protože však není v čase konstantní, bylo by vhodné změřit ji ne přes pouhé prověření znalostí, ale zejména změřením potenciálu, kterým jedinec disponuje. Nízká úroveň znalostí

v určitém čase ještě neznamená, že daný jedinec musí mít nutně nižší úroveň lidského kapitálu po celý život. Disponuje-li určitou úrovní vlastností, schopností a dovedností, může znalosti nabyt, může některé vlastnosti a zejména schopnosti a dovednosti během života dále rozvíjet (ale také ztrácet).

Nabízí se proto možnost posuzovat úroveň lidského kapitálu prostřednictvím zjišťování (nejvyšší dosažené) úrovně vzdělání. Úskalím je fakt, že stejné úrovně vzdělání se od sebe někdy značně liší. V individuálním pohledu na úroveň lidského kapitálu hraje roli také stupeň jeho opotřebení. Nabyté znalosti v čase zastarávají a je nutné je obnovovat, aktualizovat a rozvíjet (podobně jako schopnosti a dovednosti).

Přesto je nejvyšší dosažený stupeň vzdělání jednou z velmi často používaných a poměrně jednoduchých, i když velmi nedokonalých měřitelných charakteristik lidského kapitálu (viz např. Langhamrová a kol., 2011 nebo též Mazouch, Fischer, 2011). Především z toho důvodu, že se jedná o údaj pravidelně zjišťovaný při sčítání lidu a rovněž školská statistika poskytuje každoročně údaje o počtech absolventů škol, tedy o počtech osob, které dosáhly určité úrovně vzdělání. Nevýhodou tohoto přístupu je skutečnost, že uvažuje pouze formální vzdělávání a opomíjí další formy, především celoživotní vzdělávání dospělých. Údaje o tomto typu vzdělání jsou však mnohem hůře dostupné.

Článek obsahuje projekci vývoje dosažené úrovně vzdělání populace České republiky, Jeho smyslem je především poukázat na to, jaké důsledky by mohl mít budoucí demografický vývoj v České republice z pohledu vývoje lidského kapitálu. Vývoj vzdělání je totiž možné ovlivňovat zpravidla podstatně snáze a lépe než například vývoj demografický. Efekt řady opatření populační politiky bývá totiž často jen krátkodobý.

Předmětem článku je tedy projekce vývoje úrovně nejvyššího dosaženého

vzdělání obyvatel v České republice do roku 2050. Protože při obvyklém průběhu školní docházky lze předpokládat dosažení terciárního stupně vzdělání ve věku 20–24 dokončených let, jsou souhrnné výsledky uváděny pouze pro osoby 25leté a starší. Je zde rovněž prezentována hrubá analýza nezaměstnanosti absolventů, protože pouze zaměstnané osoby využívají svůj lidský kapitál ve prospěch společnosti.

Použitá metodika

Základem projekce struktury obyvatelstva podle vzdělání byla klasická demografická projekce obyvatelstva ČR (bez rozlišení úrovně vzdělání) vypočtená komponentní metodou (viz např. Bogue, Arriaga, Anderton, 1993). Ve druhém kroku pak byla vypočtena projekce podle vzdělání. Metodologie výpočtu této projekce je podrobněji popsána např. v článkách Fiala, Langhamrová, Miskolczi, 2011 nebo Fiala, Langhamrová, Průša, 2011.

Projekce populačního vývoje

Projekce vývoje věkové struktury obyvatelstva České republiky byla vypracovaná ve dvou variantách. První variantou projekce byla kombinace nízké a střední varianty projekce Českého statistického úřadu (ČSÚ, 2009), navíc částečně upravená podle nejnovějších údajů, tzv. varianta ČSÚ. Kombinace nízké a střední varianty byla zvolena proto, že data za poslední roky svědčí o zastavení růstu plodnosti i snížení ročního migračního přírůstku, zatímco růst délky života pokračuje podle střední varianty.

Druhá varianta je založena na předpokladu, že plodnost českých žen bude s jistým časovým zpožděním kopírovat plodnost žen v ekonomicky vyspělých západoevropských zemích. Jako „vzorová“ země bylo vybráno Nizozemsko, a to z toho důvodu, že se jedná o populaci, kde již proběhla a zdá se, že byla ukončena transformace plodnosti žen do vyššího věku. Úroveň i struktura plodnosti je zde poměrně stabilní. Navíc se jedná o populaci sociálně nepřilíš vzdálenou a co do velikosti v jistém smyslu srovnatelnou s Českou republikou. Uvedená varianta je označovaná jako *varianta NL*.

Prahovou demografickou strukturou pro obě varianty bylo poslední dostupné složení obyvatelstva České republiky podle pohlaví a jednotek věku, tj. demografická struktura ČR k 1. 1. 2011 (ČSÚ, 2011). Trendy populačního vývoje jsou v obou variantách projekce totožné; další, i když poměrně mírný nárůst plodnosti, pokračující růst délky života a stabilizace migračního přírůstku. Předpokládané tempo vývoje se však liší. Nizozemská varianta počítá s vyšším růstem plodnosti, rychlejším růstem střední délky života i vyšším migračním přírůstkem než varianta ČSÚ. Variantu ČSÚ tedy můžeme označit jako nízkou, variantu NL pak jako vysokou.

Vstupní data pro výpočty týkající se obyvatelstva ČR byla získána z internetových stránek (ČSÚ, 2012), zdrojem dat o obyvatelstvu Nizozemska byl Eurostat (Eurostat, 2012).

Popište nyní podrobněji scénáře uvedených dvou variant budoucího demografického vývoje v ČR.

Varianta ČSÚ

Plodnost

Předpokládá se, že úhrnná plodnost do roku 2020 plynule vzroste na 1,565, v dalších 30 letech postupně poroste již jen na 1,635. Nejvyšší specifické plodnosti budou mít od roku 2020 ženy 29–31leté, tzn. že se průměrný věk matky během nejbližších 10 let ještě o necelý rok zvýší, pak se již struktura plodnosti nebude měnit.

Úmrtnost

Střední délka života se bude podle této varianty i nadále prodlužovat po celé období projekce. Do roku 2030 se předpokládá meziroční nárůst zhruba stejný jako v současné době, po roce 2030 uvažujeme zpomalování růstu střední délky života. Jako výchozí struktura úmrtnosti byla použita průměrná struktura pravděpodobnosti úmrtí podle věku za léta 2006–2009 odděleně pro muže a pro ženy. Předpokládá se, že tato struktura bude po celé období projekce stejná.

Migrace

Hodnota salda zahraniční migrace ČR v posledních letech značně kolísala (viz např. Arltová, Langhamrová, 2010). Přitom vliv migrace na změnu demografické struktury i lidského kapitálu je stále významnější (např. Kačerová, 2010). V této variantě projekce se předpokládá, že migrační saldo postupně vzroste do roku 2015 na 20 000 osob ročně a v dalších letech bude stabilizováno na této hodnotě. Uvažovaná demografická struktura migrantů bude v roce 2010 na úrovni poslední známé struktury, tj. na úrovni roku 2009. V dalších letech do roku 2030 očekáváme postupné přibližování této struktury struktuře migračního salda země EU. Tato struktura je charakteristická především poměrně vyrovnaným poměrem mužů a žen a větším podílem imigrantů ve věku nad 30 let. Po roce 2030 se předpokládala trvale struktura migračního salda EU.

Varianta NL

Plodnost

Odhad vývoje plodnosti žen v této variantě byl proveden na základě vývoje kohortní plodnosti odhadnuté pomocí třetích hlavních souborů narozených. Jedná se vždy o vzájemně se překrývající kohorty žen dvou sousedních ročníků narození. Třetí hlavní soubory zemřelých byly použity z toho důvodu, že zatímco data o počtu narozených dětí podle věku matky (věkem se rozumí dokončený věk v den porodu) bývají běžně dostupná, počty narozených

dětí podle ročníku narození matky v době výpočtu projekce ještě nebyly k dispozici. Scénář této varianty předpokládá, že plodnost kohort českých žen bude s určitým zpožděním kopírovat plodnost kohort žen Nizozemska, že se však toto zpoždění bude postupně snižovat.

Ženy ročníků narození 1965–1979 již dosáhly věku 30 a více let, tj. vrcholu své plodnosti. Pro každou z nich byla na základě hodnot posledních známých specifických měr plodnosti a vývoje trendu plodnosti nalezena „podobná“ kohorta nizozemská. Při odhadu neznámých specifických měr plodnosti těchto českých kohort ve vyšším věku se předpokládá, že jejich specifické míry plodnosti budou odpovídat specifickým mírám plodnosti kohort nizozemských – že však vývoj plodnosti českých kohort bude rychlejší než v Nizozemsku. České kohorty každý další rok „sníží zpoždění“ za Nizozemskem o rok. Na základě takto odhadnuté plodnosti českých kohort a předpokladu postupného růstu úhrnné plodnosti až na 1,850 byla zpětně určena průřezová plodnost pro výpočet demografické projekce.

Úmrtnost

V České republice byl od roku 2001 do roku 2010 průměrný roční nárůst střední délky života u mužů 0,295 roku, u žen pak 0,253 roku. Projekce v této variantě předpokládá, že střední délka života mužů i žen poroste tímto tempem po celé období projekce. Do roku 2050 by tak vzrostla střední délka života mužů na více než 86 let, střední délka života žen by překročila 90 let.

Migrace

I v této variantě se předpokládalo, že v roce 2010 bude demografická struktura migračního salda na úrovni poslední známé struktury, tj. na úrovni roku 2009. V dalších letech pak očekáváme do roku 2030 postupné přibližování této struktury struktuře migračního salda EU. Po roce 2030 se opět předpokládala trvale struktura migračního salda EU. Od předchozí varianty se tedy varianta NL liší pouze vyšší předpokládanou úrovní migračního salda. Během následujících 15 let předpokládáme postupný nárůst migračního přírůstku až na 35 tisíc osob ročně, tedy na více než dvojnásobek hodnoty z roku 2010.

Uvedené scénáře demografické projekce přehledně zachycuje tabulka č. 1.

Projekce populace podle dosaženého vzdělání

Získaná populační projekce byla výchoziskem pro výpočet projekce populace s přihlédnutím k dosaženému vzdělání. Bereme v úvahu pouze formální vzdělávání založené na klasické struktuře úrovně vzdělání obyvatelstva rozdělené na čtyři stupně:

A – základní vzdělání (do této skupiny zahrnujeme i osoby s nedokončeným základním vzděláním),

Tabulka č. 1. Scénáře demografické projekce

Rok	2010	2015	2020	2025	2030	2035	2040	2045	2050
Charakteristika	Varianta ČSÚ								
Úhrnná plodnost (dětí na 1 ženu)	1,492	1,529	1,565	1,585	1,605	1,613	1,620	1,628	1,635
Střední délka života mužů (let)	74,4	75,7	76,9	78,2	79,4	80,4	81,4	82,4	83,4
Střední délka života žen (let)	80,6	81,7	82,8	84,0	85,1	85,9	86,7	87,6	88,4
Migrační přírůstek (ročně)	15 648	20 000	20 000	20 000	20 000	20 000	20 000	20 000	20 000
Charakteristika	Varianta NL								
Úhrnná plodnost (dětí na 1 ženu)	1,492	1,535	1,600	1,650	1,700	1,750	1,800	1,825	1,850
Střední délka života mužů (let)	74,7	76,2	77,6	79,1	80,6	82,1	83,6	85,0	86,5
Střední délka života žen (let)	80,9	82,1	83,4	84,6	85,9	87,2	88,4	89,7	91,0
Migrační přírůstek (ročně)	15 648	25 000	30 000	35 000	35 000	35 000	35 000	35 000	35 000

Zdroj: ČSÚ, vlastní předpoklady

B – střední vzdělání a střední vzdělání s výučním listem („střední vzdělání bez maturity“),

C – střední vzdělání s maturitní zkouškou („střední vzdělání s maturitou“),

D – terciární vzdělání („vyšší vzdělání“), tedy vzdělání získané na konzervatoři, vyšší odborné škole a vysokoškolské vzdělání.

Projekce byla opět vypočtena standardní komponentní metodou pro čtyři výše uvedené skupiny úrovně vzdělání. Základní scénáře demografického vývoje byly použity stejné jako v předchozí projekci bez rozlišení vzdělání, tj. varianta ČSÚ a varianta NL.

Protože do skupiny osob se základním vzděláním zahrnujeme i osoby s nedokončeným základním vzděláním, byli všichni novorozenci vždy zařazeni do skupiny se základním vzděláním. Z tohoto důvodu také nebyla rozlišována plodnost podle vzdělání žen, předpokládala se pro všechny ženy stejná a rovná plodnost výchozí projekce bez rozlišení vzdělání.

Naopak úmrtnost byla podle dosaženého stupně vzdělání diferencována. Vycházelo se z úmrtnostních tabulek podle dosaženého vzdělání (Zeman, 2006). Na jejich základě byly vypočteny pro každou jednotku věku a pohlaví indexy porovnávací pravděpodobnosti úmrtí osob jednotlivých skupin vzdělání daného pohlaví v tomto věku s pravděpodobností úmrtí osob daného pohlaví v tomto věku pro celou populaci bez rozlišení vzdělání. Předpokládalo se, že rozdíly v úmrtnosti podle vzdělání budou po celou dobu projekce stejné, tj. hodnoty indexů se v čase nemění. Pravděpodobnost úmrtí osob daného pohlaví a věku v určitém roce byla pak počítána jako násobek pravděpodobnosti úmrtí osoby daného pohlaví a věku (z projekce bez rozlišení vzdělání) v příslušném roce a indexu pro daný věk, pohlaví a vzdělání.

Údaje o dosaženém vzdělání zahraničních migrantů jsou často neúplné a nespolehlivé. Pro jednoduchost se proto předpokládalo, že struktura imigrantů daného pohlaví a věku podle vzdělání v každém roce je stejná jako struktura obyvatelstva ČR daného pohlaví a věku podle vzdělání v daném roce.

Dosažení vyššího stupně vzdělání bylo považováno za „migraci“ příslušné osoby

z populace osob nižšího stupně vzdělání do populace osob vyššího stupně vzdělání. Počet osob zvyšujících své vzdělání vycházel ze (skutečného či předpokládaného) počtu absolventů jednotlivých stupňů vzdělávání v jednotlivých letech podle pohlaví a věku.

Počty absolventů jednotlivých typů škol v ČR byly převzaty ze Statistické ročenky školství (UIV, 2011). Počty absolventů středních škol, konzervatoří ani VOŠ uváděné v této ročence však nejsou tříděny podle věku. Předpokládá se proto obvyklý průběh školní docházky s tím, že část žáků má školní docházku o rok odloženou. Protože podíl žáků s odloženou školní docházkou činí zhruba necelých 20 %, předpokládali jsme pro zjednodušení výpočtů, že do 1. třídy základní školy nastupují pouze žáci, kteří dovršili 6 let do 30. června (tedy všichni, kteří jsou k 1. 7. daného roku 6letí), zatímco žáci narození v červenci a v srpnu – kterých je zhruba 16,7 % – mají školní docházku odloženou. Jinak řečeno, předpokládáme, že z žáků, kteří zahajují základní školní docházku v roce t , je zhruba polovina ročníku narození $t-6$ a druhá polovina ročníku narození $t-7$.

Za tohoto předpokladu a za předpokladu, že nikdo neopakuje ročník, je věk absolventů při obvyklém průběhu školní docházky následující:

- absolvent základní devítileté školy je 15letý,
- absolvent 3leté střední školy (bez maturity) je 18letý, zvyšuje si vzdělání z A na B,
- absolvent 4leté střední školy (s maturitou) je 19letý, zvyšuje si vzdělání z A na C,
- absolvent 2letého nástavbového studia je 20letý, zvyšuje si vzdělání z B na C,
- absolvent konzervatoře je 21letý, zvyšuje si vzdělání z A na D.

Věkem rozumíme vždy dokončený věk absolventa ke středu roku (k 1. 7.), polovina absolventů je tedy vyššího a polovina nižšího ročníku narození. Počty absolventů vysokých škol byly již tříděny nejen podle pohlaví, ale i podle věku.

Výchozí demografickou strukturou pro výpočet této projekce bylo složení obyvatelstva podle pohlaví, věku a nejvyššího dokončeného vzdělání ze Sčítání lidu, domů a bytů (SLDB) z roku 2001. Projekce s rozlišením úrovně vzdělání byla proto počítána již od tohoto roku, přičemž při

výpočtu do konce roku 2010 byla využita pozdější dostupná data o demografickém vývoji (ovšem bez rozlišení úrovně vzdělání). Hodnoty počtů živě narozených, migračního salda, počtů absolventů jednotlivých typů škol i pravděpodobnosti úmrtí (bez rozlišení úrovně vzdělání) do roku 2010 byly pro výpočet v obou variantách projekce použity skutečné. Po každém kroku výpočtu projekce byla prováděna korekce počtů osob v jednotlivých jednotkách věku tak, aby součet počtů osob daného věku a pohlaví podle jednotlivých stupňů dosaženého vzdělání byl roven celkovému počtu osob daného věku a pohlaví podle údajů ČSÚ. Pro další krok výpočtu projekce se vždy používaly korigované hodnoty z předchozího roku.

Pro výpočet této projekce od roku 2011 byl pochopitelně potřebný nejen scénář předpokládaného vývoje plodnosti, úmrtnosti a migrace, ale i předpoklady o budoucím počtu absolventů jednotlivých typů škol. Pro nejbližší roky vycházel scénář vývoje počtu absolventů z počtu přijatých studentů v předchozích letech a z předpokladu stejných podílů studentů úspěšně končících studium jako v roce 2010. Počet absolventů v dalších letech vycházel z předpokladu, že podíl absolventů jednotlivých typů škol vzhledem k počtu všech osob příslušného věku v populaci bude v dalších letech konstantní nebo jen velmi zvolna poroste a že bude stejný při obou uvažovaných variantách demografického vývoje.

Předpoklad, že absolutní počty absolventů zůstanou konstantní nebo dokonce porostou, se nezdál být v ČR realistický, neboť v důsledku prudkého poklesu počtu živě narozených v 90. letech dochází k prudkému poklesu počtu potenciálních studentů středních, a později i vysokých škol. Navíc stále více sílí názory, že podíl osob zapisujících se na vysoké školy by se již neměl dále zvyšovat, spíše by měl být stabilizován na úrovni zhruba 2/3 jednotlivých ročníků narozených.

Po každém kroku výpočtu projekce byla opět prováděna korekce počtů osob v jednotlivých jednotkách věku tak, aby součet počtů osob daného věku a pohlaví podle jednotlivých stupňů dosaženého vzdělání byl roven celkovému počtu osob daného věku a pohlaví podle výchozí projekce bez

rozlišení vzdělání, a pro další krok se používaly korigované hodnoty projekce z předchozího roku.

Byly zpracovány dvě varianty projekce vývoje počtu absolventů:

Varianta Standard nepředpokládala výrazné změny ve struktuře vzdělávací soustavy nebo legislativní změny v budoucnosti. Jedná se o variantu pravděpodobnější, která vychází z analýzy dlouhodobých trendů vývoje vzdělávací soustavy.

Varianta BM (bez maturity) byla založena na předpokladu „záchrany učňovských oborů“. Varianta ukazuje, jak by vypadala struktura obyvatelstva podle úrovně vzdělání, kdyby kraje (jako majoritní zřizovatel středních škol) začaly s masivní podporou oborů zakončených výučním listem (bez maturity) a zároveň by terciární vzdělávání nebylo omežováno (tzn. jeho kapacita by se vyvíjela podle dlouhodobého trendu, stejně jako ve variantě Standard). Z varianty je zřejmé, že by se ve struktuře podle vzdělání výrazně zvýšil podíl osob, které mají střední vzdělání bez maturity, a výrazně se snížil podíl osob se středním vzděláním s maturitou (což je způsobeno ponecháním široce otevřeného terciéru). Je jasné, že tato varianta je pouze hypotetická – aby nastala, musela by být nějakým způsobem ovlivněna oborová struktura středních škol (zákonem, zásahem zřizovatele, finančními dotacemi z MŠMT na obory bez maturity, zvýšený zájem žáků o obory bez maturity z důvodu situace na trhu práce). Podrobnější popis metody výpočtu této projekce je uveden například v publikaci (Langhamrová a kol., 2011).

Nezaměstnanost absolventů

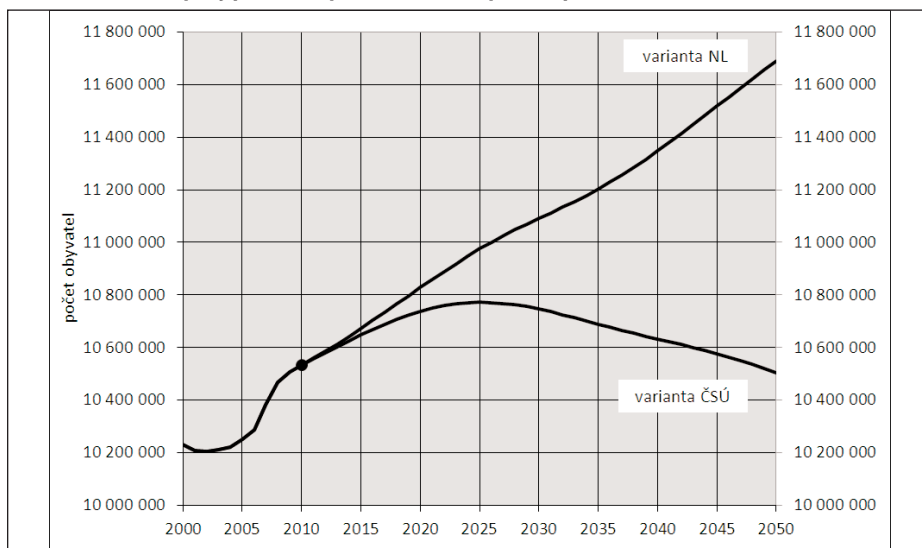
K využití lidského kapitálu členů populace dochází pouze v případě, že tyto osoby najdou odpovídající zaměstnání. To lze odhadnout hrubou analýzou nezaměstnanosti se zaměřením na analýzu nezaměstnanosti absolventů s přihlédnutím k jejich dosaženému vzdělání.

Míra nezaměstnanosti (registrovaná) se od července 2004 měří jako podíl dosažitelných uchazečů o práci a velikosti pracovní síly, určené jako 12měsíční klouzavý průměr. Dosažitelnost znamená, že uchazeč je připraven kdykoliv nastoupit do nového zaměstnání, tj. nepočítají se lidé v rekvalifikaci, nemocní apod.

Při sledování uplatnění jedinců na trhu práce se používají obvykle informace z MPSV z registrů úřadů práce a ÚIV. Sledují se nezaměstnaní absolventi, kteří ukončili poslední studium nejvýše dvanáct měsíců před okamžikem sledování. Absolventi minulí, kteří jsou na úřadech práce registrovaní delší dobu, nebo se do registru nezaměstnaných vrátili, již nejsou považováni za absolventy. Jsou tak zahrnutí pouze „čerství“ absolventi.

Informace o absolventech škol jsou publikovány dvakrát ročně – na konci dubna a září. Dubnová čísla představují stabilní

Obrázek č. 1: Vývoj počtu obyvatel ČR (stavy k 31. prosinci)

Zdroj: ČSÚ, vlastní výpočet

situaci, kdy trh práce již do značné míry absorboval „čerstvé“ absolventy škol z minulého roku. V září bývá naopak počet nezaměstnaných absolventů extrémně vysoký, tvoří sezónní vlnu.

Hlavní výsledky projekce demografického vývoje

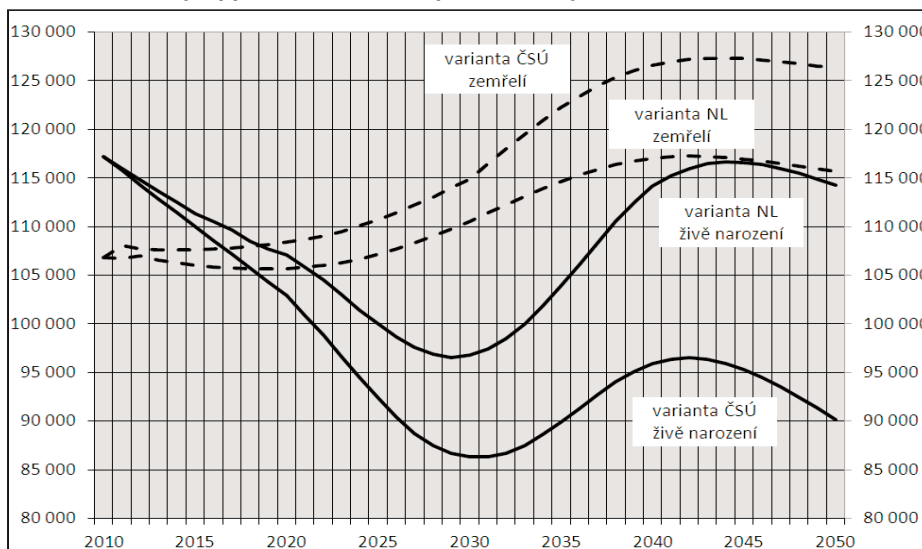
Na první pohled se jedná o dvě diametrálně odlišné varianty vývoje. Podle varianty ČSÚ by se počet obyvatel ČR (I) během následujících 15 let přiblížil k 10,8 milionům, ale poté by začal po krátké stagnaci klesat. V roce 2050 by podle této varianty byl počet obyvatel ČR zhruba stejný jako v roce 2010, tj. o málo vyšší než 10,5 milionu. Naproti tomu podle varianty NL, předpokládající vyšší plodnost, rychlejší růst střední délky života i vyšší migrační přírůstek, by počet obyvatel ČR trvale rostl a v roce 2050 by byl téměř o 1,2 milionu vyšší než v roce 2010.

Zcela rozdílný charakter by měl i vývoj počtu živě narozených a zemřelých (obrá-

zek č. 2). Podle varianty CSU by nastal ještě před rokem 2020 okamžik, kdy by počet živě narozených byl (podobně jako v období 1994–2005) opět nižší než počet zemřelých. Tento stav by zůstal zachován trvale, přičemž přirozený úbytek obyvatelstva ČR by se stále zvyšoval. Kolem roku 2050 by již mohl být roční počet narozených o zhruba 35 tisíc nižší než počet zemřelých. Podle varianty NL by nastal přirozený úbytek obyvatelstva v ČR až o několik let později, pravděpodobně až po roce 2020. Rozdíly mezi počtem narozených a zemřelých by byly v této variantě výrazně menší, navíc by se vzhledem k vyšší plodnosti a migraci po roce 2030 začaly snižovat. Koncem první poloviny tohoto století by podle této varianty byly roční počty živě narozených opět téměř na úrovni počtu zemřelých.

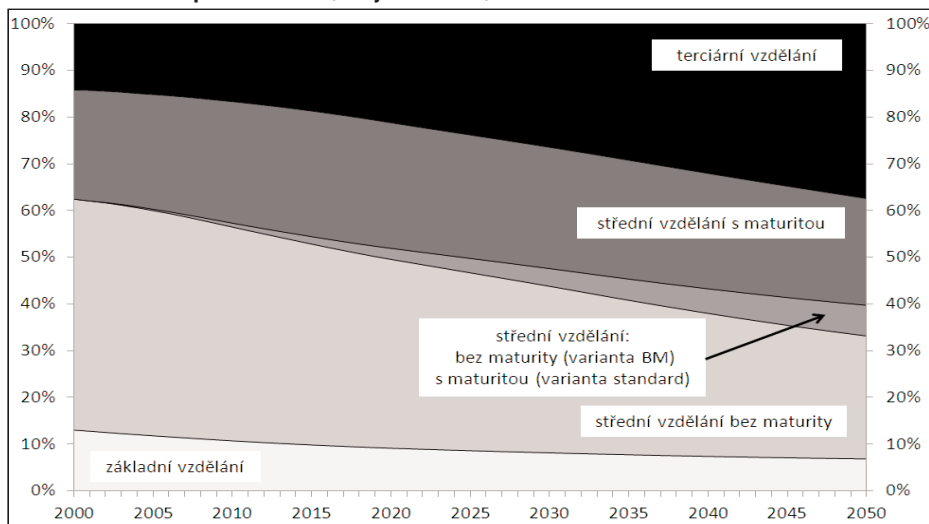
Dosavadní vývoj odpovídá spíše minimální variantě ČSÚ, předběžná data za rok 2011 dokonce uvádějí počet živě narozených nižší než podle této varianty. Na druhou stranu je velmi diskutabilní činit na

Obrázek č. 2: Vývoj počtu živě narozených a zemřelých v ČR

Zdroj: ČSÚ, vlastní výpočet

Obrázek č. 3: Struktura 25letých a starších mužů v ČR podle nejvyššího dosaženého stupně vzdělání (údaje k 31. 12.)

Zdroj: ČSÚ, ÚIV, výpočet vlastní

základě vývoje v prvním roce projekce věrohodné závěry o možném vývoji v dalších letech.

V minulé době jsme byli svědky několika krátkodobých změn trendů demografického vývoje. Málokdo například očekával tak velký pokles plodnosti v 90. letech, opětovný růst na počátku 21. století byl také o něco vyšší, než se předpokládalo. V současné době je otázkou, zda stagnace plodnosti, které jsem svědky od roku 2009, a především pokles v roce 2011, jsou pouze krátkodobým přerušením dalšího růstu či zda se jedná opět o dlouhodobou změnu předchozího trendu. Ještě větší výkyvy zaznamenal vývoj migračního přírůstku. V letech 2007–2008 byl nečekaně vysoký, v následujících letech však velmi rychle poklesl. Jeho hodnoty v roce 2010 i v roce 2011 (pouze necelých 16, resp. 17 tisíc osob) jsou nejnižší od roku 2003. Další vývoj migrace asi do značné míry závisí především na dalším vývoji ekonomické situace v ČR i ve světě. V současné době se spíše předpokládá omezování zahranič-

ní migrace. Pouze vývoj střední délky života její poměrně stabilní – její hodnoty pro muže i ženy trvale rostou.

V každém případě je však zřejmé, že pokud dojde k obnovení alespoň částečného růstu plodnosti žen, bude pokračovat růst střední délky života a udrží se trvale kladné saldo zahraniční migrace, nebude v České republice v nejbližších desetiletích docházet k výraznému úbytku obyvatelstva v porovnání s současným stavem.

Je ale třeba podotknout, že i přes poměrně velké rozdíly výsledků projekce počtu obyvatel mezi oběma variantami (v roce 2050 se předpokládáný počet obyvatel liší o více než 11 %) budou rozdíly ve struktuře obyvatelstva podle dosaženého úrovně vzdělání zanedbatelné. Je to pochopitelné, neboť v projekci předpokládáme v obou variantách demografického vývoje stejné podíly absolventů z jednotlivých populačních ročníků. V grafech vývoje složení obyvatelstva podle dosaženého vzdělání uvedených v následující části článku by rozdíly mezi oběma variantami

nebyly vůbec patrné. Proto jsou výsledky projekce vývoje úrovně vzdělání uváděny pouze pro jedinou variantu demografického vývoje (ČSÚ).

Struktura obyvatelstva České republiky podle úrovně vzdělání

Populace v České republice má strukturu podle vzdělání zobrazenou na Příloze. Připomeňme ještě, že počet nezaměstnaných absolventů zahrnuje pouze "čerstvé" absolventy, kteří ukončili studium nejvýše dvanáct měsíců před okamžikem zjišťování, v tomto případě nejpozději v květnu předchozího roku.

V současné době je podíl osob starších 25 let s vyšším vzděláním u mužů na úrovni vyšší než 16 %, u žen pak 13 %. Nejvyšší podíl má v případě mužů skupina osob, které mají střední vzdělání bez maturity, tento podíl je zhruba 45%. U žen má tato skupina zhruba stejný podíl jako skupina osob se středním vzděláním s maturitou - v obou případech něco přes 30%. Podíl osob s nejvyšší základním vzděláním je u mužů přes 10 % a u žen přes 21 % (obrázky č. 3 a 4).

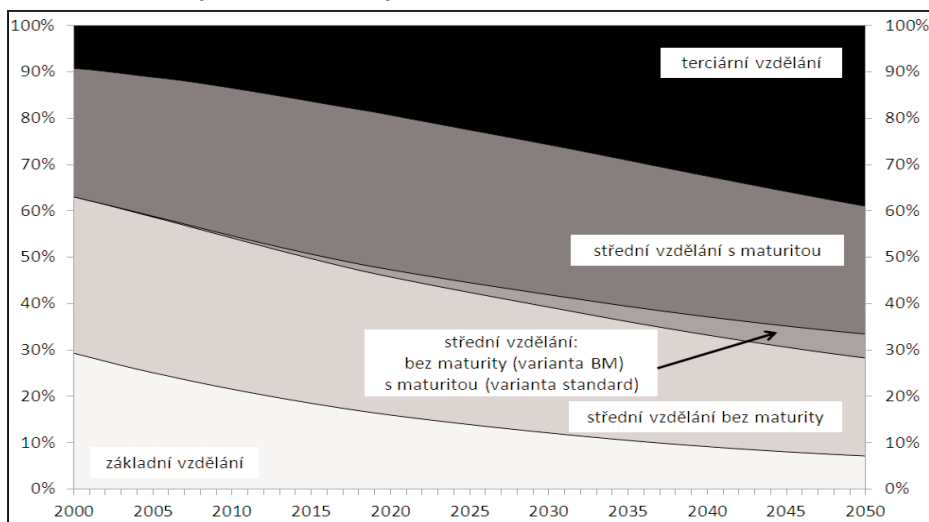
Projekce budoucího vývoje až do roku 2050 vycházející ze současné situace předpokládá, že nejvýraznějším způsobem poroste podíl osob s dokončeným vyšším vzděláním. V případě mužů by tento podíl měl vzrůst až k hodnotě 38 %, u žen dokonce na úroveň ještě o něco málo vyšší. U mužů bude tento růst kompenzován poklesem podílu dnes nejsilnější skupiny osob se středním vzděláním bez maturity, který se v průběhu doby bude snižovat z dnešních 45 % na přibližně 27 %. U žen je nárůst podílu skupiny s nejvyšším vzděláním kompenzován silným poklesem podílu skupiny s nejnižším vzděláním, tedy pouze základním. Z dnešních téměř 22 % na budoucí hodnotu kolem 7 %.

Uplatnění absolventů na trhu práce

Uplatnění absolventů na trhu práce závisí na mnoha faktorech. Nejen na dosaženém stupni vzdělání, ale i na oboru vzdělání, tedy na kvalifikaci absolventa, na počtu absolventů daného studijního oboru v porovnání s počtem absolventských pracovních míst v daném oboru a tedy na poptávce trhu. Důležité jsou rovněž motivace a ochota absolventa stěhovat se za prací. V neposlední řadě hraje roli postavení absolventů vůči zkušeným pracovníkům, kteří přinášejí firmám okamžitý efekt. Postavení absolventů se může během různých fází ekonomického cyklu měnit. V době recese, kdy firmy zpravidla nepřijímají nové pracovníky, lze předpokládat zhoršení ekonomických podmínek absolventů a nárůst jejich nezaměstnanosti.

Obrázek č. 5 zachycuje vývoj registrované míry nezaměstnanosti, počtu registrovaných uchazečů o zaměstnání a počtu volných pracovních míst. Je vidět, že v roce 2009 dochází ke zhoršování situace na trhu práce, kde se počet nezaměstna-

Obrázek č. 4: Struktura 25letých a starších žen v ČR podle nejvyššího dosaženého stupně vzdělání (údaje k 31. 12.)

Zdroj: ČSÚ, ÚIV, výpočet vlastní

ných zvyšoval a spolu s tím rostla i registrovaná míra nezaměstnanosti, přitom počet volných pracovních míst klesal. Dále vidíme sezonní výkyvy patrné pro řadu měsíčních pozorování.

Při porovnání situace na trhu práce pro všechny nezaměstnané a pro absolventy středních a vyšších odborných škol (obrázek č. 6) je patrné, že míra nezaměstnanosti absolventů je po celou dobu pěti let vyšší, a to až o 3,1 procentního bodu. Minima bylo dosaženo v době ekonomického boomu v roce 2008. Naopak v době ekonomické recese obě křivky stoupají, ale míra nezaměstnanosti absolventů roste rychleji, tj. postavení absolventů se zhoršuje větší měrou, absolventi na horší ekonomické podmínky doplácí více.

Zcela jiná situace je však v případě, kdy mezi absolventy zahrneme rovněž absolventy vysokých škol (obrázek č. 7). Pak je míra nezaměstnanosti absolventů (s výjimkou roku 2006) o něco nižší než celková míra nezaměstnanosti. Rozdíl v letech 2009 a 2010 je vyšší než 1 procentní bod. Z toho je patrné, že míra nezaměstnanosti absolventů VŠ je (na rozdíl od absolventů SŠ a VOŠ) nižší než celková míra nezaměstnanosti. Absolventi VŠ jsou schopni práci najít, ovšem postupně dochází k jejich degradaci na trhu práce, a to jak ve smyslu náplně pracovní pozice (zastávají pozice dříve obsazované středoškoly), tak odměny (jejich nástupní plat se reálně snižuje).“

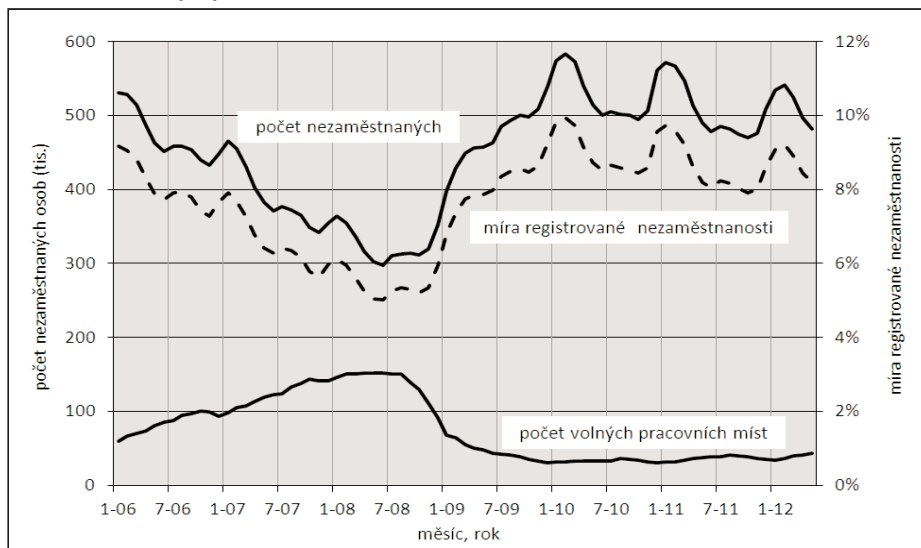
Připomeňme ještě, že počet nezaměstnaných absolventů zahrnuje pouze „čerstvé“ absolventy, kteří ukončili studium nejvýše dvanáct měsíců před okamžikem zjišťování, v tomto případě nejpozději v květnu předchozího roku.

Závěr

Česká populace stárne, přibývá a bude přibývat osob ve starších a nejstarších věkových skupinách. Otázkou tedy je, zda se v budoucnu stárnoucí populace užívá, či zda bude strádat. Je vhodné zkoumat budoucí vývoj populace nejenom z pohledu měnící se věkové a pohlavní struktury, ale je nezbytné posuzovat také vývoj vzdělání. Osoba s vyšším vzděláním zpravidla lépe nalezne uplatnění na trhu práce, má vyšší příjem, tedy platí i vyšší daně a vyšší příspěvky na sociální a zdravotní pojištění. Navíc její produkce je v průměru vyšší než u osoby s nízkým vzděláním. „Z řady provedených analýz vyplývá, že každý rok vzdělání navíc (rozumí se v průměru za celé obyvatelstvo) představuje navýšení produkce o 3–6 %. Přitom navýšení je vyšší u rozvinutých než u rozvojových zemí. Vysvětlením by mohla být kvalita vzdělávání. V rozvinutých zemích se patrně během roku vzdělávání předává větší objem znalostí a dovedností“ (Koschin, 2005, str. 48).

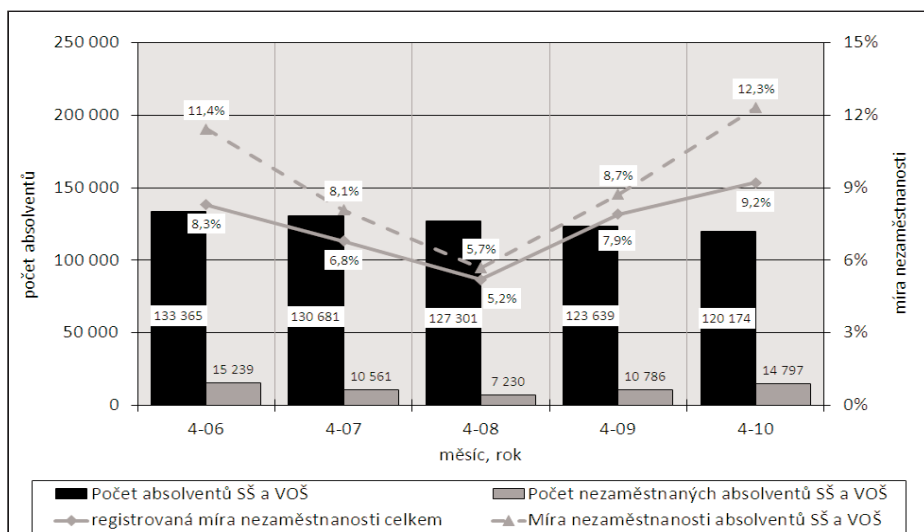
Ekonomické zatížení společnosti seniory často charakterizujeme tzv. indexem závislosti seniorů definovaným jako poměr

Obrázek č. 5: Vývoj nezaměstnanosti v ČR, 1/2006-5/2012

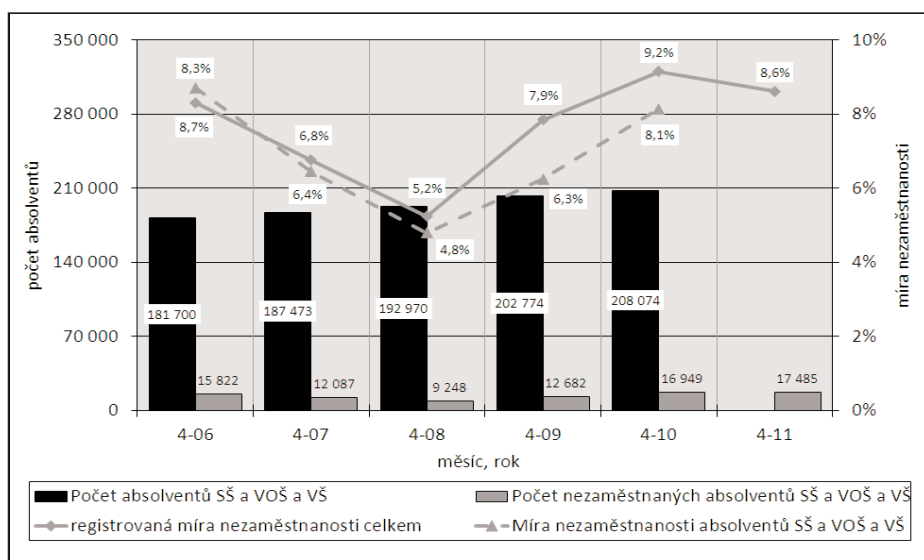
Zdroj: MPSV ČR, ÚIV, NÚOV, vlastní výpočty

Obrázek č. 6: Porovnání míry nezaměstnanosti celkem a absolventů (bez VŠ) v ČR, duben 2006-duben 2010

Zdroj: MPSV ČR, ÚIV, NÚOV, vlastní výpočty

Obrázek č. 7: Porovnání míry nezaměstnanosti celkem a absolventů (včetně VŠ), ČR, duben 2006-duben 2011

Zdroj: MPSV ČR, ÚIV, NÚOV, vlastní výpočty

počtu osob v poproduktivním věku k počtu osob ve věku produktivním. Pokud tento index modifikujeme tak, že ve jmenovateli nahradíme počet osob v produktivním věku jejich produkcí, zjišťujeme, že za předpokladu zvyšování vzdělání populace (a tedy i zvyšování produkce) nebude nárůst indexu zatížení tak velký jako v případě, kdy uvažujeme pouze podíly osob. (Langhamrová a kol., 2010).

Z projekce přitom vyplývá, že v ČR lze do budoucna očekávat další nárůst úrovně dosaženého vzdělání populace. O něco se ještě sníží podíl osob s pouze základním vzděláním, výrazně snížení podílu osob s pouze základním vzděláním se očekává zejména u žen. Podíl osob s terciárním vzděláním naopak několikanásobně vzroste. Úroveň vzdělání žen se vyrovná úrovni vzdělání mužů.

Celková délka školní docházky a dosažená úroveň vzdělání je však pochopitelně velmi hrubou charakteristikou kvality člověka a jeho potenciálního přínosu pro společnost. Navíc je důležitá nejen kvantita, ale i kvalita dosaženého vzdělání a možnost uplatnění absolventů v praxi. Závěry plynoucí z projekce vycházejí z předpokladu, že zájem o studium, kvalita absolventů jednotlivých stupňů vzdělání i možnosti jejich uplatnění nebudou v budoucnu nižší než v současné době.

Projekce navíc uvažuje pouze formální vzdělání. Přitom lze předpokládat, že vzdělávání osob v řadě případů neskončí absolvováním formálního vzdělání ve škole, ale bude pokračovat různými formami celoživotního vzdělávání, které v projekci nejsou zahrnuty.

Projekce přesto jasně ukazuje, že populace ČR bude mít v roce 2050 výrazně vyšší úroveň vzdělání než v současné době. Její relativní lidský kapitál se tedy v každém případě zvýší. Předpokládaný růst vzdělání povede k částečnému zmírnění ekonomických důsledků stárnutí populace. Absolutní velikost lidského kapitálu bude záviset především na vývoji počtu obyvatel, tedy na variantě demografického vývoje.

1 OECD, 2002.

2 Viz literaturu OECD, 2006, 2007, 2008, 2009

Literatura

- Arltová, Markéta – Langhamrová, Jitka. 2010. Migration and ageing of the population of the Czech Republic and the EU countries. In *Prague Economic Papers*, 19(1), 54–73.
- Bogue, Donald J. – Arriaga, Eduardo E. – Anderton, Douglas L. (eds.). 1993. *Readings in Population Research Methodology* Vol. 5. Population Models, Projections and Estimates. United Nations Population Fund, Social Development Center, Chicago, Illinois.

Becker, G., S.. 1963. *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education*. Chicago: University of Chicago Press.

Fiala, T. – Langhamrová, J. – Průša, L. 2011. Projection of the Human Capital of the Czech Republic and its Regions to 2050. *Demografie*, roč. 53, č. 4, s. 304–320.

Fiala, T. – Langhamrová, J. – Miskolczi, M. 2011. Výpočet demografické projekce s rozlišením úrovně vzdělání metodou vícetavové demografie. *Forum Statisticum Slovaca*, 2011, roč. 7, č. 7, s. 35–40.

Kačerová, Eva. 2010. Migration – Source of Human Resources. Jindřichův Hradec 08.09.2010 – 10.09.2010. In *IDIMT-2010 Information Technology – Human Values, Innovation and Economy*. Linz : Trauner, p. 213–218.

Koschin, F. 2005. *Kapitoly z ekonomické demografie*. 1. vyd. Praha: Oeconomica, 52 s.

Langhamrová, J. – Fiala, T. – Fischer, J. – Hulík, V. – Kačerová, E. – Konrádová, J. – Mazouch, P., – Miskolczi, M. – Štátnová, P. 2011. *Prognóza lidského kapitálu obyvatelstva České republiky do roku 2050*. 1. vyd. Praha Oeconomica. 258 s.

Langhamrová, J. – Fiala, T. – Hulík, V. – Miskolczi, M. – Kačerová, E. 2010. Prognóza lidského kapitálu obyvatelstva České republiky do roku 2050. *Demografie*, roč. 52, č. 3.

Marx, K.. 1978. *Kapitál : kritika politické ekonomie*. Praha : Svoboda, 1978-1980.

– . 2011. *Lidský kapitál – měření, souvislosti, prognózy*. 1. vyd. Praha: C. H. Beck. 116 p. Beckova edice ekonomie 116.

Mincer, J.. 1958. Investment in Human Capital and Personal Income Distribution. , Vol. 66, No. 4 (Aug., 1958), pp. 281-302

OECD. 2002. *Analýza vzdělávací politiky 2002*. Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání. 2002

OECD. 2006. *Education at a glance*. Paris: OECD. Publication: 12/9/2006.

OECD. 2007. *Education at a glance*. Paris: OECD. Publication: 18/9/2007.

OECD. 2008. *Education at a glance*. Paris: OECD. Publication: 9/9/2008.

OECD. 2009. *Education at a glance*. Paris: OECD. Publication: 8/9/2009.

Pigou, A., C.. 1928. *A Study in Public Finance*, 1928, Macmillan, London.

Smith, A.. 1776. *An Inquiry into the Nature And Causes of the Wealth of Nations Book 2 - Of the Nature, Accumulation, and Employment of Stock*; Published 1776.

Zeman, K. 2006. Úmrtnostní tabulky podle nejvyššího ukončeného vzdělání, Česká republika 2001. *Demografie* 48 (2006), č. 3, s. 207–217.

Datové zdroje:

Český statistický úřad, (cit. 24. 3. 2012), <http://www.czso.cz/>.

ČSÚ-Český statistický úřad. 2009. Projekce obyvatelstva České republiky do roku 2065 (cit. 24. 3. 2012), <http://www.czso.cz/csu/2009edicniplan.nsf/p/4020-09>

Eurostat 2012. Statistics database of Eurostat, (cit. 24. 3. 2012), http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database.

ÚIV-Ústav pro informace ve vzdělávání. 2011. Statistická ročenka školství, (cit. 24. 3. 2012), <http://www.uiv.cz/rubrika/98>.

Článek vznikl za podpory Interní grantové agentury Vysoké školy ekonomické v Praze F4/29/2011 *Analýza stárnutí obyvatelstva a dopad na trh práce a ekonomickou aktivitu*.

Článek se zabývá hodnocením integrace a školní úspěšnosti dětí cizinců z třetích zemí, především v průběhu povinné školní docházky v České republice. Při hodnocení tohoto fenoménu autorky vychází jednak z výsledků mezinárodního šetření OECD PISA a dále z navazujícího kvalitativního šetření formou řízených rozhovorů s řediteli (učiteli) vybraných základních škol v Praze s nejvyšším zastoupením cizinců ve třídách z roku 2011. Text se zaměřuje především na rodinné a materiální zázemí žáků migrantů, problémy související s neznalostí jazyka, významem školy a předškolního vzdělávání v integraci žáků - migrantů.

Úvod

V současné době, která bývá také označována „věkem migrace“ (Castles, Miller, 2003), jsou nedílnou součástí vyspělých zemí kontinuálně narůstající populace imigrantů s nezanedbatelným podílem dětí. Jen na úrovni EU-15 studovalo již v roce 2006 na základních školách 15 % dětí s migrační historií. V některých evropských zemích (Španělsko, Itálie, Irsko) se počet žáků migrantů v posledních letech zněkolikanásobil. Problémem se stává rovněž koncentrace žáků migrantů v městských oblastech, zejména ve velkých městech. Například v Rotterdamu, Birminghamu nebo Bruselu tvoří děti migrantů téměř polovinu všech žáků (Green Paper, 2008). První a druhá generace dětí migrantů, tj. dětí, které doprovázejí rodiče do nové země nebo se zde již narodily, se nezdá potýká s problémem začlenění do hostitelské společnosti (Dronkers, Levels, Kraaykamp, 2008). Integrace těchto dětí je jedním z prioritních úkolů současných evropských vzdělávacích systémů (Green Paper, 2008). Proto Evropská komise v Zelené knize Migrace & Mobilita otevřela širokou debatu o dalším směřování vzdělávacích politik ve vztahu k této vulnerabilní skupině (Green Paper, 2008).

Vzdělání je považováno za jeden ze základních stavebních kamenů nejen úspěšné sociální integrace dětí migrantů, ale i jejich pozdějšího začlenění na trh práce a dosažení vyššího socioekonomického statusu (Dronkers, Levels, Kraaykamp, 2008; Schneeweis, 2009). Z těchto důvodů je začlenění dětí migrantů do vzdělávacích systémů jednak ekonomickou nutností, ale zároveň i nezbytnou podmínkou demokratické stability a sociální koheze (Heckmann, 2008).

I v České republice statistické údaje z oblasti vzdělávání dokládají permanentní nárůst dětí cizinců ve všech typech českých škol; nejvyšší počet těchto dětí zana-

Integrace dětí migrantů ze třetích zemí v oblasti vzdělávání v České republice

Jana Vavrečková, Karolína Dobiášová

menáváme v základních školách. Oproti školnímu roku 2005/2006 došlo ve školním roce 2011/2012 k nárůstu dětí cizinců na českých základních školách o 16,5 %, což v absolutních číslech v roce 2011/2012 představuje 14 315 žáků zahraničního původu. Z hlediska nastavení vzdělávací politiky ve vztahu k imigrantům byla identifikována jako rizikovější skupina dětí ze zemí mimo Evropskou unii, tzv. třetích zemí (Aktualizovaná Koncepce integrace cizinců, 2011), přičemž tyto děti tvoří více než 70 % všech dětí cizinců v ČR. V realitě to znamená, že učitelé základních škol v České republice vyučují celkem více než deset tisíc (10 060) dětí pocházejících ponejvíce z Ukrajiny, Vietnamu, Ruska a dalších v ČR frekventovaných třetích zemí. Proto je nezbytné monitorovat a hodnotit integraci a školní úspěšnost dětí cizinců, především pak v průběhu povinné školní docházky (Cizinci v ČR, 2011).

Svým dílem by k poznání tohoto fenoménu mohl přispět i výzkum realizovaný Výzkumným ústavem práce a sociálních věcí, v. v. i., „Integrace dětí cizinců z třetích zemí na základě mezinárodního šetření OECD PISA a řízených rozhovorů s pedagogy základních škol“, jehož výsledky jsou prezentovány v tomto článku.

Vzdělávání a integrace dětí migrantů perspektivou zahraničních výzkumů

Vzdělávání migrantů je věnována v posledních letech významná pozornost také na poli výzkumu. Existuje bohatá empirická literatura, která se zaměřuje především na zkoumání rozdílů ve školních výsledcích mezi dětmi migrantů a domácí populací včetně zjišťování jejich příčin, ale i na rozdíly ve školním výkonu mezi jednotlivými skupinami migrantů dle země původu (Dronkers, Levels, Kraaykamp, 2008). Většina mezinárodních komparací vycházejících ze školních výsledků žáků/studentů realizovaných v posledních deseti letech kontinuálně ukazuje, že téměř ve všech sledovaných zemích vykazují migranti horší výsledky než žáci/studenti z domácí populace (Schneeweis, 2009; Cattaneo, Wolter, 2012). Na základě odborné literatury je možno identifikovat sedm základních determinantů rozdílů ve školních výsledcích mezi dětmi imigrantů a dětmi z majoritní populace (Harttgen, Klasen, 2008):

1. socio-ekonomické postavení rodin migrantů,
2. míra integrace migrantů do majoritní společnosti,
3. jazykové dovednosti,

4. školní segregace (větší koncentrace žáků s migrační historií),
5. nastavení migrační politiky hostitelské země,
6. dosažená úroveň vzdělání rodičů,
7. doba příchodu do hostitelské země (první versus druhá generace migrantů).

Řada empirických studií poukazuje na nižší socio-ekonomický status rodin migrantů. Zároveň prokazuje významnou **korelaci mezi dosaženými školními výsledky dětí migrantů a socio-ekonomickým statusem jejich rodin** (Schneepf, 2004; Heckmann, 2008). V zemích, kde migranti vykazují srovnatelné socio-ekonomické zázemí jako domácí populace (např. Austrálie, Kanada, Nový Zéland), nebyly prokázány výraznější rozdíly ve školních výsledcích mezi domácími žáky/studenty a imigranty. Naopak v Nizozemsku, Německu a Švýcarsku, kde žáci/studenti imigrantů uváděli nižší socio-ekonomický status, byly prokázány i jejich horší školní výsledky ve srovnání s domácími vrstevníky (Schneepf, 2004; Heckmann, 2008; Cattaneo, Wolter, 2012).

Rozdíly v dosahovaných školních výsledcích migrantů a majoritní populace úzce souvisí i s mírou **integrace imigrantů do hostitelské společnosti** (Schneepf, 2004; Heckmann, 2008). V této souvislosti je řadou studií vyzdvihován význam předškolního vzdělávání, které umožňuje dětem migrantů hned na počátku životního cyklu získat a rozvíjet potřebné kognitivní a sociální dovednosti a tím vyrovnat jejich šance před nástupem do základní školy (Harttgen, Klasen, 2008; Heckmann, 2008; Schneeweis, 2009). Pro lepší integraci dětí migrantů do hostitelské společnosti je prokázán také význam mimoškolních, zejména volnočasových aktivit, které pomáhají dětem migrantů v lepším zapojení do socio-kulturního prostředí hostitelské země (Harttgen, Klasen, 2008).

Jazykové dovednosti jsou klíčovým předpokladem dobrých školních výsledků. Řada výzkumů poukazuje na problém, kdy se v rodinách dětí migrantů hovoří jiným jazykem, než je jazyk hostitelské země. V případě nedostatečné jazykové vybavenosti migrantů je vážným problémem také komunikace mezi školou a rodiči (Harttgen, Klasen, 2008; Heckmann, 2008).

Školní segregace neboli rozložení migrantů uvnitř vzdělávacího systému je dalším z faktorů ovlivňujících školní výkony. Některé výzkumy se optikou rozdílných výsledků dětí migrantů a jejich domácích vrstevníků zaměřují na nastavení vzdělávacích systémů. Zejména je sledováno, do jaké míry jsou tyto selektivní nebo zda naopak přispívají k sociální mobilitě (Dronkers,

Levels, Kraaykamp, 2008). Výsledky těchto výzkumů ukazují, že menší rozdíly ve školních výsledcích mezi migranty a domácí populací vykazují méně selektivní vzdělávací systémy, tj. tam, kde dochází k selekci (rozhodování o typu školy) až v pozdějším věku (Heckmann 2008). Naopak vzdělávací systémy, kde dochází k diferenciaci na základě dovedností a schopností již v brzkém věku (např. v Německu), vykazují daleko větší nárůst nerovností ve vzdělání mezi migranty a jejich domácími vrstevníky. Důvodem je absence kontaktů mezi vynikajícími a slabšími žáky/studenty. Z hlediska vzdělávacích institucí je dále prokázáno, že ve školách nebo třídách s větší koncentrací migrantů dosahují všichni žáci (migranti i domácí) výrazně horších výsledků (Schneepf, 2004; Heckmann, 2008; Harttgen, Klasen, 2008; Dronkers, 2010).

Významný vliv na dosahované školní výsledky migrantů má i **nastavení migrační politiky hostitelské země**. Země jako Austrálie, Kanada nebo Nový Zéland implementují restriktivní migrační politiku s důrazem na selektivní výběr kvalifikované pracovní síly. To vede k tomu, že rodiny migrantů nevykazují horší socio-ekonomický status než domácí populace a tím se snižují i nerovnosti ve vzdělání mezi domácími žáky/studenty a migranty. Naopak země s méně restriktivní migrační politikou jako např. Německo, Švédsko nebo USA mají populaci migrantů s nižším socio-ekonomickým statusem než domácí obyvatelstvo, což vede k větším nerovnostem ve vzdělání (Dronkers, Levels, Kraaykamp, 2008; Harttgen, Klasen, 2008).

Řada výzkumných studií dokládá, že **úroveň vzdělání rodičů** je jedním z nejdůležitějších faktorů, který vysvětluje školní výsledky migrantů. Je uváděno, že školní výsledky jsou odrazem stupně vzdělání v rodině. Souvisí to jednak s ekonomickým postavením rodin, ale vypovídá to i o biologických předpokladech, kulturních attributech a o přístupu k učení (Harttgen, Klasen, 2008).

Na školní výsledky má nesporně vliv i **délka pobytu v cizí zemi**. Je prokázáno, že migranti druhé generace dosahují výrazně lepších výsledků než migranti generace první. Souvisí to zejména s jazykovou bariérou a neexistencí sociálních sítí po příchodu do cizí země (Harttgen, Klasen, 2008). Nicméně některé studie poukazují na to, že i přes formálně deklarovanou nediskriminaci dětí s migračním pozadím v rámci vzdělávacích systémů dochází u některých skupin migrantů k přenosu špatných vzdělávacích výsledků mezi generacemi (Frick, Wagner, 2001 dle Harttgen, Klasen, 2008).

Tabulka č. 1: Struktura výběrového vzorku

věk		cizinci 15, 8 let	Češi 15, 8 let
pohlaví	muži	55 %	51 %
	ženy	45 %	41 %
Cekem absolutně		216	5 239

Zdroj: Mezinárodní šetření OECD, PISA 2009

Tabulka č. 2: Země narození respondenta (v %)

	cizinci	cizinci 1. generace	cizinci 2. generace	cizinci z býv. SSSR	cizinci z Asie
Česká republika	71	0	100	50	62
Rusko	3	10	0	14	0
Ukrajina	6	23	0	34	0
Vietnam	9	31	0	0	33
jiná země	11	36	0	2	5

Zdroj: Mezinárodní šetření OECD, PISA 2009

Metodologický přístup

Z hlediska výzkumné strategie byla zvolena kombinace kvantitativních a kvalitativních metod (Flick, 2009), tzv. smíšený výzkum (Tashakkori & Teddlie, 1998).

V první fázi výzkumu byla provedena sekundární statistická analýza dat získaných na základě tzv. „Žákovského dotazníku“ v rámci „Programu pro mezinárodní hodnocení žáků“ (Programme for International Student Assessment) OECD PISA 2009. V rámci výzkumu pro nás byly klíčové zejména klasické identifikační otázky týkající se života respondenta a jeho rodiny - tj. země narození testovaného žáka a jeho rodičů, věk příchodu do ČR, jazyková komunikace v rodině, vzdělání a zaměstnání rodičů, ale i vybavení domácnosti, velikost domácnosti atd. Důležitým poznatkovým zdrojem byly otázky týkající se návštěvy mateřské školy, prospěchu ve škole, hodnocení školy a postoje orientace žáků (jejich rodičů) k vzdělanostním cílům, kterých by chtěli v ČR dosáhnout.

Cílem této analýzy bylo porovnat zjištěné výsledky u patnáctiletých dětí cizinců, a to se zvláštním zřetelem na děti migrantů pocházejících z třetích zemí - zejména z Asie (ve většině případů z Vietnamu) a ze zemí bývalého Sovětského svazu (Ukrajiny a Ruska), s domácí populací 15letých žáků.

Šetření OECD PISA se opakuje v pravidelných tříletých intervalech; nejnovější výsledky, které jsou v současné době k dispozici, jsou z roku 2009. Při interpretaci je nutno přihlížet k tomu, že se jedná o sekundární analýzu dat, která byla sbírána za jiným účelem. Tomu také odpovídá konstrukce výběrového vzorku. Výběr vzorku probíhá podle mezinárodních pravidel šetření PISA dvoustupňově tak, aby byl vzorek reprezentativní z hlediska typu školy (základní školy, gymnázia víceletá, gymnázia čtyřletá, střední odborné školy ukončené maturitní zkouškou, střední odborné školy neukončené maturitní zkouškou, speciální školy). V roce 2009 byl z pohledu tohoto kritéria vzorek reprezentativní i na úrovni krajů, a to u základních

škol a víceletých gymnázií. Ve školách následně není vybírána třída ze stanoveného ročníku, ale žáci narození ve zvoleném kalendářním roce. V roce 2009 tvořily vzorek respondentů žáci/studenti narození v roce 1993. Důsledkem je skutečnost, že se polovina žáků nachází v povinném vzdělávání a polovina na střední škole, což činí interpretaci některých zjištění poněkud problematickou.

Šetření proběhlo na vybraných 290 školách v celé České republice a zúčastnilo se ho přes 6000 patnáctiletých žáků. Hlavním záměrem šetření PISA je průběžně:

- poskytovat tvůrcům školské politiky v jednotlivých zemích informace o úspěšnosti a efektivitě jejich vzdělávacích systémů,
- umožňovat mezinárodní porovnání výsledků 15letých žáků,
- přispívat k interní komparaci výsledků jednotlivých škol, jednotlivých typů škol (klasické základní školy, osmiletá gymnázia atd.), regionů nebo jinak definovaných skupin žáků.

Námi vyčleněný soubor dětí cizinců převážně z třetích zemí představoval onu poslední kategorii - specificky definovanou skupinu žáků tvořící podskupinu celkového výběrového vzorku testovaných.

V rámci stávajícího datového souboru byly pro účely našeho výzkumu vytvořeny nové kategorie, na jejichž základě bylo provedeno třídění prvního a druhého stupně u vybraných otázek. Jednalo se o dvě základní kategorie (tabulka č. 1):

- kategorie českých žáků,
- kategorie žáků s migrační historií (dále cizinců) zejména z třetích zemí (tj. s vyloučením podstatné části dětí cizinců z EU, kterou umožňovala konstrukce dotazníku).

Výslednou kategorii cizinců reprezentovalo 216 žáků, což představuje 3,6 % celkového vzorku dotázaných respondentů. Početně se sice jedná o nevelký soubor, který nemůže zaručit reprezentativnost zde žijící populace dětí migrantů, nicméně zatím jde o ojedinělý, dosud neprobádaný a nepublikovaný poznatkový zdroj. Pro

konkrétní představu uvádíme, že podíl cizinců z třetích zemí na českém obyvatelstvu činil v daném roce 2,8 %, podíl žáků cizinců z třetích zemí k žákům v ČR ve školním roce 2009/2010 byl 1,3 %.

Kategorie cizinců z třetích zemí byla dále členěna na čtyři subkategorie, a to na základě:

- a) národnosti, která byla pro interpretaci stěžejní a představuje
 - skupinu cizinců z Ukrajiny a Ruska (dále uvádíme jako cizinci ze zemí bývalého SSSR),
 - skupinu cizinců z Vietnamu, zcela minoritně z Číny (dále uvádíme jako cizinci ze zemí Asie),
- b) přihlédnuto bylo i k hledisku první a druhé generace migrantů, tj. k místu narození dotázaného:
 - 1. generace migrantů představuje jedince, kteří se narodili mimo území České republiky,
 - 2. generace migrantů jsou ti, kteří se narodili již v České republice.

Národnost respondenta a jeho rodičů byla určena na základě otázky týkající se místa narození respondenta a jeho rodičů a jazyka užívaného v domácnosti. Vzhledem ke konstrukci dotazníku nebylo možné u všech cizinců národnost jednoznačně určit. Proto při vyčlenění národnostních skupin cizinců ze zemí bývalého SSSR a cizinců z Asie vznikla zbytková kategorie „ostatní“, kde se mohli vyskytovat v nepatrné míře i děti cizinců z EU. Vzhledem k nejednoznačné národnostní struktuře této kategorie nebyla skupina „ostatní“ v rámci interpretací samostatně hodnocena, ale je zahrnuta v celkové skupině cizinců.

Celkový datový soubor byl před vlastní analýzou očištěn o sporné případy, jednalo se o cca 1 % případů. K analýze dat byl použit statistický software SPSS verze 11.0.

Na kvantitativní analýzu navázalo kvalitativní šetření formou řízených rozhovorů s řediteli a pedagogy základních škol v Praze, jehož cílem bylo aktualizovat a prohloubit zjištěné poznatky z dotazníkového šetření OECD PISA a konfrontovat je se současnou situací na základních školách s vysokým zastoupením cizinců (cizinců z třetích zemí).

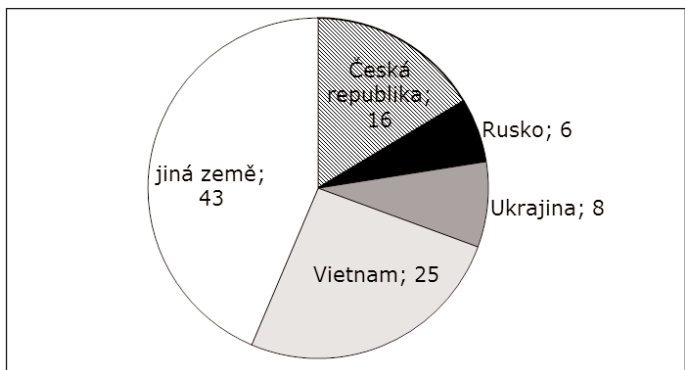
Za tímto účelem bylo ve čtvrtém čtvrtletí 2011 osloveno deset ředitelů, příp. učitelů základních škol s nejvyšším zastoupením dětí se zahraničním původem v Praze. Pro výběr konkrétních škol byla využita statistická databáze Ústavu pro informace ve vzdělání (ÚIV).

Rozhovory byly vedeny podle předem vypracovaného exploračního schématu a nahrávky byly doslovně přepsány; šetření zachovává přesnou anonymitu jednotlivých informátorů.

Rodinné a materiální zázemí žáků

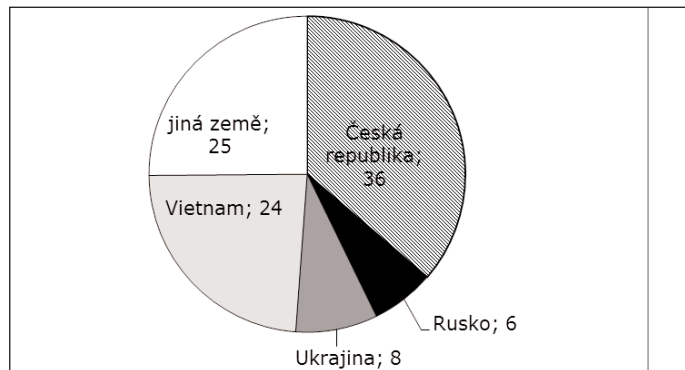
Tři čtvrtiny dotázaných cizinců se narodily v České republice. Jedná se již o druhou generaci cizinců v ČR. Z těch, kteří se narodili mimo území ČR, pochází třetina

Graf č. 1: Země narození otce respondenta (v %)

Zdroj: Mezinárodní šetření OECD, PISA 2009

Graf č. 2: Země narození matky respondenta (v %)

Zdroj: Mezinárodní šetření OECD, PISA 2009

z Vietnamu, 23 % z Ukrajiny, 10 % z Ruska a 36 % z jiné země. U respondentů z Asie se 62 % žáků a studentů narodilo v České republice. Z toho bychom mohli s jistotou opatrností a vzhledem k velikosti vzorku usuzovat na tendenci Vietnamců zakládat rodinu až po příchodu do ČR a usazovat se zde natrvalo. U cizinců z bývalého SSSR se na území ČR narodila polovina dotázaných. Pro tyto národy je charakteristická spíše cyklická, kyvadlová migrace, kdy děti vychovávají prarodiče či jiní příbuzní v zemi původu (Leontiyeva, 2005), zatímco rodiče vydělávají prostředky pro své děti a rodiny v cílové zemi (tabulka č. 2).

V analýze jsme se zaměřili také na místo narození otce a matky respondentů s migračním původem (viz grafy č. 1 a č. 2). 16 % respondentů z našeho vzorku mělo otce Čecha, 36 % matku Češku. Čtvrtina respondentů měla otce narozeného ve Vietnamu, necelá čtvrtina matku narozenou ve Vietnamu. Jako místo narození Ukrajiny uvedlo u matky 8 % a u otce 7 % respondentů. Po 6 % mělo matku a otce narozené v Rusku.

Věk příchodu dětí cizinců do České republiky

Z výsledků studie PISA 2009 vyplynulo, že každé druhé testované dítě s migrační historií bylo v době příchodu do ČR ve věku povinné školní docházky. Zatímco u Asiátů je patrná snaha začlenit děti do českých škol co nejdříve (v průběhu 1. stupně 48 % dětí) a příchody vietnamských dětí starších 10 let byly v šetření zastoupeny již minimálně (5 %), u dětí s původem ze zemí bývalého SSSR představuje věková skupina 11–15 let téměř čtvrtinu všech přichodících. Při srovnání těchto dvou národnostních skupin by výsledky šetření potvrzovaly výrazně větší handicap dětí původem z bývalých postsovětských republik.

Na problémy související s integrací dětí do vzdělávacího systému při jejich nástupu do české školy ve vyšším věku upozorňovali rovněž dotázaní ředitelé/učitelé ze škol s vysokým zastoupením dětí cizinců.

„Když přijde dítě třeba do sedmého ročníku a nezná česky, je to těžký, sedí, nudí se a kouká, ale co s ním, mělo by chodit do

nějakého přípravného kursu..., zařazovat děti do nižšího ročníku není přece řešení.“

Významnou bariérou úspěšné adaptace dětí v českých školách je také jejich nástup uprostřed školní docházky bez jakékoliv předchozí přípravy.

„My jim říkáme letištní děti, protože to jsou děti, které přímo z letiště s kuframa přijdou do školy bez jakýchkoliv znalostí jazyka, bez jakékoliv znalosti kultury, realii České republiky ... jsou vhozeni přímo do vody, resp. do českého školství.“

„Kdyby to byl prvňáček, tak to časem zvládne, ale holčina měla jít do deváté třídy, její bratr je v osmičce. Každou chvíli se nám tu takhle někdo objeví..., letištní děti jsou většinou ze špatných sociálních poměrů.“

Jazykové znalosti

Pro výuku dětí cizinců na základních školách je rozhodující úroveň znalosti českého jazyka. Ve vzdělávacím procesu je nutná alespoň komunikační úroveň znalosti jazyka. Jedna z otázek v rámci „Žákovského dotazníku“ v rámci PISA testů se zabývala i používáním jazyka v domácnosti žáků a studentů. Dle výsledků v celkovém vzorku cizinců hovoří doma česky 59 % dotázaných. Rusky a ukrajinsky hovoří doma jen 6 %. Naopak, vietnamští-

na je používána v 16 % domácností. Toto zjištění potvrzuje i závěry jiných výzkumů, kdy se ukázalo, že vietnamští rodiče často na rozdíl od svých dětí neumí český jazyk a pro komunikaci s nimi používají vietnamštinu (Černík, Kocourek, Pechová, 2006). Signifikantní rozdíl v používaném jazyce v domácnostech se ukázal mezi cizinci první a druhé generace, kdy ve druhé generaci cizinců hovoří doma česky tři čtvrtiny dotázaných, u cizinců 1. generace to je jen jedna třetina.

Pedagogové dotázaní v kvalitativním šetření se shodovali v tom, že z hlediska náročnosti výchovně-vzdělávacího procesu je zásadní rozdíl mezi první a druhou generací cizinců (dětí narozené a vychované v zahraničí x děti narozené a vychované v ČR). Zároveň však konstatovali, že oproti minulým letům se stále více dětí již v ČR narodilo, příp. absolvovalo systém české mateřské školy; tyto děti používají češtinu jako komunikační jazyk na stejné úrovni jako ostatní žáci. Tyto děti/cizinci přebírají vzorce chování domácí populace a není nutno je odlišovat a volit speciální integrační opatření.

Přestože se povinná školní docházka vztahuje na všechny cizince, kteří jsou oprávněni pobývat na území České republiky po dobu delší než 90 dní (Aktualizovaná Koncepce integrace cizinců, 2011), byl

Tabulka č. 3: Věk příchodu do ČR (kumulace do věkových skupin - v %)

věkové rozmezí	cizinci (CTZ)	země bývalého SSSR	asijské země
1-3 roky	19	23	20
4-5 let	30	23	27
6-10 let	32	30	48
11-15 let	19	24	5

Otázka: Jestliže ses nenarodil/a v České republice, kolik ti bylo let, když ses do České republiky přistěhoval/a?
Zdroj: Mezinárodní šetření OECD, PISA 2009

Tabulka č. 4: Jazyk, kterým se hovoří doma (v %)

	cizinci	cizinci 1. generace	cizinci 2. generace
čeština	59	26	72
vietnamština	16	31	10
ruština	5	15	1
ukrajinština	1	3	0
jiný jazyk	6	10	4
neodpověděl	13	15	13

Zdroj: Mezinárodní šetření OECD, PISA 2009

Tabulka č. 5: Struktura domácnosti (v %)

	cizinci	Češi	cizinci z býv. SSSR	cizinci z Asie
rodina s jedním rodičem	21	17	21	18
nukleární rodina	77	82	74	82
jiné	2	1	5	0

Zdroj: Mezinárodní šetření OECD, PISA 2009

Tabulka č. 6: Vzdelání otce (v %)

	cizinci	Češi	cizinci z býv. SSSR	cizinci z Asie
základní vzdělání - 1. stupeň	2	0	0	0
základní vzdělání - 2. stupeň	4	2	5	5
střední odborné bez maturity	16	28	13	15
středněškolské vzdělání s mat.	44	44	43	53
vyšší odborné vzdělání	11	6	13	18
vysokoškolské vzdělání	24	20	26	9

Zdroj: Mezinárodní šetření OECD, PISA 2009

Tabulka č. 7: Vzdelání matky (v %)

	cizinci	Češi	cizinci z býv. SSSR	cizinci z Asie
základní vzdělání - 1. stupeň	0	0	0	0
základní vzdělání - 2. stupeň	6	2	2	11
střední odborné bez maturity	14	22	10	13
středněškolské vzdělání s mat.	49	51	41	60
vyšší odborné vzdělání	10	8	20	9
vysokoškolské vzdělání	21	17	27	7

Zdroj: Mezinárodní šetření OECD, PISA 2009

našimi informátory v rámci kvalitativního šetření sledován problematickým fakt, že na bezplatnou výuku češtiny v rámci základního vzdělávání měli v České republice právní nárok pouze děti ze zemí Evropské unie, nikoliv žáci-cizinci ze třetích zemí.

„Takovým dětem je třeba věnovat se individuálně, ale jak to udělat, když má učitel další žáky...“

Námi dotázaní učitelé v souvislosti s jazykovou bariérou zmiňovali i problémy při komunikaci školy s rodiči žáků/studentů cizinců, kteří nemluví česky. V tom případě nastávají problémy, neboť škola nemá peníze na tlumočníky, často musí tlumočit samotné dítě nebo jeho sourozenec. To potvrzují i autoři Janská, Průšvicová a Čermák, kteří navíc na základě kvalitativního výzkumu uvádějí, že působení žáků jako prostředníků mezi školou a rodiči může vést ke zkreslení některých informací (Janská, Průšvicová, Čermák, 2011). Děti také často rodičům tlumočí i při jiných kontaktech s majoritou, někdy ve zcela nevhodných situacích - u lékaře, na úřadech (Černík, Kocourek, Pechová, 2006).

Na konci roku 2011 byly pražské základní školy s vyšším výskytem žáků-cizinců finančně odkázány na vypsané programy/projekty a nutnost (schopnost) o tyto projekty požádat (do příslušných programů se zapojit). V našem vzorku pražských základních škol s vyšším zastoupením žáků-cizinců čerpala finanční prostředky z rozvojových programů, na individuální výuku, doučování, asistenta učitele, učebnice pro cizince a učební pomůcky atd. zhruba třetina zúčastněných škol.

Majoritní část z nich řešila problém školní výuky žáka bez znalosti ČJ jeho zařazením do nižšího ročníku, což je podle slov pedagogických odborníků opatření nedostatečné, málo efektivní, mnohdy s negativními důsledky pro další vzdělávací kariéru dítěte. Podle slov respondentů toto opatření neodpovídá praxi vyspělých evropských zemí.

Změnu přináší novela školského zákona vyhlášená pod č. 472/2011 Sb, která se týká i vzdělávání cizinců¹. Dle té od 1. ledna 2012 pro všechny žáky cizince, kteří plní povinnou školní docházku, zajistí krajský úřad příslušný podle místa pobytu žáka ve spolupráci se zřizovatelem školy bezplatnou přípravu k jejich začlenění do základního vzdělávání, zahrnující výuku českého jazyka způsobenou potřebám těchto žáků.

Struktura domácnosti

Jednou z podmínek úspěšné integrace dětí migrantů je i pevné rodinné zázemí. Pozitivním zjištěním je fakt, že jak u českých dětí, tak i u cizinců je nejčastější formou soužití nukleární rodina.² Pozornost je však nutno věnovat skutečnosti, že v našem výzkumu bylo z hlediska struktury rodin identifikováno mezi cizinci nepatrně vyšší zastoupení neúplných rodin.³ V situaci migrantů přítom neúplná rodina může být významnou překážkou k zajištění rodiny a její celkové integraci (Nešporová 2009). Z hlediska národnosti je struktura rodin dětí s asijským původem téměř identická s českými. Nepatrně vyšší zastoupení rodin s jedním rodičem sledujeme u žáků z postsovětských zemí.

Na problémy dětí migrantů spojené s životem v cizí zemi jen s jedním rodičem upozorňovali také námi dotázaní učitelé.

„Chlapec přišel z Ukrajiny, když mu bylo deset let, žije zde s otcem, který pracuje na stavbě a je stále pryč, dítě je odkázáno samo na sebe, samozřejmě to nezvládá...“

„Mám ve třídě chlapce, který je zde sám. Maminka s malou dcerkou žije v Rusku (jsou to Čečenci) a on s tatínkem, který má dobrou práci a hodně služebně cestuje, žije tady.“

V souvislosti s migrační historií žijí v rodinách imigrantů oproti českým domácnostem méně často také prarodiče žáků. Díky velké geografické vzdálenosti domovských zemí je tento jev patrný více u imigrantů z asijských zemí, kde ve společné domácnosti s prarodiči žije jen 10 % dotázaných oproti Čechům, kde je to 17 %.

Výsledky kvalitativního šetření dále ukázaly na širší pojetí rodiny a vysoký význam komunity u Vietnamských žáků.

„... když přinesou z domova fotku, je tam kromě rodičů a sourozenců teta, strejda, bratrance, prostě klan a všichni drží pohromadě.“

„... i když jsou rodiče zaneprázdnění, funguje tam systém tet, rodiny si navzájem pomáhají.“

V souvislosti s péčí o nezletilé upozorňovali dotázaní učitelé zejména ve vztahu k vietnamské komunitě na další specifikum. Jedná se o situaci, kdy rodiče opustí Českou republiku a ponechají zde dítě samotné jen v péči příbuzných či širší komunity (např. sousedů).

„když rodiče ztratí práci a vrátí se, tak nechají dítě u příbuzných, často je odkázáno samo na sebe...“

Vzdelání rodičů

Tabulky č. 6 a 7 ukazují nejvyšší dosažené vzdělání obou rodičů. Přestože při hodnocení je nutno přihlídnout k tomu, že rozdíl ve vzdělání rodičů mezi Čechy a cizinci mohou být částečně ovlivněny i odlišnými vzdělávacími systémy, na první pohled je patrné, že větší podíl rodičů dětí cizinců má vyšší odborné a vysokoškolské vzdělání. To potvrzuje obecně známý jev, že pro ekonomickou migraci se rozhodují schopnější, zdravější a vzdělanější lidé. Zajímavé jsou i rozdíly mezi národnostmi, kdy se ukazuje, že mezi dotázanými z bývalého SSSR má čtvrtina dětí otce a více než čtvrtina matku s vysokoškolským vzděláním. Naopak, u Asiátů má jen 9 % otce a 7 % matku s vysokoškolským vzděláním, což je méně než u české populace. Vysvětlením může být fakt, že zejména vietnamští migranti přicházejí do České republiky spíše z chudých zemědělských oblastí. U Asiátů dominuje středněškolské vzdělání rodičů, a to ve srovnání jak s cizinci z bývalého SSSR, tak i s Čechy.

Zajímavým je i zjištění, že větší podíl rodičů dětí cizinců pracuje v nemanuálních profesích (viz tabulky č. 8 a 9). Nemanuální profesi u otce uvedlo 73 % respondentů

cizinců ve srovnání s 55 % českých respondentů. Menší rozdíl je u matek, kde v nemanuálních profesích pracuje 87 % matek dětí cizinců a 81 % matek českých žáků a studentů. Vzhledem ke skutečnosti, že většina rodičů vietnamských dětí se zabývá obchodem, 98 % dětí z Asie uvedlo, že otec (a 88 % že matka) pracuje v nemanuálních profesích. Naopak, postavení v zaměstnání u rodičů respondentů z bývalého SSSR je srovnatelné s českou populací.

Z výše zmíněných výsledků, kdy rodiče žáků-cizinců mají ve srovnání s rodiči českých žáků celkově vyšší kvalifikaci a pracují častěji v nemanuálních profesích, můžeme usuzovat, že v ČR dochází k usazování celých rodin s dětmi s vyšším socioekonomickým statusem.

Vzhledem k tomu, že výzkum OECD PISA byl realizován v roce 2009, zajímalo nás v kvalitativním šetření s pedagogy ze základních škol s vyšší koncentrací migrantů z roku 2011, zda došlo v této oblasti k nějakým změnám. Většina informátorů se shodla v názoru, že první vlna dětí imigrantů pocházela skutečně z intelektuálního prostředí a rodiny kladly důraz na vzdělanost dětí jako prioritní hodnotu imigrace (viz české chůvy u vietnamských dětí, důraz na doučování u ruské enklávy atd.). V současné době však přibývá dětí ze sociálně slabších vrstev (neplatí pro školy výběrové).

„Oni pracují 12 i více hodin denně, dřou od rána do večera, aby se vůbec uživil, neumějí česky a nemají na děti čas.“

Uváděny byly příklady dětí z čínských restaurací, které musí v restauraci pomáhat nebo tam jsou s rodiči dlouho do noci, příklady rodin bez dostatečných finančních prostředků, příklady dětí z rozvrácených rodin. Ze sociálně slabších vrstev pochází dle pedagogů i poslední imigrační vlna z Vietnamu.

Vybavení domácnosti

Jak ukazuje graf č. 3, v materiálním zázemí žáků a studentů nebyl v analýze dat z roku 2009 zaznamenán téměř žádný rozdíl mezi skupinou Čechů a cizinců. To hovoří ve prospěch předpokladu, že většina migrantů má tendenci zakládat rodiny nebo si přivážejí děti ze své domovské země až ve chvíli, kdy jim mohou zabezpečit životní úroveň srovnatelnou s českou populací. Je nutno však přihlídnout k tomu, že výzkum byl realizován na počátku ekonomické krize a že vzhledem k výše zmíněnému tvrzení pedagogů v rámci kvalitativního šetření z roku 2011 mohlo a nadále může docházet ke zhoršení materiální situace rodin migrantů.

Předškolní výchova a škola

Předškolní vzdělávání a péče, jako doplněk rodinné výchovy, pokládají nezbytné základy pro osvojování jazyka, úspěšné celoživotní učení, sociální integraci, osobní rozvoj a jsou jedním z důležitých před-

Tabulka č. 8: Postavení otce v zaměstnání (v %)

	cizinci	Češi	cizinci z býv. SSSR	cizinci z Asie
nemanuální profese s vyšším vzděl.	63	48	56	76
nemanuální profese s nižším vzděl.	10	7	3	22
manuální profese s vyšším vzděl.	18	28	24	0
manuální profese s nižším vzděl.	9	17	18	2

Zdroj: Mezinárodní šetření OECD, PISA 2009

Tabulka č. 9: Postavení matky v zaměstnání (v %)

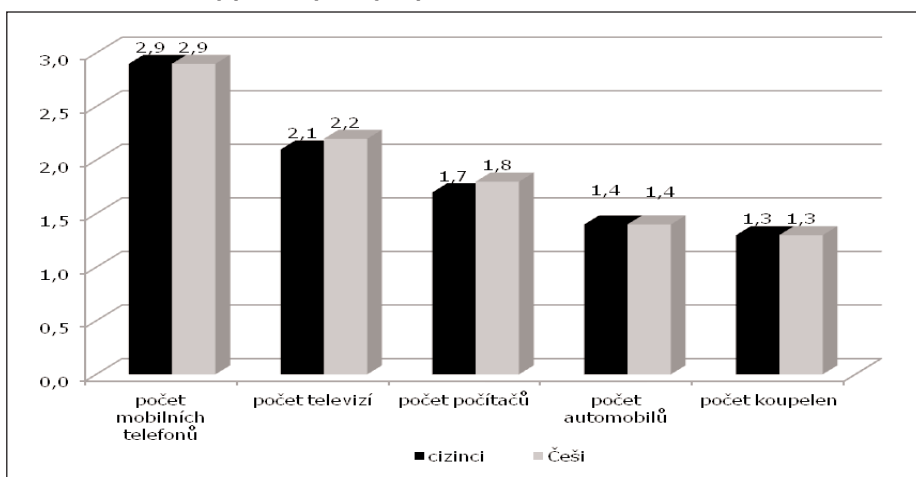
	cizinci	Češi	cizinci z býv. SSSR	cizinci z Asie
nemanuální profese s vyšším vzděl.	57	54	52	60
nemanuální profese s nižším vzděl.	30	27	31	38
manuální profese s vyšším vzděl.	4	7	3	0
manuální profese s nižším vzděl.	9	12	14	2

Zdroj: Mezinárodní šetření OECD, PISA 2009

pokladů pozdějšího pracovního a životního uplatnění. Včasná a potřebám dítěte odpovídající pedagogická péče poskytovaná mateřskou školou je všeobecně považována za významný počátek procesu celoživotního učení a vzdělávání a má prokázaný vliv na další kognitivní, jazykový, sociální a emoční vývoj dětí. Z těchto důvodů je předškolní výchova důležitá především pro děti ze znevýhodněných rodin, tedy i pro některé rodiny migrantů.5 Tabulka č. 10 ukazuje, zda a jak dlouho navštěvovali respondenti mateřskou školu. Ze vzorku cizinců byli u této otázky odfiltrováni žáci a studenti, kteří do ČR přijeli až ve věku nad 5 let, tj. popisovali by situaci v zemi původu, nikoliv v ČR. Z tabulky č. 10 je patrné, že mezi cizinci je větší procento dětí, které mateřskou školu nikdy nenavštěvovaly. Nicméně 80 % dětí cizinců z našeho vzorku navštěvovalo

mateřskou školu více než jeden rok, což vypovídá o vysokém stupni integrace. Naše zjištění se shodují se závěry studie Janské, Průšvicové a Čermáka zaměřené na vietnamské žáky z oblasti s vysokou koncentrací občanů vietnamské národnosti, kdy 83 % dotázaných Vietnamců uvedlo, že před základní školní docházkou navštěvovalo českou mateřskou školu (Janská, Průšvicová, Čermák, 2011). Zákonitě nižší návštěvnost je patrná mezi cizinci první generace, což zřejmě souvisí s jejich horší orientací v české společnosti. Rozdíly v návštěvnosti mateřské školy jsou také mezi národnostními skupinami, kdy cizinci ze zemí bývalého SSSR navštěvují mateřskou školu v menší míře než české děti. Naopak, cizinci z Asie se výrazně přibližují české populaci, což může souviset s vysokou hodnotou vzdělání především ve vietnamské kultuře.6

Graf č. 3: Průměrný počet vybraných předmětů v domácnosti

Zdroj: Mezinárodní šetření OECD, PISA 2009

Tabulka č. 10: Návštěva mateřské školy (v %)

	cizinci	Češi	cizinci 1. generace	cizinci 2. generace	cizinci z býv. SSSR	cizinci z Asie
nenavštěvoval	7	3	10	6	14	2
navštěvoval jeden rok a méně	13	9	21	11	17	15
navštěvoval více než jeden rok	80	88	69	83	69	83

Zdroj: Mezinárodní šetření OECD, PISA 2009

Tabulka č. 6: Vzdělání otce (v %)

předměty	Češi	cizinci	země bývalého SSSR	asijské země
matematika	2,9	2,8	3,2	2,3
český jazyk	2,7	2,8	3,1	2,5
cizí jazyk	2,7	2,5	2,7	2,2
fyzika	2,8	2,7	3,0	2,4
chemie	2,7	2,7	3,0	2,4
přírodopis	2,7	2,6	2,9	2,2
zeměpis	2,7	2,6	2,9	2,5

Otázka: Jaké známky jsi měl/a v pololetí z těchto předmětů?

Zdroj: Mezinárodní šetření OECD, PISA 2009

Typ školy, kterou žáci a studenti navštěvují

Náš výzkum ukázal, že ve srovnání s českými žáky studuje významně větší podíl dětí cizinců na víceletých gymnáziích – 24 % cizinců ve srovnání s 13 % Čechů. Čeští žáci naopak častěji studují na odborných středních školách s maturitou. Z hlediska národnosti se tento fenomén týká dětí s asijským původem, kdy jich na víceletých gymnáziích studuje 45 % dotázaných. Žáci ze zemí bývalého SSSR se podílem dětí na víceletých gymnáziích přibližují Čechům.

Tato zjištění jsou v souladu se závěry našeho kvalitativního šetření mezi pedagogy i jiných dříve realizovaných kvalitativních studií. Skutečnost, že významný podíl imigrantů z Vietnamu dává přednost výběrovým školám před školou základní, pravděpodobně opět souvisí s vysokou hodnotou vzdělání ve vietnamské kultuře.

„Rodiče se snaží dotlačit děti k tomu, aby dostaly co nejlepší vzdělání. Pro ně je vzdělání velkou hodnotou v životě a tlačí na děti, aby se dostaly na víceletá gymnázia nebo zahraniční školy.“

„Vietnamci mají vzdělání na špičce hodnot. Sami třeba tolik nemají, ale často platí dětem doučování. Většina vietnamských dětí pak dosáhne výborných výsledků a přecházejí v pátém ročníku na gymnázia.“

Prospěch ve škole a mimoškolní aktivity

Jak ukazuje tabulka č. 11, výsledky studie prokázaly, že žáci s migrační historií mají ve srovnání s Čechy lepší, případně srovnatelné studijní výsledky ve všech sledovaných předmětech, kromě českého jazyka.⁸ Žáci z Asie vykazují významně lepší prospěch ve všech předmětech ve srovnání s Čechy, ale i s žáky z postsovětských zemí. Toto zjištění je v souladu s podobně zaměřenými výzkumy v zahraničí (Portes, Hao, 2004; Crosnoe, Turley, 2011; Dronkers, de Heus, 2012), dle kterých studenti s asijským původem dosahují dlouhodobě lepších studijních výsledků než děti z jiných etnik.

Naopak respondenti ze zemí bývalého SSSR mají ve srovnání s oběma skupinami prospěchový průměr horší. Lze to přičítat tomu, že více než polovina (54 %) z nich

přichází do ČR v průběhu školní docházky, přičemž zhruba čtvrtina nastupuje rovnou na 2. stupeň ZŠ.

Rovněž v námi realizovaném kvalitativním šetření chválili pedagogové dobré školní výsledky, pili a svědomitost zejména u vietnamských dětí.

„Oni vědí, že tohle musí udělat, tak to udělají. Málokdy se stane, že vietnamské dítě nepřinese úkol. Není tam taková lajdáckost jako u českých dětí, samozřejmě to není u všech, ale bohužel u mnohých.“

Žáci se zahraničním původem také využívají ve vyšší míře doučování i rozšířenou výuku českého jazyka, matematiky a přírodovědných předmětů; u cizinců z asijských zemí je rozdíl oproti Čechům ještě markantnější. Každý desátý respondent s migrační minulostí chodí na doučování českého jazyka; vyšší podíl zaznamenáváme podle očekávání u první generace migrantů (16 %), tj. dětí narozených v zahraničí.

Hodnocení školy

V rámci šetření PISA 2009 hodnotili 15letí žáci přínosy školy z hlediska efektů školní docházky, získaných sociálních kontaktů i působení samotných učitelů. Žáci se vyjadřovali k předem daným výrokom na hodnotící škále - rozhodně nesouhlasím, nesouhlasím, souhlasím, rozhodně souhlasím.

Hodnocení školy jako vzdělávací instituce

Výsledky šetření prokázaly, že u většiny respondentů převažuje pozitivní hodnocení školy coby vzdělávací instituce nad hodnocením negativním. Poněkud kritičtější jsou v tomto ohledu cizinci. Převažující kladná percepce školy je zřejmá z toho, že téměř 90 % testovaných českých žáků a 87 % cizinců souhlasí s výrokem „škola mě naučila věci, které se mohou hodit v zaměstnání“, téměř dvě třetiny Čechů a 61 % cizinců souhlasí s výrokem „škola mi pomohla získat sebedůvěru při rozhodování“. Pouhá necelá desetina (Češi 8 %, cizinci 9 %) se ztotožňuje s výrokem „škola pro mě byla ztrátou času“ a 27 % Čechů a 32 % cizinců souhlasí s výrokem „škola mě nepřipravila příliš dobře pro život“.

Zajímavým zjištěním je poznatek, že přes mírně zvýšenou hladinu kritičnosti

u cizinců jako celku jsou Asiáté v nejvyšší míře přesvědčeni o významu školy při získání sebedůvěry. S výrokem, že jim škola dodává sebedůvěru, jich souhlasilo 72 % oproti 58 % žáků z postsovětských zemí a 65 % Čechů.

Hodnocení školy jako sociální instituce

O nediskriminačním prostředí českých škol vypovídá hodnocení školy jako sociální instituce, kdy většina studentů bez významnějších rozdílů mezi českými žáky a žáky s migrační historií tvrdí, že si ve škole nachází své přátele (88 % Čechů, 86 % cizinců), že je škola místem, kde ho/jí mají žáci rádi (84 % Čechů, 85 % cizinců), kde si nepřipadají trapně (87 % Čechů a 88 % cizinců).

Také pohledem pedagogů v našem kvalitativním šetření byl sociální kontakt mezi dětmi-cizinci a českými spolužáky shledán ve všech případech jako bezproblémový.

„Ve školách, na chodbách byste nikde nepoznali, že děti by byly na sebe hrubý, agresivní...“

„...české děti berou přítomnost cizinců ve třídě jako samozřejmost, tady to nikomu nevádí.“

Na druhou stranu však žáci z bývalých sovětských zemí oproti českým a asijským žákům častěji uvedli, že je škola místem, kam nechtějí chodit (40 % žáků ze zemí býval. SSSR oproti 32 % Čechů a 26 % asijských dětí) a kde se nudí (63 % vůči 55 % Čechů a 51 % žáků s asijským původem) a kam nepatří (47 % vůči 35 % Čechů a 25 % s asijským původem). Toto zjištění potvrzuje i námi dotázaní pedagogové. Dávají je do souvislosti s praxí zejména ukrajinských rodičů, kteří nejprve přicházejí do ČR sami a menší děti nechávají v zemi původu u prarodičů, do ČR je pak přivázejí až ve vyšším věku, a to i přes jejich nesouhlas. Takovéto nucené přesídlení ve vyšším věku může vyústit ve výchovné problémy a být bariérou k integraci žáka v českém prostředí.

„...ty matky, pocházející z Ukrajiny, jsou často rozvedené, přicházejí sem a takový tři čtyři roky připravují půdu pro to, aby si sem vzaly svoje děti. Ten muž, se kterým se rozvedly, žije někde jinde a ony nechávají děti u babiček, takže ty děti tam zvlí. Babičky přestávají mít respekt. Pak sem přijde dítě, který sem vlastně jít nechce, protože rozhodl rodič, ztrácí naprosto vazby na vrstevníky v původním prostředí, nepřichází jazykově připravené a v podstatě tím není motivované. Má prostě zábrany. A ještě když se k tomu přidá miň prospěchově nadané dítě, nastávají výchovné problémy.“

„Teď už se potýkáme s druhým nebo třetím případem, kdy ta holka má dítky, dvojky z chování apod., to je takovej protest. Matka jí opustí, když jí je devět let, to je takový to období nástupu puberty, dítě se cítí osamocené, dvakrát do roka matka přijede nebo si telefonuje, což je k ničemu.“

mu, nemají vytvořený vztah, dítě sem nechce a vzdoruje.“

Zajímavé je i zjištění, že se asijsí žáci ve srovnání s Čechy a s žáky z bývalých sovětských zemí ve škole v signifikantně vyšší míře cítí být osamělí (32 % vůči 11 % Čechů a 15 % dětí z postsovětských zemí). To může do určité míry souviset s velkými kulturními rozdíly mezi životem v rodině a životem ve škole (Černík, Kocourek, Pechová a kol., 2006).

Vzdělanostní cíle a perspektivy žáků a rodičů

Pro integraci dětí zahraničního původu do hostitelské společnosti jsou významné jejich vlastní ambice týkající se budoucího dosaženého vzdělání i ambice jejich rodičů. Následující otázka umožňuje rozlišit cíle a perspektivy samotných žáků/studentů i očekávání jejich rodičů - matky a otce.⁹

Obecným zjištěním je poznatek, že naprostá většina všech dotázaných usiluje o dosažení vyšší úrovně vzdělání a žáci-cizinci převyšují svými ambicemi vzdělanostní cíle domácí populace. Navzdory chybějícím řemeslníkům na českém trhu práce by si učební obor (s maturitou i bez ní) zvolil pouze každý šestý Čech (17 %) a každý devátý cizinec (11 %). Vystudovat střední odborné vzdělání s maturitou (gymnázium, vyšší odborné vzdělání a konzervatoř) by si přála zhruba čtvrtina českých žáků (24 %) a o dva procentní body méně cizinců (22 %).

Nadpoloviční většina testovaných aspiruje na získání vysokoškolského vzdělání. Výsledky prokazují, že ambice žáků/studentů-cizinců na studium vysoké školy jsou vyšší než u jejich českých protějšků. Navzdory nízkým vzorkům srovnávaných skupin je zřejmá vysoká ctížádostivost a cílevědomost u asijských (vietnamských) žáků/studentů, z nichž VŠ chce vystudovat 83 %; to představuje zdaleka nejvyšší podíl mezi sledovanými skupinami (Češi 54 %, bývalý SSSR 53 %). Respondenti asijského původu si přitom vůbec nepřipouštějí vyučení v oboru (s maturitou i bez ní); tento vzdělanostní cíl má mezi Asiaty nulové zastoupení; u českých spolužáků (17 %) a žáků/studentů z bývalého SSSR (14 %).

Dále bylo zjištěno, že ve vztahu k dosažení vysokoškolské úrovně vzdělání mají rodiče menší ambice (nebo jsou realističtější) než děti samotné; to platí především u otce. Například 83 % dětí asijského původu chce dosáhnout vysokoškolského vzdělání, nicméně jejich otcové preferují tuto možnost pouze v 76 % případů. Obdobné výsledky poskytuje i srovnání vzdělanostních cílů u českých žáků - VŠ chce získat více jak polovina z nich (54 %), jejich otcové mají tento cíl v 47 %. U matek se hodnoty ve většině případů blíží přáním a cílům jejich dětí.

Zanedbatelný podíl 15letých nemá o úroveň svého budoucího vzdělání dosud žádnou představu (6 % cizinců, 4 % Čechů).

Tabulka č. 12: Vzdělanostní cíle a perspektivy (v %)

	Češi	cizinci	cizinci z býv. SSSR	cizinci z Asie
vlastní cíle				
vyučen bez maturity	7	5	11	0
vyučen s maturitou	10	6	3	0
střední odborná s maturitou	18	15	24	4
gymnázium	1	2	3	4
vyšší odborná nebo konzervatoř	5	5	3	4
vysokoškolské	54	62	53	83
cíle matky				
vyučen bez maturity	6	6	8	2
vyučen s maturitou	9	4	0	6
střední odborná s maturitou	19	14	22	0
gymnázium	3	3	5	2
vyšší odborná nebo konzervatoř	4	5	5	4
vysokoškolské	50	57	54	81
cíle otce				
vyučen bez maturity	6	4	9	0
vyučen s maturitou	9	7	3	6
střední odborná s maturitou	19	12	19	2
gymnázium	3	4	3	4
vyšší odborná nebo konzervatoř	4	4	9	2
vysokoškolské	47	55	41	76

Otázka: Jakého nejvyššího vzdělání bys chtěl/a dosáhnout a co od tebe očekávají tví rodiče?

Zdroj: Mezinárodní šetření OECD, PISA 2009

Závěry a doporučení

Školské instituce sehrávají jednu z klíčových pozic v procesu integrace, neboť mohou pozitivním způsobem ovlivnit integraci do české společnosti nejen žáků, ale i jejich rodičů. Závěry naší studie založené na sekundární analýze šetření OECD PISA z roku 2009 a navazujícím kvalitativním šetřením formou řízených rozhovorů s pedagogy ze základních škol s vysokou koncentrací žáků s migrační historií z roku 2011 ukazují, že v komparaci s českými žáky/studenty jsou žáci zahraničního původu dobře integrováni do českého školského systému.

V souladu se závěry zahraničních studií může být příčinou skutečnost, že rodiče dotázaných žáků-cizinců měli ve srovnání s rodiči českých žáků celkově vyšší kvalifikaci a pracovali častěji v nemanuálních profesích. Z toho by bylo možné usuzovat, že v ČR dochází k usazování celých rodin s dětmi s vyšším socioekonomickým statutem. Tomu by odpovídalo i zjištění, že z hlediska vybavení domácností českých žáků a žáků-cizinců nebyl zaznamenán žádný rozdíl a že jak děti s migrační historií, tak i jejich rodiče mají signifikantně vyšší ambice v otázce dosažené úrovně vzdělání, kdy tyto vysoce převyšují vzdělanostní perspektivy českých spolužáků a jejich rodičů. Na druhou stranu dotázaní pedagogové v rámci pozdějšího kvalitativního šetření poukazují na nejnovější trend, kdy do českých škol stále častěji přicházejí děti migrantů ze sociálně slabších vrstev s nižším vzděláním (příp. bez vzdělání), kteří v důsledku hospodářské krize zápasí s existenčními problémy a u kterých lze

pozorovat jiné priority než u první imigrační vlny včetně důsledků ve výchově a školní úspěšnosti jejich dětí. Z tohoto důvodu je vhodné v budoucnu směřovat podpůrné aktivity nikoliv plošně, ale právě na rodiny migrantů ohrožené sociálním vyloučením.

Vzhledem k tomu, že pro integraci dětí je nezbytné stabilní rodinné zázemí, je pozitivní, že v našem výzkumu nebyly z hlediska struktury rodin identifikovány významnější rozdíly mezi Čechy a cizinci. Jak u českých dětí, tak i u cizinců je nejčastější formou soužití nukleární rodina. Zejména u dětí s asijským původem je struktura rodin téměř identická s českými. U žáků z postsovětských zemí je nepatrně vyšší zastoupení rodin s jedním rodičem, které v podmínkách života v cizí zemi může mít na dítě nepříznivý vliv. V rámci integrační politiky by proto měla být věnována pozornost pomoci osamělým cizincům s dětmi.

Z hlediska dalšího směřování integrační politiky je významným zjištěním, že češtinu používá ke komunikaci doma jen 59 % dětí migrantů, přičemž mezi migranty první generace je to pouhá čtvrtina. I když se od roku 2012 zlepšil přístup dětí ze třetích zemí k výuce českého jazyka, měla by být v budoucnu věnována v rámci integrační politiky pozornost i výuce českého jazyka rodičů dětí-migrantů, zejména pak matek. Rodiče by také měli mít možnost absolvovat školení o organizaci a fungování českého školského systému a právech a povinnostech rodičů a dětí.

Pro vyrovnání vzdělávacích šancí dětí migrantů má významný a nenahraditelný přínos jejich začlenění do systému předškolního vzdělávání. Jedná se zejména

o osvojení si českého jazyka a sociokulturní integraci ještě před nástupem do základní školy. Výsledky této studie ukázaly vysokou míru zapojení dětí imigrantů do předškolního vzdělávání, kdy mateřskou školu navštěvovalo 93 % dětí migrantů. Je to jen o 3 % méně než u českých dětí. Nicméně z hlediska integrace dětí cizinců v oblasti vzdělávání a i s ohledem na další zaměření výzkumných aktivit je nutno zmínit signifikantní rozdíl v návštěvnosti mateřské školy mezi dětmi s asijským původem a dětmi ze zemí bývalého SSSR. Zatímco mezi asijskými dětmi pouhá 2 % nikdy nenavštěvovala mateřskou školu, čímž se přibližují české populaci, mezi dětmi z postsovětských republik se jednalo o 14 %. V rámci plného začlenění dětí migrantů do české společnosti je nutný rovný přístup migrantů k předškolnímu vzdělávání.

O nediskriminačním prostředí českých škol vypovídá hodnocení školy jako sociální instituce, kdy většina studentů bez významnějších rozdílů mezi českými žáky a žáky s migrační historií tvrdí, že si ve škole nachází své přátele, že je škola místem, kde ho/ji mají žáci rádi, kde si nepřipadají trapně. To potvrzují i dotázaní pedagogové. Na druhou stranu žáci z bývalých sovětských zemí oproti českým a asijským žákům častěji uvedli, že je škola místem, kam nechťjí chodit, kde se nudí a kam nepatří, což dle výpovědí pedagogů souvisí s praxí této skupiny migrantů přivážet své děti do České republiky až v pozdějším věku. Zajímavé je i zjištění, že se asijské žáci ve srovnání s Čechy a s žáky z bývalých sovětských zemí ve škole v signifikantně vyšší míře cítí být osamělí. To může do určité míry souviset s velkými kulturními rozdíly mezi životem v rodině a životem ve škole (Černík, Kocourek, Pechová a kol., 2006). Těmto okolnostem by měla být věnována pozornost při dalším koncipování integrační politiky např. v rozvoji multikulturní výchovy v českých školách, co největším zapojování nejen dětí migrantů, ale i jejich rodin do mimoškolních aktivit, zavádění prázdninových soustředění pro děti migrantů před nástupem do české školy, v poskytování specifického psychologického poradenství rodinám migrantů s dětmi apod.

Vzhledem k zahraničním zkušenostem, kdy země s dlouhodobou migrační historií řeší řadu problémů s druhou, ale i s třetí generací zejména mladých migrantů, by v budoucnu bylo vhodné realizovat další výzkumné aktivity v této oblasti a zaměřit je cíleně na lokality s větší koncentrací migrantů.

- 1 V § 20 se za odstavec 5 vkládá odstavec 6, který zní: „(6) Krajský úřad vykonává činnosti uvedené v odstavci 5 písm. a) i pro ostatní cizince.“
- 2 Vzhledem k formulaci otázky jsou pod nukleární rodinu počítána jak faktická manželství, tak kohabitace.
- 3 K podobným závěrům na základě dat Českého statistického úřadu z Cenzu 2001 dochází ve své studii i Nešporová, která uvádí, že mezi rodinami migrantů s dětmi bylo téměř 31 % neúplných. V čistě českých rodinách byl tento podíl o něco nižší, 27 %.

- 4 Černík, J. a kol.: S vietnamskými dětmi na českých školách, 2006. Dostupné na www: http://www.klubhanoi.cz/pdf/S_vietnamskymi_detmi.pdf
- 5 Závěry Rady o systému předškolního vzdělávání a péče: nejlepší start do života pro všechny naše děti, Věstník Evropské unie 2011/C 175/03
- 6 Černík, J., Kocourek, J., Pechová, E. a kol.: S vietnamskými dětmi na českých školách, 2006. Dstupné na www: http://www.klubhanoi.cz/pdf/S_vietnamskymi_detmi.pdf
- 7 Například studie „Analýza přístupu žen imigrantek a mužů imigrantů ke vzdělávání a na trh práce v ČR“ z roku 2007 (Kocourek, 2007), která uvádí, že vietnamští rodiče své děti směřují ke studiu na gymnáziích téměř automaticky.
- 8 Prospěchový průměr všech testovaných žáků je ovlivněn strukturou testovaných škol; kromě klasických základních a středních škol jsou ve vzorku významně zastoupeny i školy výběrové; jedná se zejména o víceletá gymnázia a víceleté konzervatoře.
- 9 Žákovský dotazník vyplňují žáci v rámci školní výuky a zjištěné hodnoty odrážejí pouze percepce samotných 15letých respondentů.

Literatura:

- Aktualizovaná Koncepce integrace cizinců. Společné soužití.* Usnesení vlády ČR ze dne 9. února 2011 č. 99 k aktualizované Koncepci integrace cizinců na území České republiky a k návrhu dalšího postupu v roce 2011
- Castles, Stephen and Mark J. Miller. *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World.* New York: Guilford Press, 2003.
- Cattaneo, M. A., Wolter, S. C. *Migration Policy Can Boost PISA Results: Findings from a Natural Experiment.* Discussion Paper No. 6300, IZA: Bonn (Germany), January 2012
- Cizinci v ČR 2010.* Praha: Český statistický úřad, 2011. ISBN 978-80-250-1993-1
- Cizinci v ČR 2009.* Praha: Český statistický úřad, 2010. ISBN
- Crosnoe, R., Turley, R. *K-12 Educational Outcomes of Immigrant Youth. The Future of Children.* Vol. 21, No. 1, 2011.
- Černík, J., Kocourek, J., Pechová, E. a kol. *S vietnamskými dětmi na českých školách.* H+H, 2006.
- Dronkers J. *Positive but also negative effects of ethnic diversity in schools on educational performance? An empirical test using cross-national PISA data.* Paper presented at the conference Integration and Inequality in Educational Institutions at the University of Bremen, Teerhof, 24-25 September 2010.
- Dronkers, J., Levels, M., Kraaykamp, G. *Immigrant Children's Educational Achievement in Western Countries: Origin, Destination, and Community Effects on Mathematical Performance.* *American Sociological Review*, 2008, Vol. 73, p. 835-853.
- Flick U. *An Introduction to Qualitative Research.* SAGE Publications, 2009, 528 p.
- Frick, J. R., Wagner, G. G. *Economic and social perspectives of immigrant children in Germany*, in E. Currlé and T. Wunderlich (eds.), *Deutschland – ein*

Einwanderungsland? Rückblick, Bilanz und neue Fragen-Festschrift für Friedrich Heckman. Lucius und Lucius: Stuttgart, 2001.

Green Paper: Migration & mobility: challenges and opportunities for EU education systems, COM(2008) 423 final. Brussels, 3. 7. 2008.

Harttgen, K., Klasen, S. *Well-being of Migrant Children and Migrant Youth in Europe.* Survey Report. University of Göttingen, July 2008.

Heckmann, F. *Education and the Integration of Migrant Childre. Report submitted to the European Commission by the NESSE network of experts.* Brussels: European Commission, Directorate-General for Education & Culture, April 2008, 83 p.

Janská, E., Průšvicová, A., Čermák, Z. *Možnosti výzkumu integrace dětí Vietnamců v Česku: příklad základní školy Praha-Kunratice.* *Geografie*, 2011, 116, č. 4, s. 480-496.

Kocourek, J. *Analýza přístupu žen imigrantek a mužů imigrantů ke vzdělávání a na trh práce v ČR.* MPSV: 2007. *Kvalitní systém předškolního vzdělávání a péče: nejlepší start do života pro všechny naše děti.* Evropská komise, 17. 2. 2011

Leontiyeva, Y. *Ukrajinci v ČR.* [on line]. Socioweb 20.12.2005 [cit. 2011-10-10] dostupné na <http://www.socioweb.cz/index.php?disp=temata&shw=200&lst=111>

Nešporová, O. *Rodiny migrantů II.* Praha: VÚPSV, v.v.i., 2009, 79 s.

PISA 2009 Results: Overcoming Social Background – Equity in Learning Opportunities and Outcomes (Volume II), OECD, 2010, ISBN 978-92-64-09150-4, dostupné na <http://dx.doi.org/10.1787/9789264091504-en>

Portes, A., Hao, L. *The schooling of children of immigrants: Contextual effects on the educational attainment of the second generation.* *PNAS*, vol. 101, no 33, 2004, p. 11920-11927.

Schneeweis, N. *Educational institutions and the integration of migrants.* *J. Popul. Econ.*, DOI 10.1007/s00148-009-0271-6, 2009.

Schneppf, S. V. *How Different Are Immigrants? A Cross-Country and Cross-Survey Analysis of Educational Achievement.* Discussion Paper No. 1398, IZA: Bonn (Germany), November 2004.

Tashakkori, A., & Teddlie, C. *Mixed methodology: Combining qualitative and quantitative approaches.* Thousand Oaks, CA: Sage, 1998.

Titěrová, K. *Vzdělávání dětí cizinců: výzva českému školství.* [online] Multikulturní centrum 2011|20.6.2012 dostupné na [www: migraceonline.cz](http://www.migraceonline.cz).

Usnesení Evropského parlamentu ze dne 2. dubna 2009 o vzdělávání dětí z rodin migrantů (2008/2328(INI))

Where immigrant students succeed. A comparative review of performance and engagement in PISA 2003. Paris: OECD Publishing, 2006.

Závěry Rady o systému předškolního vzdělávání a péče: nejlepší start do života pro všechny naše děti. *Věstník Evropské unie 2011/C 175/03.*

Jana Vavrečková působí ve VÚPSV, v. v. i., Karolína Dobiášová v Institutu sociologických studií FSV UK.

Snižování mezd s cílem posílit konkurenceschopnost a omezit nezaměstnanost může podle odborníků ILO ohrozit ekonomický růst, protože může vyvolat pokles domácí spotřeby. Vyjádřili se tak poté, co ECB ve své měsíční zprávě na srpen požadovala flexibilnější způsob stanovování mezd, např. snižování minimálních mezd, doprovozené opatřeními na posílení konkurenceschopnosti. Pokles mezd obvykle vede k růstu exportu, snižuje však domácí spotřebu, která má na růst také vliv. Za současné ekonomické nejistoty není jasné, zda by snižování mezd bylo dostatečné k podnícení zvýšených investic. Platí totiž pravidlo, že pokud pokles mezd sníží domácí spotřebu více, než zvýší export a investice, má to negativní vliv na růst ekonomiky. To vysvětluje, proč pokles mezd v období krize může vést ke spirálovému poklesu agregované poptávky a cenové deflaci spíše než k rychlejšímu ekonomickému oživení. ILO varuje, že snaha dosáhnout konkurenceschopnosti pomocí nižších jednotkových nákladů práce, snižováním mezd nebo jejich pomalejším růstem oproti produktivitě, nebude globálně udržitelná. Pokud bude ke krácení mezd docházet současně ve všech zemích, k žádné konkurenční výhodě nedojde a celkové snižování mezd negativně ovlivní spotřebu a může vést celosvětovému poklesu poptávky a zaměstnanosti. Také růst mezd, který je systematicky pod úrovní růstu produktivity, není udržitelný, což platí i obráceně

Částečné úvazky v České republice: šance nebo riziko? ¹

Marta Vohlídalová, Lenka Formánková

V českém prostředí bývají částečné úvazky často přijímány jako jednoznačně pozitivní opatření a zejména v úrovni obecné a politické debaty nad touto problematikou jsou jen zřídka kdy zmiňovány i negativní aspekty spojené s touto formou zaměstnání. Naším cílem je proto podrobit tuto formu zaměstnání zevrubnější analýze. V následujícím textu si pokládáme otázku, zda v ČR představují částečné úvazky skutečně bezproblémovou a jednoznačně pozitivní formou zaměstnání. Zjištění vyplývající z naší analýzy poukazují na ambivalentní povahu částečných úvazků v České republice. Částečné úvazky jsou na jednu stranu používány ve smyslu pozitivní pracovní flexibility, kterou využívají zejména ženy k tomu, aby mohly kombinovat pracovní život s péčí o malé děti. Na druhou stranu je však patrné, že se tyto úvazky koncentrují zejména u lidí, kteří patří k marginalizovaným skupinám na pracovním trhu – mezi lidmi s nižším vzděláním, u méně kvalifikovaných pracovních pozic a jsou obecně spojeny s nižší mírou jistoty pracovního místa a vyšší mírou rizika chudoby.

Úvod

Česká republika patří spolu s dalšími postkomunistickými státy k zemím s vůbec nejnižším rozšířením částečných úvazků. Pro srovnání, v ČR pracovala v roce 2010 na částečný úvazek pouze 4 % zaměstnanců - 1,9 % mužů a 6,5 % žen (podle dat OECD²). Zatímco v rámci EU to bylo přibližně okolo 15–20 %. Například ve Francii a Švédsku pracuje na částečný úvazek kolem 14 % pracujících, v Rakousku, Norsku nebo Německu je to kolem 20 %. Evropským šampiónem v zaměstnání na částečný úvazek je pak Nizozemsko, kde na částečný úvazek pracuje přes 37 % všech ekonomicky aktivních lidí. Většina lidí pracujících na částečný úvazek jsou ženy.

Zkrácené pracovní úvazky bývají spolu s dalšími flexibilními formami práce v odborné literatuře i v rovině obecné debaty často diskutovány v souvislosti s problematikou kombinace práce a rodiny a zvyšování zaměstnanosti matek dětí předškolního věku (Lewis, 1997; Bettio a Plantenga, 2004; Houston, 2005; Lewis, Brannem a Nilsen, 2009; Kalleberg, 2000 aj.). Problematika flexibility práce je však v evropském kontextu často tematizována v souvislosti s otázkou kvality a jistoty těchto pracovních pozic (Nekolová, 2008, 2010, viz např. i Strategický plán Evropy 2020). Odborná diskuze probíhá zvláště nad negativními dopady nestandardních forem zaměstnávání (Kalleberg, 2000; McGinnity, McManus, 2007; Tilly, 1996, 1992 aj.).

V českém prostředí bývají částečné úvazky často přijímány jako jednoznačně pozitivní opatření a zejména v úrovni obecné a politické debaty nad touto problematikou jsou jen zřídka kdy zmiňovány i negativní aspekty spojené s touto formou zaměstnání. Naším cílem je proto podrobit tuto formu zaměstnání zevrubnější analýze. V následujícím textu si položíme otázku, zda v ČR představují částečné úvazky skutečně bezproblémovou a jednoznačně pozitivní formou zaměstnání. Zaměříme se

především na to, jak kvalitní jsou částečné úvazky v ČR a zda představují dobrovolnou a žádanou formou zaměstnání.

V analýze vycházíme především z datového souboru „Životní dráhy 2010“³, jehož sběr proběhl na přelomu let 2010 a 2011 a zahrnoval vzorek celkem 4010 respondentů ve věku 25–65 let. Naše zjištění doplňujeme daty z datových souborů, jejichž sběr proběhl v roce 2005, a to „Rodiče 2005“, který zahrnoval vzorek 1998 rodičů dětí mladších 18 let, a soubor „Proměny 2005“, zahrnující reprezentativní vzorek 5510 respondentů ve věku 25–65 let.

Částečné pracovní úvazky ve světle současných studií

Flexibilní pracovní úvazky včetně částečných úvazků v České republice nepochybně plní roli nástroje kombinace pracovních a rodinných závazků (Dudová, 2008; Plasová, 2008; Bartáková – Širovátka, 2008; Tomešová – Bartáková, 2009; Formánková – Křížková, 2009; Hašková, 2011). Mohou však s sebou nést i určitá rizika a znevýhodnění. Skutečnost, zda je pracovník schopen využít možností nestandardní práce a profitovat z nich, přitom záleží na jeho schopnostech, dovednostech a jeho postavení na trhu práce (Kalleberg, 2000: 168–171; Wallace, 2002: 12). Zatímco pro některé je tak částečný úvazek efektivním řešením problému kombinace práce a dalších závazků, pro jiné se snadno může stát nebezpečnou pastí nízkého platového ohodnocení, nedobrovolné podzaměstnanosti, pracovní nejistoty a diskriminace (Štěpánková, 2003; McGinnity, McManus, 2007; Beck, 2000).

Chris Tilly (1992, 1996) rozlišuje mezi i) „sekundárními částečnými úvazky“, které se nejčastěji nacházejí na sekundárním trhu práce (tj. segmentu pracovního trhu s menší stabilitou pracovního místa, vyšší fluktuací, nižšími odměnami a celkově horší perspektivou)⁴, pro něž je typická nedobrovolnost, nízký pracovní status

a malá šance na pracovní postup, a ii) „udržovacími částečnými úvazky“, které jsou výhodnější, kvalifikovanější a poskytují lepší šance na kariérní růst. Zatímco „sekundární částečné úvazky“ mohou představovat stejně tak šanci, jak vstoupit na pracovní trh, i slepou uličku, tzv. „udržovací částečné úvazky“ jsou nabízeny zaměstnancům s perspektivou kariérního růstu, kteří mají specifické znalosti důležité pro daného zaměstnavatele nebo charakteristiky obecně vysoce ceněné na trhu práce (Tilly, 1996: 61). Zatímco zaměstnanci pracující na tzv. sekundární částečné úvazky jsou již na tento typ pracovní smlouvy přijímáni, tzv. udržovací částečné úvazky jsou poskytovány zaměstnancům, kteří byli nejprve přijati na plný úvazek, ale v průběhu zaměstnání se u nich vytvořila potřeba po zkráceném úvazku. Zkrácený úvazek je tedy podle Tillyho (1996) svojí podstatou diskriminační, pokud není vyjednaný pro v organizaci zavedené a zaměstnavatelem ceněné specialisty s cílem udržet je na pracovišti.

Pokud jde o kvalitu pracovních pozic, zaměstnanci pracující na částečný úvazek často nemají ve vztahu k zaměstnavatelům rovnocennou vyjednávací pozici, ať již danou zákonem, nebo podporou odborových a jiných zaměstnavatelských organizací (Formánková a Křížková, 2009). Situaci ovlivňuje také konkrétní organizační prostředí a specifické podmínky v podniku, protože existence opatření na úrovni státu nemusí vždy přinášet skutečnou změnu na individuální úrovni pro každého zaměstnance či zaměstnankyni. Zaměstnanci s takovýmto typem úvazku se stávají výkonnou a levnou pracovní silou, často vysoce loajální vůči zaměstnavateli, který jí alternativní pracovní režim umožnil, s malou možností mobility na trhu práce vzhledem k tomu, že nabídka takových míst je omezená (Dudová, 2008; Nekolová, 2010).

Jedním z rizik práce na částečný úvazek v ČR je to, že je zaměstnancům sice zkrácena pracovní doba a poměrně i mzda,

Tabulka č. 1: Podíl lidí pracujících na plný a částečný úvazek v jednotlivých pracovních pozicích (údaje v %)

	plný úvazek	částečný úvazek	celkem
vedoucí pracovníci, zákonodárci	99,0	1,0	100
speciálisté	93,0	7,0	100
techničtí a odborní pracovníci	92,7	2,8	100
úředníci	92,0	8,0	100
pracovníci ve službách a obchodě	89,5	10,5	100
řemeslníci a opraváři	98,1	1,9	100
obsluha strojů	98,7	1,3	100
pomocní a nekalifikovaní pracovníci	88,5	11,5	100

Zdroj: Životní dráhy 2010

jejich pracovní úkoly ale zůstávají stejné jako v případě plného úvazku. Z výsledků případové studie firemního prostředí Formánkové a Křížkové (2009) vyplývá, že pouze důraz na flexibilitu bez prvků ochrany pracovního místa a pracovních podmínek srovnatelných se zaměstnanci v klasickém pracovním režimu má negativní dopady na genderovou rovnost. V době velkého tlaku na výkon v zaměstnání, který se v mnoha firmách odráží v kultuře přesčasové práce, představují flexibilní či alternativní pracovní úvazky spíše možnost, jak pracovat méně, ale přesto nad rámec hodin sjednaných v pracovní smlouvě. Zaměstnavatelé mohou také pracovníky na částečný úvazek využívat k tlaku na kmenové zaměstnance, a to např. k tlaku na jejich mzdovou úroveň a k tlaku na omezování a snižování jejich sociální ochrany (Svobodová, 2007).

Zahraniční studie poukazují také na fakt, že hodinové mzdy pracovníků na částečný úvazek jsou nižší než hodinové mzdy zaměstnanců na plný úvazek (o situaci v USA se zmiňuje např. Kalleberg, 2000: 354; o situaci ve Velké Británii a USA se zmiňují např. McGinnity, McManus, 2007: 128-130). Česká data ze studie Household, Work and Flexibility z roku 2001 však tuto skutečnost nepotvrdila (Štěpánková, 2003), stejně jako analýzy dat VŠPS z roku 2007 (Hora, 2009a).

Dalším problémem je, že jsou flexibilní formy práce vnímány jako určitý druh pracovního benefitu, což bývá „kompenzováno“ redukcí odměn v jiných oblastech, například neposkytnutím firemního auta nebo notebooku, přestože na ně má osoba pracující na dané pozici nárok (Formánková, Křížková, 2009). Výzkum Formánkové a Křížkové (2009), podobně jako u Tillyho (1996) ukazuje, že alternativní pracovní úvazky slouží jako funkční integrační prostředek při návratu na pracovní místo. Naopak v dlouhodobém horizontu se negativně odrážejí na postavení zaměstnance/kyně ve firemní struktuře.

Zahraniční autoři věnující se této problematice upozorňují, že motivací k zavádění částečných úvazků je často primárně snaha redukovat náklady. Podle Kalleberga (2000: 344) se stále častější zavádění částečných úvazků v posledních letech v USA i v jiných zemích proměnilo ze strategie, jak vyjit vstříc požadavkům zaměstnanců, na způsob, jak flexibilizovat

zaměstnance a snižovat náklady. Pokud tedy hovoříme o částečných úvazcích jako o opatření pro kombinaci pracovního a rodinného života, je třeba rozlišovat mezi žádoucí nabídkou flexibilní práce pro zaměstnance (tj. „pozitivní“ pracovní flexibilitou) a nežádoucí flexibilitou vynucenou ze strany zaměstnavatele (tj. „negativní“ pracovní flexibilitou). Pro kvalitu částečných úvazků a to, zda se stanou skutečně přínosem pro samotné zaměstnance, má pak velký význam otázka jistoty takových forem zaměstnání a ochrany pracovního místa, možnost přecházet z alternativního (např. zkráceného) úvazku na plný a zpět, otázka spravedlivé odměny za tento typ práce, rovné příležitosti k pracovnímu postupu, ke zvyšování kvalifikace nebo zaměstnaneckým výhodám.

Kdo pracuje v ČR na částečný úvazek

Než se budeme věnovat otázce kvality částečných úvazků, považujeme za důležité představit základní charakteristiky lidí, kteří v ČR pracují na tento typ úvazků, jejich pracovní pozice a také motivace těchto lidí pro práci na částečný úvazek.

Podobně jako v jiných zemích jsou částečné úvazky v ČR především doménou žen. Ty tvoří v ČR celých 73,5 % skupiny lidí, kteří pracují na částečný úvazek. Pokud jde o vzdělání, jeho vliv se ukázal jako statisticky významný pouze ve skupině žen, u nichž podíl částečných úvazků klesá s rostoucím vzděláním. Zatímco mezi ženami se středoškolským vzděláním s maturitou nebo vysokoškolským vzděláním je pouze kolem 8,5 % zaměstnaných na částečný úvazek, ve skupině žen se středoškolským vzděláním bez maturity to bylo 10,6 % a mezi ženami s (neúplným) základním vzděláním to bylo celých 17,5 %.

Co se týče věkové struktury lidí pracujících na částečný úvazek, nejčastěji je tato forma práce rozšířena mezi lidmi ve věkové skupině 60+, kde takto pracuje téměř 18,2 % zaměstnanců (47 % žen, 7,5 % mužů). Nejméně často jsou pak částečné úvazky rozšířeny ve věkové skupině 40–49 let (4,5 % celkem, 7,9 % u žen, 0,7 % u mužů). Ve všech ostatních věkových skupinách se podíl lidí pracujících na částečný úvazek pohyboval kolem 6 %. Ukazuje se tedy, že částečné úvazky představují v ČR formu zaměstnání, která je běžná zejména mezi lidmi (a zejména

na pak mezi ženami) nad 60 let věku. Velké rozšíření částečných úvazků u žen nad 60 let je patrné způsobeno širokým spektrem jejich eventálních motivací. Vzhledem k současné demografické situaci to může být péče o vnoučata (např. Hašková, 2011 ukazuje, že v současné době se péče o malé děti v důsledku nedostatečných kapacit zařízení předškolní péče o děti často přесouvá na bedra babiček), péče o stárnoucí rodiče a kromě zdravotních důvodů i snaha přivydělat si k důchodu. Důvodem však může být také znevýhodněná pozice této skupiny na pracovním trhu.

Jak je patrné z tabulky č. 1, forma zaměstnání na částečný úvazek je rozšířena zejména mezi řadovými zaměstnanci a jen minimálně jsou tyto úvazky využívány na manažerských pozicích. Co se týká konkrétní pracovní pozice, nejvíce jsou částečné úvazky rozšířeny ve skupině pomocných a nekalifikovaných pracovníků a pracovníc, kde na částečný úvazek pracuje přes 11 % zaměstnanců a zaměstnankyň, a dále také ve službách a prodeji (10,5 %). Naopak nejméně často jsou částečné úvazky rozšířeny v profesích, kde tradičně dominují muži, jako jsou např. řemeslníci a opraváři. Ukazuje se tedy, že zkrácené pracovní úvazky jsou většinou nabízeny u méně kvalifikovaných pracovních pozic a zaměstnancům s nižší pozicí v organizační hierarchii.

Částečné úvazky jako nástroj kombinace pracovního a rodinného života

Jak už jsme zmínily v úvodu, jedním z častých argumentů pro podporu rozšíření částečných úvazků bývá zejména lepší možnost kombinace pracovního života s péčí o děti. Jak jsou na tom tedy rodiče s dětmi do 18 let s využíváním částečných úvazků? Pokud porovnáme využívání částečných úvazků podle věku nejmladšího dítěte, ukazuje se, že nejčastěji jsou částečné úvazky rozšířené ve skupině ekonomicky aktivních žen, které mají dítě ve věku do 5 let věku (cca 50 % žen, které mají dítě ve věku do 3 let, a více než 22 % těch, které mají dítě ve věku 3–5 let). S rostoucím věkem nejmladšího dítěte se pak rozšíření částečných úvazků snižuje. Ve skupině matek s dětmi ve věku 6–12 let pracuje na částečný úvazek téměř 13 % ekonomicky aktivních žen, s dětmi nad 13 let věku je to pak už jen 4,5 % a s dětmi do 19 let pouze kolem 3 % ekonomicky aktivních žen. V případě mužů není věk dítěte statisticky významný.

Pokud se zaměříme na konkrétní rozsah pracovního úvazku, nejvíce jsou rozšířeny částečné úvazky o rozsahu 0,5 a nižší (3,8 % všech pracujících lidí, 6,4 % žen a 1,5 % mužů), vyšší než poloviční pracovní úvazky se pak vyskytují poměrně zřídka (2,1 % pracujících celkem, 3,7 % žen, 0,8 % mužů). Tyto údaje přitom vypovídají spíše o tom, jakým způsobem je úvazek oficiálně definován v pracovní smlouvě, než o reál-

ném počtu odpracovaných hodin. Vychází zde totiž z odpovědí lidí na přímou otázku, zda pracují na plný úvazek, poloviční a nižší, nebo částečný úvazek vyšší než poloviční.

Konkrétnější představu o rozsahu částečných úvazků pak získáme, pokud porovnáme průměrné odpracované hodiny strávené výdělečnou činností u lidí s plným a částečným pracovním úvazkem. Zejména v případě mužů se totiž ukazuje zajímavý paradox: rozdíl mezi deklarovanými skutečně odpracovanými hodinami u mužů s plným a částečným úvazkem byl pouze 3 hodiny (muži, kteří deklarovali, že pracují na částečný úvazek, uvedli, že pracují celkem 42 hodin týdně, muži zaměstnaní na plný úvazek pak udávali, že výdělečnou práci stráví v průměru 45 hodin týdně). Nabízí se přitom možné vysvětlení, že muži, kteří jsou oficiálně zaměstnaní na částečný úvazek, buď ve skutečnosti pracují tak, že rozsah odpracovaných hodin odpovídá plnému úvazku (na tuto praxi poukázal např. Tomášek v kvalitativní studii prodávačů a prodavaček v řetězcích prodejen s potravinami; Tomášek, 2008⁶), nebo mají kromě svého zaměstnání ještě další pracovní aktivity (např. podnikání, práci na ŽL, brigády).

Pokud jde o ženy, zatímco ty, které jsou zaměstnány na plný úvazek, odpracují v průměru 42 hodin týdně, ženy zaměstnané na částečný úvazek tráví prací v průměru téměř 28 hodin týdně. Přestože u žen není výše zmiňovaný paradox natolik zjevný, i zde je patrné, že ženy pracující na částečný úvazek odpracují více hodin týdně, než kolik by odpovídalo jejich deklarovanému úvazku.

Ambivalentní pozici částečných úvazků v ČR přitom ilustrují i výsledky analýzy motivů, které lidi vedou k práci na částečný úvazek (viz tabulka č. 2).

Poměrně vysoký podíl lidí pracujících na částečný úvazek totiž uvedl, že neměli jinou možnost, protože plný úvazek jim nebyl nabídnut (48 % dotázaných žen a kolem 31 % dotázaných mužů). Zdá se tedy, že i v českém prostředí představuje velká část částečných úvazků spíše určitou negativní flexibilitu, kterou se snaží firmy, zejména pak v době ekonomické krize, redukovat svoje náklady na účet zaměstnanců, než prostředek pozitivní flexibility pomáhající lidem sladit profesní a soukromý život (srov. Kalleberg, 2000, Tilly, 1996). Péče o děti nebo nesoběstačné členy rodiny patří mezi důvody práce na částečný úvazek převážně u žen, v případě mužů bývají hlavním důvodem zdravotní problémy.

Jak je to ale s poptávkou lidí po zaměstnání na částečný úvazek mezi rodiči malých dětí? Výzkum Životní dráhy 2010, který zjišťoval, jaké uspořádání práce a péče by lidé preferovali ve vybraných periodách – i) v době, kdy jsou nejmladšímu dítěti 2–3 roky a ii) v době, kdy je dítěti 3–6 let. Analýza ukázala, že v případě rodičů dětí do 3 let věku by o částečný úvazek projevilo zájem 11,1 % žen a 4,8 % mužů (v případě žen byla nejčastější volba „zůstat na rodičovské

Tabulka č. 2: Motivace pro práci na částečný úvazek (údaje v %)

	muži	ženy	celkem
péče o děti či jiného nesoběstačného člena rodiny	0,0	32,2	26,6
více času na sebe, případně studium	6,3	4,9	5,2
zdravotní důvody	31,1	6,2	10,3
jiné důvody	31,3	8,6	12,4
jinak to nešlo, plný úvazek mi nebyl nabídnut	31,3	48,1	45,5
celkem %	100	100	100
celkem (N)	16	81	97

Zdroj: Životní dráhy 2010

Tabulka č. 3: Částečné úvazky a typ pracovní smlouvy (údaje v %)

	muži		ženy	
	plný úvazek	částečný úvazek	plný k úvazek	částečný úvazek
zam. smlouva na dobu neurčitou	83,7	54,8	83,3	44,1
zam. smlouva na dobu určitou	12,0	25,8	13,7	28,0
pracuje bez smlouvy	0,5	9,7	0,3	5,1
DPP, DPČ	1,6	9,7	1,3	21,2
ŽL	2,2	0,0	1,4	1,6
Celkem (N)	100 (1 317)	100 (31)	100 (1 053)	100 (118)

Zdroj: Životní dráhy 2010

dovolené“ – 76,6 %, v případě mužů pak „pracovat na plný úvazek“ – 79,6 %⁷), daleko větší zájem o částečné úvazky se však ukázal u matek dětí „školového“ věku (tj. 3–6 let). Pracovat na částečný úvazek by si v tomto období přálo 36 % z nich (26,3 % by si přálo pracovat na plný úvazek). O částečný úvazek v této situaci by pak projevilo zájem pouze 3,6 % otců. Mezi rodiči malých dětí (zejména matkami) je tedy o částečné úvazky relativně velký zájem, jen malému podílu žen se však podaří na částečný úvazek skutečně pracovat.

Mezi matkami dětí do 3 let věku pracovalo na částečný úvazek pouze 5,3 % žen (více než 72,1 % žen zůstalo v té době na mateřské/rodičovské) a mezi matkami dětí ve věku 3–6 let to bylo 13,5 % (přes 51 % dotázaných žen v této době pracovalo na plný úvazek a 29,4 % z nich bylo na rodičovské nebo v domácnosti). Podíl otců malých dětí, kteří pracovali na částečný úvazek, se v obou případech pohyboval pod 1 %. Kromě špatné a stále se zhoršující dostupnosti veřejné péče o malé děti to může souviset i s bariérami na straně zaměstnavatelů, kteří nejsou vždy ochotni nabízet částečné úvazky svým zaměstnancům (Hora, 2009b; Plasová, 2008), ale také s otázkou kvality a ekonomické výhodnosti částečných úvazků.

Jaká je kvalita částečných úvazků v ČR

V následující analýze jsme se zaměřily na několik vybraných aspektů kvality částečných úvazků: na jistotu zaměstnání, příjem, subjektivní pocity diskriminace a dostupnost vybraných pracovních benefitů.

Jistota zaměstnání

Podle výzkumu Životní dráhy 2010 jsou částečné úvazky jednoznačně spojeny s nižší pracovní jistotou a stabilitou. Mezi pracujícími na částečný úvazek je daleko

vyšší incidence smluv na dobu určitou, práce bez smlouvy nebo na dohodu o pracovní činnosti/dohodu o provedení práce než mezi zaměstnanými na plný úvazek – tedy formy zaměstnání, které poskytují lidem poměrně malou jistotu zaměstnání. Tyto rozdíly jsou přitom statisticky významné jak ve skupině žen, tak ve skupině mužů (viz tabulka č. 3)⁸

K podobným závěrům přitom došel i Ondřej Hora (2009a) ve své analýze zkrácených pracovních úvazků na datech VŠPS z roku 2007. Zjistil, že mezi pracujícími na částečný úvazek se setkáváme s vyšším počtem pracovních míst na dobu určitou, což vede ke kratší průměrné délce zaměstnání i nižší míře jistoty pracovního místa.

Mzdy

Vzhledem k tomu, že výzkumy, s nimiž pracujeme, neobsahují potřebná data k tomu, aby bylo možné spočítat průměrnou hodinovou mzdu,⁹ nemůžeme ověřit, jak se v současnosti liší hodinové mzdy lidí pracujících na plný a částečný úvazek. Tyto výzkumy však umožňují zhodnotit intervaly, v nichž se pohybují příjmy mužů a žen pracujících na částečný úvazek, stejně jako to, jaký má rozsah pracovního úvazku dopad na subjektivní hodnocení životní úrovně domácnosti.

S pomocí lineární interpolace lze odhadnout přibližné¹⁰ mediány čistých měsíčních osobních mezd následujícím způsobem: podle šetření Životní dráhy 2010 je medián mezd pro muže s částečným úvazkem 14 429 Kč, pro muže s plným úvazkem pak 18 000 Kč. Pokud jde o ženy, medián pro ty, které pracují na částečný úvazek, je 10 156 Kč, pro ty, které jsou zaměstnány na plný úvazek, je 14 391 Kč. Přes 25 % žen pracujících na částečný úvazek dosahuje mzdy do cca 8 000 Kč, v případě mužů se dolní kvartil pohybuje kolem 11 000 Kč. Jen cca 10 % žen pracujících na částečný úvazek dosahuje průměrné čisté mzdy

Tabulka č. 4: Odměňování přesčasů (údaje v %)

	plný úvazek	částečný úvazek
dostává mzdu včetně příplatků	39,2	18,2
dostává mzdu bez příplatků	10,6	18,2
dostává náhradní volno	22,7	34,1
nedostává žádnou kompenzaci	20,7	22,7
jiné	6,8	6,8
celkem	100	100

Zdroj: Proměny 2005

Tabulka č. 5: Zažili jste někdy následující formy znevýhodnění? (údaje v % kladných odpovědí)

	muži		ženy	
	plný úvazek	částečný úvazek	plný k úvazek	částečný úvazek
diskriminace v mzdovém ohodnocení*	12,9	19,4	20,6	31,9
diskriminace v možnosti postupu na vyšší pozici	67,1	66,7	49,3	45,9

Zdroj: Životní dráhy 2010; N (muži pracující na částečný úvazek) = 31; N (ženy pracujících na částečný úvazek) = 118; *) Statisticky významné rozdíly na hladině významnosti $\alpha = 1\%$.

vyšší než 20 000 Kč, v případě mužů pracujících na částečný úvazek se 90% kvantil pohybuje kolem hodnoty 23 000 Kč.

Skutečnost, že jsou s částečnými úvazky zejména u žen spojeny relativně nízké příjmy, má také dopady na to, jak hodnotí ekonomickou úroveň své domácnosti. Přesto, že jde o velmi subjektivní indikátor, má nepochybně jistou vypovídající hodnotu. Jako špatnou ohodnotilo životní úroveň své domácnosti 20,8 % lidí pracujících na částečný úvazek, ale pouze 11,3 % lidí zaměstnaných na plný úvazek, neutrálně svou ekonomickou situaci ohodnotilo 40 % respondentů zaměstnaných na plný úvazek a 38 % lidí pracujících na částečný úvazek, jako dobrou svou situaci popsalo téměř 49 % pracujících na plný úvazek, ale pouze 41 % těch, co pracují na částečný úvazek. Ukazuje se tedy, že částečné úvazky představují určité ekonomické riziko, protože lidem zpravidla neposkytují dostatečné příjmy pro zachování uspokojivého životního standardu domácnosti. Zejména v případě žen zaměstnaných na částečný úvazek jsou totiž příjmy relativně nízké, což je patrné i jedním z důvodů, proč pro ně částečné úvazky ve skutečnosti zůstávají nedostupné.

S problémem příjmů pak v neposlední řadě souvisí i otázka odměn za odpracované přesčasové hodiny, které jsou v případě částečných úvazků značně rozšířené. Jak se však ukázalo, existují statisticky významné rozdíly v tom, jakým způsobem jsou tyto přesčasy lidem kompenzovány (viz tabulka č. 4). Zatímco lidem, kteří pracují na plný úvazek, jsou přesčasové hodiny nejčastěji kompenzovány mzdou včetně příplatků (39,2 %), lidé pracující na částečný úvazek dostávají nejčastěji náhradní volno (34 %), případně nedostávají žádnou kompenzaci (22,7 %). Jak se tedy ukazuje, ani v tomto ohledu nejsou částečné úvazky z finančního hlediska příliš výhodnou alternativou.

Dostupnost pracovních benefitů a subjektivní pocity diskriminace

Dalším indikátorem, který vypovídá o kvalitě částečných úvazků a jejich výhodnosti pro zaměstnance, je také dostupnost různých pracovních benefitů a zároveň i subjektivní pocity diskriminace v zaměstnání.

Pokud jde o pocity diskriminace, v dotazníkovém šetření Životní dráhy 2010 jsme se respondentů ptali, zda se setkali s různými formami diskriminace (viz tabulka č. 5). Konkrétně jsme se zaměřili na diskriminaci v mzdovém ohodnocení a diskriminaci v kariérním postupu. Porovnání výsledků podle typu úvazku provedené zvlášť ve skupině mužů a žen přitom ukázalo, že lidé pracující na částečný úvazek se statisticky významně častěji cítili být obětí diskriminace v mzdovém ohodnocení než lidé pracující na plný úvazek. Naopak v případě zkušenosti s diskriminací v kariérním postupu se překvapivě neukázala statistická závislost na velikosti úvazku.

Dostupnost jednotlivých forem pracovních benefitů u rodičů nezletilých dětí zjišťovalo šetření Rodiče 2005. Ukázalo se přitom, že rodiče pracující na částečný úvazek nemají horší přístup k většině sledovaných pracovních benefitů, jako např. placené nebo neplacené volno, delší dovolená, příspěvky na pojištění nebo možnost zvyšování kvalifikace. Naopak statisticky významné rozdíly se ukázaly v případě dostupnosti volné pracovní doby, možnosti pracovat z domova a nároku na příspěvek na stravování. Jak se ukázalo, lidé pracující na částečný úvazek mají lepší přístup k flexibilní pracovní době než lidé pracující na plný úvazek, stejně jako i k možnosti práce z domova. Oproti tomu jim ale zaměstnavatelé méně často přispívají na stravování. Přestože se tedy zdá, že z pohledu dostupnosti firemních výhod a pracovní flexibility jsou částečné úvazky

srovnatelné s plnými úvazky, je však třeba vzít na vědomí skutečnost, že tato data vypovídají pouze o určitém segmentu populace – tj. o rodičích dětí do 18 let věku. Znamená to tedy, že situace zbytku populace pracující na částečný úvazek (např. starších lidí nebo naopak bezdětných mladých lidí pracujících na částečný úvazek) může být poněkud odlišná.

Závěrem

Zjištění vyplývající z naší analýzy poukázala na ambivalentní povahu částečných úvazků v České republice. Částečné úvazky jsou v ČR na jednu stranu používány ve smyslu pozitivní pracovní flexibility, kterou využívají zejména ženy k tomu, aby mohly kombinovat pracovní život s péčí o malé děti. Na druhou stranu je však patrné, že se tyto úvazky koncentrují zejména u lidí, kteří patří k marginalizovaným skupinám na pracovním trhu – mezi lidmi s nižším vzděláním, u méně kvalifikovaných pracovních pozic a u pracovníků nad 60 let věku a jsou obecně spojeny s nižší mírou jistoty pracovního místa.

Varujícím zjištěním naší analýzy je, že poměrně vysoký podíl lidí pracuje na částečný úvazek ne zcela dobrovolně (podle dat z přelomu let 2010 a 2011 uvedlo celých 48 % dotázaných žen a 31 % dotázaných mužů jako hlavní důvod, proč pracují na částečný úvazek, skutečnost, že jim zaměstnavatel jiné místo nenabídl). Zdá se tedy, že problém nedobrovolné podzáměstnanosti se týká relativně vysokého podílu lidí pracujících v ČR na částečný úvazek. Na druhou stranu však existuje zájem o částečné úvazky mezi matkami dětí předškolního věku. Na částečný úvazek by si přálo pracovat celých 36 % dotázaných matek dětí ve věku 3–6let. Tato preference se ale neodráží v jejich reálném pracovním úvazku, což může být dáno omezenou nabídkou zaměstnání na částečný úvazek ze strany zaměstnavatelů (Plasová, 2008; Hora, 2009b) nebo zejména ekonomickou nutností druhého plnohodnotného příjmu **v rodině (Höhne a kol., 2010).**

Data týkající se kvality částečných úvazků pak naznačují, že pracovat na částečný úvazek nemusí být pro zaměstnance v ČR příliš výhodné. Potvrzuje se totiž to, k čemu docházejí i kvalitativní studie (např. Formánková – Křížková, 2009), že se skutečně odpracované hodiny často neshodují se sjednaným pracovním úvazkem a tento úvazek obvykle vysoce přesahují. To je však poměrně výhodné pro zaměstnavatele. Jak se ukázalo, **tyto přesčasy** jsou totiž lidem pracujícím na částečný úvazek kompenzovány v daleko menší míře než lidem, kteří pracují na plný úvazek (srovnej Hora, 2009a).

V českém prostředí, kde je ve srovnání se západoevropskými zeměmi stále poměrně nízká úroveň mezd, je s částečnými úvazky spojeno také riziko propadu ekonomické **úrovně**. Jejich výše totiž zpravidla neposkytuje uspokojivý životní standard. Téměř 21 % lidí pracujících na čás-

tečný úvazek ohodnotilo ekonomickou situaci své domácnosti jako špatnou (mezi lidmi pracujícími na plný úvazek to bylo pouze kolem 10 % dotázaných). Lze tedy předpokládat, že řada z těchto lidí by raději volila práci na plný úvazek.

Pokud jde o pocity diskriminace, zvláště ženy pracující na zkrácený úvazek pociťují vyšší míru diskriminace v mzdovém odměňování. Naopak pokud jde o dostupnost pracovních benefitů nebo možnost kariérního růstu, neukázalo se, že by rodiče pracující na částečný úvazek měli horší pozici než ti, kteří pracují na plný úvazek. Pokud jde o dostupnost opatření, která umožňují lepší možnosti kombinace práce a rodiny, ukazuje se, že rodiče pracující na částečný úvazek (jde přitom zejména o ženy) mají dokonce lepší přístup k flexibilní pracovní době, stejně jako i k možnosti práce z domova. Zdá se tedy, že částečný úvazek je sice spojen s lepším přístupem k dalším flexibilním formám zaměstnání, je však vykoupěn diskriminací v mzdové oblasti.

Výsledky naší analýzy tedy dokládají, že částečné úvazky na českém pracovním trhu vykazují několik závažných „ale“. Jsou sice žádanou formou zaměstnání (zejména u matek malých dětí), na druhou stranu ale pro řadu lidí představují past nedobrovolné podzaměstnanosti. Nelze přitom opomíjet ani skutečnost, že jsou obecně spojeny s horší kvalitou pracovních pozic než standardní pracovní úvazky. Částečné úvazky tedy nelze přijímat jako spásné řešení, které jednoduše vyřeší problémy kombinace pracovního a rodinného života. Nepopíráme samozřejmě, že nesporně mohou být velice užitečným nástrojem, jejich rizika a dopady zejména na ženskou pracovní sílu je však třeba důkladně analyzovat v konkrétním socio-kulturním kontextu.

- 1 Text vzniknul za podpory grantových projektů „Proměny forem a uspořádání partnerského a rodinného života z hlediska konceptu životních drah“ (poskytovatel GA ČR, č. P404/10/0021) a „Národní kontaktní centrum- ženy a věda“ (poskytovatel MŠMT ČR, č. OK 08007) a s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace RVO: 68378025.
- 2 Podle mezinárodní klasifikace je jako částečný úvazek pro potřeby mezinárodních komparací považována výdělečná aktivita zahrnující maximálně 30 h týdně.
- 3 Všechny datové soubory vznikly v rámci výzkumných projektů řešených v rámci SOU AV ČR s finanční podporou MPSV ČR a GA ČR.
- 4 Protikladem sekundárního trhu práce je tzv. primární trh práce, který je definován jako privilegovaný, charakteristický stabilitou pracovních míst, vyššími odměnami a možnostmi kariérního růstu.
- 5 Není-li uvedeno jinak, pocházejí procentoavná data z výzkumného šetření Životní dráhy 2010.
- 6 Sjednaný částečný úvazek představoval v realu práci v rozsahu plného úvazku. Pravidelně odpracované hodiny nad rámec částečného úvazku byly propláceny pouze jako přesčasy, což se odrazilo v krácení dovolené, dávek v nezaměstnanosti i nemocenské (Tomášek, 2008).
- 7 Práci na plný úvazek by volilo necelých 5 % matek dětí do 3 let věku. Respondenti/ky si mohli vybrat z následujících variant odpovědí: pracovat více než na plný úvazek, pracovat na plný úvazek, pracovat na částečný úvazek, příležitostně práce, brigády, rodičovská/materská dovolená.

8 Statisticky významné rozdíly na hladině významnosti $\alpha = 1\%$.

9 Výzkumy sice obsahují informace o odpracovaných hodinách, osobní příjmy jsou však z etických důvodů uváděny téměř vždy v podobě dílčích intervalů, nikoliv tedy v absolutní hodnotě.

10 Jsme si vědomi toho, že jde o přibližné údaje, protože v situaci, kdy respondenty žádáme, aby odhadli svůj příjem, je třeba počítat s určitými zkresleními.

Literatura:

- Bartáková, Helena - Sirovátka, Tomáš. Harmonizace rodiny a zaměstnání v České republice a role sociální politiky. In Hora, Ondřej - Sirovátka, Tomáš. (eds.). *Rodina, děti a zaměstnání v české společnosti*. Brno/Boskovice: František Šalé/Albert. 2008. s. 63–96
- Beck, Ulrich. *The Brave New World of Work*. New York: Polity Press, 2000. 202 s.
- Bettio, Francesca - Plantenga, Janneke. Comparing Care Regimes in Europe. *Feminist Economics*, 2004, vol. 10, č. 1, s. 85 – 113.
- Dudová, Radka. (ed.). *Nová rizika pracovního trhu: flexibilita, marginalizace a soukromý život*. Praha: Sociologický ústav AV ČR. 2008. s. 308.
- Formánková, Lenka - Křížková, Alena. Flexibilní pracovní režimy jako nástroj kombinace pracovního a rodinného života. *Fórum sociální politiky*, 2009, roč. 3, č. 2, s. 14–19.
- Hašková, Hana. Proměny časování a způsobu návratu matek do zaměstnání. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 2011, roč. 12, č. 2, s. 40–53.
- Hora, Ondřej. Český trh práce z hlediska vybraných forem flexibility a kvality pracovního života. *Fórum sociální politiky*, 2009b, roč. 3, č. 2, s. 5–12.
- Hora, Ondřej. [RTF bookmark start: review-article-179] Situace rodičů s dětmi do sedmi let na trhu práce podle výsledků Vyběrového šetření pracovních sil, [RTF bookmark end: review-article-179] *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 2009a, roč. 10, č. 2., s. 42–54.
- Houston, Diane.M. *Work-life Balance in the 21st Century*. *Future of Work*. New York: Palgrave Macmillan. 2005. 271 s.
- Höhne, Sylva et. al. *Rodina a zaměstnání s ohledem na rodinný cyklus* [online]. 2010. VÚPSV: Praha. [citováno 5. 12. 2011] Dostupné z: [http://www.vupsv.cz](#)
- Kalleberg, Arne. L. Nonstandard Employment Relations: Part-Time, Temporary and Contract Work. *Annual Review of Sociology*, 2000, vol. 26, s. 341–365.
- Lewis, Suzan. Family Friendly Employment Policies. *Gender, Work and Organization*, 1997, vol. 4, no. 1, s. 13–23.
- Lewis, Suzan - Brannem, Julia - Nilsen, Ann. *Work, Families and Organizations in Transition*. *European perspectives*. Bristol: The Policy Press, 2009. 214 s.
- Matějková, Barbora - Paloncycová, Jana. *Rodinná politika ve vybraných evropských zemích I*. Praha: VÚPSV, 2003. 246 s.
- McGinnity, Frances, McManus, Patricia Paying the price for reconciling work and family life: Comparing the wage penalty for women's part-time work in Britain, Germany and the United States. *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice*, 2007, vol. 9, no. 2, s. 115–134.
- Nekolová, Markéta. *Flexicurity – hledání rovnováhy mezi flexibilitou a ochranou trhu práce v České republice*. Praha: VÚPSV. 2008. s. 72.
- Nekolová, Markéta. *Vliv nových forem zaměstnání v ČR a zemích EU na vývoj pracovního práva*. Praha: VÚPSV. 2010. s. 35.
- Plasová, Blanka. Strategie zaměstnavatelů v oblasti harmonizace práce a rodiny v kontextu strategií pracujících rodičů s dětmi. In Sirovátka, Tomáš - Hora, Ondřej (eds.). *Rodiny, děti a zaměstnání v české společnosti*. Boskovice/Brno: František Šalé - Albert. 2008. s. 207–244.
- Štěpánková, P. Částečné úvazky, jejich vymezení na trhu práce a potenciál pro snižování nezaměstnanosti. In Sirovátka, Tomáš - Mareš, Petr. (eds.) *Trh práce, nezaměstnanost, sociální politika*. Brno: Masarykova univerzita, 2003. s. 63–71.
- Tilly, Chris. Dualism in Part-Time Employment. *Industrial Relations*, 1992, vol. 31, no. 2, s. 330–47.

Tilly, Chris. *Half a Job: Bad and Good Part-Time Jobs in a Changing Labour Market*. Philadelphia, PA: Temple University Press, 1996, s. 228.

Tomášek, Marcel. Pokladní v zahraničních řetězcích: nedobrovolná časová flexibilita a rozvoj sekundárního pracovního trhu. In Dudová, Radka. (ed.) *Nové šance a rizika: flexibilita, marginalizace a soukromý život*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2008. s. 135–148.

Tomešová - Bartáková, Helena. *Cesta zpátky: Návrat žen po rodičovské dovolené na trh práce v České republice*. Brno: Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity. 2009. s. 240.

Wallace, Claire. *Household, Work and Flexibility Report 1. Critical review of Literature*. Wien: The HWF Research Consortium. 2002, 243 s.

OECD. Online OECD Employment database [citováno 14.8.2012]. Dostupné z http://www.oecd.org/document/34/0,3746,en_2649_33927_40917154_1_1_1_1,00.html.

Obě autorky působí v Sociologickém ústavu AV.

Nově zveřejněná zpráva ILO „Global Employment Outlook: Bleak Labour Market Prospects for Youth“ informuje o tom, že eurokrize způsobuje zvýšení nezaměstnanosti mladých lidí i v zemích východní Asie a Latinské Ameriky, jak se šíří po celém světě z rozvinutých do rozvíjejících se zemí. Podle hlavního autora zprávy Ekkeharda Ernsta se dá očekávat, že v příštích letech se míra nezaměstnanosti mladých lidí bude snižovat jen v rozvinutých zemích, a to z letošních 17,5 % na 15,6 % v roce 2017. Před vypuknutím krize, v roce 2007, byla v těchto oblastech registrována míra nezaměstnanosti na úrovni 12,5 %. Tento pokles míry nezaměstnanosti však podle všeho nebude důsledkem zlepšení situace na trhu práce, ale toho, že velký počet mladých lidí bude odrazen a z trhu práce úplně vypadne. Tito mladí lidé pak nejsou započítáváni jako nezaměstnaní.

Předpokládaný pokles nezaměstnanosti v rozvinutých zemích však podle všeho nebude stačit k tomu, aby se snížila globální míra nezaměstnanosti, která je pro rok 2017 odhadována na 12,9 %. Dopady eurokrize se projeví i mimo Evropu a zasáhnou ekonomiky ve východní Asii a v Latinské Americe. V severní Africe a na Středním Východě zůstane míra nezaměstnanosti podle projekce nad 25 % a může dokonce v některých částech tohoto regionu i dále růst. Ve východní Asii míra nezaměstnanosti mladých lidí stoupne ze současných 9,5 % na 10,4 % v roce 2017, zatímco v Latinské Americe, Karibiku a subsaharské Africe k žádným velkým posunům nedojde.

Podpora mladých lidí je proto potřebná, protože i v zemích, kde se v poslední době objevují známky oživení a vznikají nová pracovní místa, mají mladí lidé problémy najít si práci, často proto, že nová místa vznikají v oborech, pro které nemají kvalifikaci, neboť předtím pracovali v jiném odvětví. Řešením jsou opatření využívající garantovanou práci a důraz na vzdělávání a výcvik, a to i při omezených veřejných finančních prostředcích, protože náklady na ně budou nižší než dodatečné náklady vyplývající z toho, že mladí lidé budou neustále ztrácet krok s trhem práce.

Projekt „Práce a rodina“ - Podpora flexibilních forem práce

Jaromír Coufalík, Jana Váňová

V České republice se dosud používají flexibilní formy práce, jako jsou například kratší pracovní úvazky nebo pružná pracovní doba, ve výrazně menší míře, než je tomu v dalších zemích Evropské unie. U nás pracuje na zkrácený pracovní úvazek asi 6 % zaměstnaných osob, zatímco průměrný ukazatel za všechny státy EU je asi třikrát vyšší a v některých zemích EU jako například v Nizozemsku nebo v Dánsku až sedminásobný. Nízká míra uplatňování flexibilních forem práce mj. způsobuje, že se daří sladovat povinnosti vyplývající z rodinného a pracovního života menšímu počtu osob, což se projevuje nižší zaměstnaností těch, které se starají o závislého člena rodiny, nebo jejich zvýšenou zátěží při akceptaci plného pracovního úvazku. Tento stav přináší negativní ekonomické i sociální důsledky, a to jak pro jednotlivce, tak i pro stát.

Příspěvek k prosazování opatření na podporu sladování rodinného a pracovního života bylo hlavním cílem projektu Práce a rodina, který byl ukončen v září 2012. Jeho realizátorem byl Národní vzdělávací fond, o. p. s., který spolupracoval s Úřadem práce České republiky, a to prostřednictvím krajských poboček v Příbrami a Plzni. Projekt byl financován z ESF v rámci OP Lidské zdroje a zaměstnanost a ze státního rozpočtu ČR.

V první fázi projektu se řešitelé zaměřili na zjištění hlavních bariér, které brání sladovat nezaměstnaným rodičům pečujícím o děti předškolního a mladšího školního věku jejich rodinný a pracovní život. Protože jejich možnost získat zaměstnání zásadně ovlivňují zaměstnavatelé nabídkou flexibilních pracovních úvazků, byly u nich zjišťovány bariéry bránící jejich tvorbě a využívání. Šetření byla uskutečněna na vzorku více než 730 rodičů, registrovaných jako uchazeči o zaměstnání (96 % z nich byly ženy), a téměř 340 zaměstnavatelů ze Středočeského a Plzeňského kraje. Výsledky šetření jednak potvrdily některá obecněji známá fakta, přinesly ovšem i nová zjištění.

Asi polovina rodičů, resp. žen, zahrnutých do šetření, pečovala o děti v předškolním věku, tj. ve věku 3-5 let, asi třetina o děti mladšího školního věku, tj. mezi 6 a 11 lety. Zbývajících asi 17 % pečovalo o děti mladší, nebo naopak starší. Většina z nich při tom pečovala o více než jedno dítě. Kolem 60 % žen ze vzorku bylo z měst a asi 40 % z vesnic, což umožnilo sledovat i vliv dojíždění do zaměstnání nebo vybavenost zařízeními poskytujícími služby péče o děti.

Ve vzorku převažovaly ženy se středním vzděláním s maturitou (38,6 %) a s vyučením (36,9 %). Základní vzdělání měla asi šestina žen a vyšší než středoškolské vzdělání 8,3 %. Porovnání se strukturou volných pracovních míst ukázalo, že vzdělání, požadované pro zaměstnání na volných pracovních místech, bylo nižší než vzdělání uchazeček o zaměstnání. Rodiče pečující o děti tedy nemohou získat vhodné zaměstnání, přestože v průměru nejen splňují, nýbrž i překračují požadovanou úroveň vzdělání. Lepší sladování rodinného a pracovního života zřejmě ve značné míře závisí na dalších okolnostech. Nezaměstnané ženy ze

vzorku byly příslušným pracovištěm ÚP ČR evidovány jako uchazečky o zaměstnání průměrně asi 7 měsíců, což byla asi poloviční doba než v celostátním souboru všech uchazečů o zaměstnání.

Bariéry na straně rodičů

Za hlavní bariéru označili rodiče nevhodnou pracovní dobu. Sladování rodinného a pracovního života by podle jejich názoru nejvíce zlepšily pružná pracovní doba, zkrácené pracovní úvazky a práce z domova. Návrhy opatření podporujících sladování rodinného a pracovního života by se proto měly zaměřovat především na vhodnou pracovní dobu. Nejčastěji by rodiče chtěli pracovat na zkrácený úvazek v délce 6 hodin, ale také 7 či 5 hodin. Pokud by mohli pracovat 6 nebo 7 hodin denně, usnadnilo by to vstup do zaměstnání dvou třetin všech, kteří se zmiňovali o kratších pracovních úvazcích.

Jako druhá hlavní bariéra se na straně rodičů ukázal nedostatek míst v mateřských školách, resp. malá dostupnost jiné péče o děti, což se týká především rodičů, resp. uchazeček o zaměstnání pečujících o děti a bydlících mimo města. Naopak vliv dalších faktorů, například geografická dostupnost zaměstnání, se ukázal již jako méně výrazný.

Bariéry na straně zaměstnavatelů

Pokud jde o bariéry na straně zaměstnavatelů, ty byly zjišťovány u vzorku zaměstnavatelů ze Středočeského a Plzeňského kraje, jehož struktura podle hlavních ekonomických sektorů odpovídala celostátní struktuře. Asi 57 % zaměstnavatelů působilo v sektoru služeb a více než třetina v průměru. Z hlediska jejich velikosti, měřené počtem zaměstnanců, měli ve vzorku největší zastoupení zaměstnavatelé s 10-49 a s 50-249 zaměstnanci. Asi 95 % z nich zaměstnávalo osoby pečující o děti předškolního a mladšího školního věku, jejichž podíl se pohyboval mezi 11 a 30 %. Z flexibilních forem práce nejčastěji používali pružnou pracovní dobu, zkrácené pracovní úvazky a sdílení pracovního místa, což uplatňovala asi polovina zaměstnavatelů.

Jako hlavní bariéra lepšího sladování rodinného a pracovního života zaměstnanců na straně zaměstnavatelů byla zjištěna slabá motivace zaměstnavatelů ze strany státu k širšímu uplatňování flexibilních forem práce.

Inspirace ze zahraničí

V další fázi prací na projektu Práce a rodina byly zjišťovány informace o sladování rodinného a pracovního života v zahraničí, zejména v zemích EU. Vznikly dvě studie, z nichž první se zaměřila na způsoby podpory sladování rodinného a pracovního života specificky v Německu a v Rakousku a druhá v dalších zemích EU.

Z Německa byly do studie zařazeny aktuální informace o současném stavu politiky zaměstnanosti a rodinné politiky. Jsou mezi nimi i údaje o soukromých miniškolkách (Tagesmütter), sousedských iniciativách, dále o intervencích a opatřeních na podporu sladování rodinného a pracovního života ze strany státu včetně programů Spolkového ministerstva pro rodinu, seniory a mládež "Rodina - faktor úspěchu" a "Místní svazky pro rodinu", a ovšem i o intervencích a opatřeních ze strany německých zaměstnavatelů, jejich svazů a komor včetně příkladů iniciativ, uplatňovaných některými německými podniky.

Z Rakouska jsou uvedeny základní informace o úkolech a činnosti tamního Spolkového ministerstva pro hospodářství, rodinu a mládež, o příspěvcích na péči o dítě, informace o legislativě upravující například možnosti přivýdělků při souběžném pobírání příspěvku na péči o dítě apod. Z podnikové sféry jsou ve studii informace o vládní iniciativě "Audit práce a rodina" pomáhající podnikům vytvářet prostředí přátelské rodině nebo údaje o státní ceně "Podnik nejprátelštější rodině". Do studie byly zařazeny konkrétní příklady z rakouských podniků.

Druhá studie zabývající se podporou sladování rodinného a pracovního života v zahraničí se zaměřila na způsoby a aktivity uplatňované zaměstnavateli. Vychází z pramenů, které se zabývají sledovanou tematikou z hlediska nadnárodního a z pramenů jednotlivých zemí. Do první kategorie spadají kromě statistických údajů, zpráv a analýz Eurostatu i práce Evropské nadace pro zlepšování životních a pracovních podmínek (Eurofound). O zkrácených pracovních úvazcích poskytují řadu zajímavých údajů výsledky šetření uskutečněného v roce 2009 v rámci tzv. European Company Survey (ECS). Ve studii jsou také ukazatele porovnávací situa-

ci ve smlouvání rodinného a pracovního života v různých zemích, terminologie různých způsobů flexibilních forem práce včetně způsobů, které se u nás téměř vůbec nepoužívají, jako je odstupňovaná pracovní doba (staggered hours). Ze zemí, z nichž autoři čerpali do zmiňované studie, lze uvést Německo, Rakousko, Velkou Británii, Španělsko, Norsko, Nizozemsko, Slovensko a Litvu.

Na základě zahraničních zkušeností pak byly v roce 2012 vypracovány a publikovány dvě publikace: stručnější brožura "Způsobu smlouvání rodinného a pracovního života zaměstnanců" a rozsáhlejší "Způsobu podpory smlouvání rodinného a pracovního života zaměstnanců v zemích EU". Jsou určeny především zaměstnavatelům s cílem rozšířit jejich informovanost o tom, jak lze přispívat k lepšímu smlouvání rodinného a pracovního života zaměstnanců. Obě byly zdarma poskytnuty Svazu průmyslu a dopravy ČR, Hospodářské komoře ČR, také Úřadu práce ČR jeho krajským pobočkám a MPSV.

V další studii se realizátoři projektu pokusili shrnout výsledky prací, vykonaných v posledních letech různými českými pracovišti, zejména Výzkumným ústavem práce a sociálních věcí a obecně prospěšnou společností Gender Studies. Do této studie byly zařazeny i nejdůležitější informace z významnějších uveřejněných statí a článků. Studie rovněž charakterizuje práce MŠMT, zaměřené na zlepšování služeb a rozšiřování kapacit mateřských škol, a MPSV týkající se věcného záměru nového zákona o dětské skupině.

Navrhovaná opatření

S využitím poznatků a zkušeností ze všech zmíněných prací pak realizátoři projektu navrhli několik nových opatření na podporu smlouvání rodinného a pracovního života. Vytyčili si několik požadavků, které by měla navržená opatření splňovat. Měla by být zaměřena na obě cílové skupiny ovlivňující smlouvání rodinného a pracovního života, tj. jak na rodiče pečující o děti, tak i na zaměstnavatele, a neměla by vyžadovat žádné dodatečné finanční prostředky.

První opatření reaguje na dosavadní nízkou motivaci zaměstnavatelů k širšímu uplatňování flexibilních forem práce včetně zkrácených pracovních úvazků. Navrhuje se, aby zaměstnavatelé, kteří zaměstnancům pečujícím o děti v předškolním a mladším školním věku (3-11 let) umožňují pracovat na zkrácený úvazek 7 hodin denně, za ně platili odvody na důchodové pojištění se sníženou sazbou (místo 21,5 % jen 19,5 %), a ti, kteří umožňují pracovat na snížený úvazek 6 hodin denně, ještě byli osvobozeni od odvodu na státní politiku zaměstnanosti. Výpočty finančních důsledků tohoto opatření pro státní rozpočet ukázaly, že na jedné straně by se snížil příjem státního rozpočtu kvůli sníženým sazbám odvodů, avšak na druhé straně by to umožnilo zaměstnat vyšší počet žen pečujících o děti, a tím snížit výdaje na pasivní politiku

Omluva za využití cizího textu bez citací

Autorka článku „Projekty zaměstnanosti spolufinancované prostřednictvím ESF - posilování současné i perspektivní zaměstnatelnosti znevýhodněných osob?“ (Fórum sociální politiky (dále Fórum SP), č. 3/2012, str. 15-19) Mgr. Helena Schaumannová, studentka doktorského studijního programu Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity Brno, se omlouvá PhDr. Markétě Horákové, Ph.D., z pracoviště Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity Brno, katedry Sociální politiky a sociální práce, za nesprávné využití textu její disertační práce „Pracovní vzdělávání a výcvik: Podpora zaměstnatelnosti nebo iluze?“ (Horáková, 2011).

V rámci článku byly (mimo v textu uvedené využití) použity také další části zmíněné disertační práce (dále DP) a to:

- str. 5 a str. 31 DP, a to ve vazbě na text týkající se proměn práce v postmoderní společnosti (str. 15 - 16 Fórum SP),
- str. 5 DP, a to převzetí citace Tvrdý, 2008:10 (str. 19 Fórum SP),
- str. 9 DP - užití citací z děl autorů Hyatta, C. (1995) a Halla, D. T. (1996) - (str. 16 Fórum SP),
- str. 11, 21, 22, 24, 26, 27, 39 a 40 DP - využití rozboru multidimenzionality konceptu zaměstnatelnosti, jejich jednotlivých složek a činnosti příslušných aktérů - (str. 16 Fórum SP),
- str. 19, 20 a 27 DP - převzetí pojmu "kontextuální dimenze zaměstnatelnosti" (str. 17 Fórum SP),
- str. 29 DP - převzata citace Babiera at al (2002) (str. 19 Fórum SP, poznámka pod čarou),
- str. 31 a 32 DP - ve vazbě na dimenze zaměstnatelnosti a znevýhodněné osoby na trhu práce (str. 17 Fórum SP),
- str. 37 - 38 DP - změny konceptu segmentace trhu práce (str. 16 Fórum SP).

ku zaměstnanosti, jakož i platby pojistného uchazečům o zaměstnání. Celkové saldo důsledků tohoto opatření by bylo pro státní rozpočet pozitivní (ve výši 0,5-1,0 miliard Kč ročně).

Druhé navrhované opatření je zaměřeno na zvyšování kapacit služeb péče o děti. Zaměstnavatelé, kteří budují nebo provozují alternativní zařízení služeb péče o děti formou tzv. dětských skupin, by mohli náklady na tato zařízení odečítat od základu daně z příjmů právnických osob. Souběžně s realizací projektu Práce a rodina MPSV pracovalo na věcném návrhu zákona o dětské skupině (a o změně souvisejících zákonů), přičemž se věcná stránka obou iniciativ svými cíli i prostředky shodovala. Koncem srpna letošního roku pak věcný návrh zákona vláda svým usnesením schválila.

Třetí opatření se vztahuje k rodičům pečujícím o děti předškolního a mladšího školního věku. Jeho jádrem je návrh, aby rodiče, kteří využívají pro své děti služby mateřských škol v celodenním režimu, dostávali příspěvek na úhradu nákladů na tyto služby, a to ve výši poloviny školného. Ačkoliv částky školného, které rodiče platí v mateřských školách, jsou nižší než částky za stravné, mělo by zavedení tohoto opatření odvozovaného od školného sice nižší finanční účinek než při odvozování od stravného, avšak bylo by administrativně mnohem jednodušší. Odhad finančních důsledků tohoto opatření jak pro rodiče, tak i pro státní rozpočet naznačil, že průměrně by rodiče získali příspěvek ve výši asi 2000 Kč za školní rok, přičemž náklady na poskytování příspěvku by činily necelých 20 mil. Kč ročně, jež by byly hrazeny z pozitivního salda prvního opatření.

Návrh čtvrtého opatření má svoji inspiraci v zahraničí. Zaměstnavatel by mohl se zaměstnancem sjednat smlouvu, podle níž by zaměstnanec pracoval po určitou dobu (například po dobu 2 let) na poloviční pracovní úvazek, avšak pobíral by mzdu odpoví

ující 75 % mzdy za celý pracovní úvazek. Po uplynutí sjednané doby by pracoval na celý pracovní úvazek a nadále by pobíral mzdu odpovídající 75 % za celý pracovní úvazek. Jedná se vlastně o určitou formu půjčky zaměstnavatele zaměstnanci, kterou by zaměstnanec postupně splácel. Po návratu žen do zaměstnání po narození dítěte by to ženám umožnilo věnovat více času dětem a později více času zaměstnavateli. Opatření by bylo vhodné uplatňovat např. i v případě péče o závislého člena rodiny. Jeho konkrétní uplatnění by bylo možné pouze u některých typů prací a délka smluvního období by mohla mít více variant. Z hlediska ekonomického by zavedení tohoto opatření nevyžadovalo žádné dodatečné náklady.

Abyste mohla být konečná podoba navrhovaných opatření co nejlepší, zaměřili se realizátoři projektu Práce a rodina v závěrečných fázích prací na získání stanovisek rodičů pečujících o děti i zaměstnavatelů. Na konci loňského roku uspořádali ve Středočeském a Plzeňském kraji pro rodiče a zaměstnavatele sérii 7 seminářů, kde je seznámili s navrhovanými opatřeními a požádali je o jejich stanoviska k nim. Ačkoliv zazněly i výhrady či negativní stanoviska, většina byla pozitivní a připomínky měly převážně konstruktivní charakter. Realizátoři projektu by rádi poděkovali všem, kteří připomínkami a svými návrhy přispěli ke zlepšení a propracování navrhovaných opatření.

Na základě připomínek rodičů i zaměstnavatelů pak byla vypracována konečná verze navrhovaných opatření, která byla v září předložena Ministerstvu práce a sociálních věcí ČR.

Autoři působí v Národním vzdělávacím fondu, o. p. s.

Exekuční srážky ze mzdy - důchodu

Vilém Kahoun

Hlavním tématem článku je zadluženost jedné skupiny obyvatelstva, důchodců. Článek informuje o problematice exekučních srážek z důchodu prováděných na základě příslušné legislativy Českou správou sociálního zabezpečení (ČSSZ), která důchody vyplácí a má postavení plátce příjmů postižitelných výkonem rozhodnutí. Růst zadluženosti českých domácností, stále účinnější právní nástroje pro vymáhání dluhu a rozsáhlé využívání služeb soudních exekutorů ze strany věřitelů vedly k razantnímu nárůstu počtu důchodců, z jejichž důchodu jsou strhávány exekuční srážky. Dříve okrajová činnost České správy sociálního zabezpečení, realizace výkonu rozhodnutí srážkami z důchodu, se stala její významnou agendou, kterou zabezpečuje několik set zaměstnanců. V současné době je evidováno téměř 67 tisíc důchodů postižených exekucí a ročně ČSSZ vyřídí více než 700 tisíc podání a podnětů doručených v souvislosti s exekučním nebo insolvenčním řízením. Nejvíce zatíženy exekučními srážkami jsou důchody občanů ve věku 25 až 55 let. Jde tedy především o poživitele invalidních důchodů, sociálně a zdravotně slabší skupiny obyvatelstva. Výše exekučních srážek z důchodu se vzhledem k průměrné výši důchodu a institutu nezabavitelné částky pohybuje nejčastěji v rozmezí 500 až 3 000 Kč. Přiložené statistické údaje dokumentují permanentní růst počtu exekučních srážek z důchodu a tento trend má negativní dopady nejen na sociální situaci důchodců, ale znamená i stále se zvyšující administrativní zátěž všech subjektů, které výkon rozhodnutí realizují.

Úvod

Zadluženost státu, zadluženost domácností, úvěry, vymáhání pohledávek, exekuční řízení, srážky ze mzdy, osobní bankrot, aj. Mohli bychom pokračovat dál dlouhým výčtem termínů, které naše společnost před dvaceti lety vnímala jako okrajový nebo neexistující problém. Pokud byla v této době tato oblast diskutována, bylo to spíše jen z hlediska dluhů některých osob, které zahájily podnikatelskou činnost, a z hlediska špatné vymahatelnosti pohledávek z důvodu přetíženosti soudů. Zadluženost domácností byla mizivá a exekuční srážky ze mzdy byly prováděny výjimečně. Po dvaceti letech se však situace ve společnosti radikálně změnila a dluhy jsou vnímány jako celospolečenský problém, ať už jde o státní dluh, který se stal ústředním volebním tématem, nebo o dluhy fyzických či právnických osob.

Cílem tohoto článku je podání přehledné informace o exekučních srážkách z důchodů z pohledu ČSSZ, tedy o dopadech nařízených výkonů rozhodnutí a exekucí na jednu z ohrožených skupin obyvatel, na důchodce. Důchody jsou příjmem, který nahrazuje odměnu za práci, a lze z nich pro-

vádět exekuční srážky. Vzhledem k tomu, že výplata důchodů má dlouhodobý charakter a jedná se o stabilní příjem, jsou exekuční srážky z důchodů velmi často využívaným nástrojem k vymození dluhu. ČSSZ má vlastně postavení „největšího plátce mzdy“, protože vyplácí důchody 2,9 mil. občanů.

Zadluženost domácností

Zadluženost českých domácností rok od roku roste. Zásadní příčinou růstu zadluženosti českých domácností je růst spotřeby. V posledních letech české domácnosti svoji spotřebu nerealizují pouze prostřednictvím vlastních disponibilních finančních prostředků, ale především prostřednictvím nejrozličnějších forem úvěrů.

Charakteristickým rysem zadlužování českých domácností je především rychlost. V roce 2000 činila jejich zadluženost zhruba 40 miliard Kč a v roce 2011 dosáhla již 1,1 bilionu Kč.

Pokud porovnáme zadluženost českých domácností se zeměmi eurozóny, musíme konstatovat, že je výrazně nižší (tabulka č. 1). České domácnosti jsou však podstatně chudší než domácnosti zemí Evropské

unie, což přináší riziko vzniku tzv. dluhové pasti. To by znamenalo, že české domácnosti nebudou schopny splácet příslušné úvěry (Zamrazilová, 2011).

Z tabulky č. 2 je zřejmé, že v červnu 2012 dosahovala zadluženost českých domácností 1,13 bilionu Kč. Ve srovnání se stejným obdobím roku 2011 se jejich zadluženost v roce 2012 zvýšila o 4,9 %. Pokud jde o strukturu úvěrů, narůstají úvěry na bydlení a klesají spotřebitelské úvěry (Zamrazilová, 2011).

Právní úprava exekučních srážek

ČSSZ vystupuje při zařizování srážek z důchodu jako běžný plátce mzdy (důchodu) a plní úkoly s tím spojené, které pro ni vyplývají z občanského soudního řádu a dalších předpisů. V oblasti provádění exekučních srážek z důchodu nevystupuje mocensky jako nadřazený subjekt, rozhodující autoritativně o právech a povinnostech subjektu, který s ním není v rovnoprávném postavení, ale na základě pravomocného rozhodnutí soudu jako plátce mzdy, protože důchod podle své povahy povinnému nahrazuje příjem po ukončení výdělečné činnosti (Usnesení Městského soudu v Praze).

Vývoj právní úpravy relevantní pro provádění exekučních srážek z důchodu a její dopady do činnosti ČSSZ

ČSSZ se jako plátce mzdy při provádění srážek z důchodů povinných do 30. 9. 1991 řídila pouze příslušnými ustanoveními (§§ 251 - 302) zákona č. 99/1963 Sb. občanský soudní řád (dále také o. s. ř.), která upravují výkon rozhodnutí srážkami ze mzdy. Tato ustanovení o. s. ř. se aplikovala

Tabulka č. 1: Míra hrubého zadlužení domácností (v %)

Země	Rok												
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	
Eurozóna (17 zemí)	74,94	75,15	77,11	79,62	83,09	87,74	91,77	94,15	95,21	97,68	99,31		
ČR	13,33	14,22	19,08	20,49	26,14	31,42	36,46	45,50	49,65	53,54	54,21		

Zdroj: Eurostat

Tabulka č. 2: Zadlužení českých domácností (v mil. Kč)

Období	2011				2012			
	červen	prosinec	leden	únor	březen	duben	květen	červen
Výše	1 080 074,8	1 118 072,2	1 118 243,9	1 120 623,0	1 121 930,4	1 124 348,0	1 128 974,3	1 133 221,2

Zdroj: ČNB

i při výkonu rozhodnutí nařízeného správním orgánem ke splnění povinnosti uložené ve správním řízení, neboť podle § 78 odst. 5 zákona č. 71/1967 Sb., správního řádu, účinného do 31. 12. 2005, se při výkonu rozhodnutí srážkami ze mzdy a příkázáním pohledávky přiměřeně použilo ustanovení o.s.ř. Ustanovení o.s.ř. upravující výkon rozhodnutí srážkami z příjmů byla novelizována minimálně a pouze v malém rozsahu.

O. s. ř. stanoví rozsah exekučních srážek ze mzdy, pořadí pohledávek včetně určení přednostních a nepřednostních pohledávek. Dalšími základními předpisy k provádění ustanovení o exekučních srážkách ze mzdy dle o. s. ř., a to zejména pro stanovení vzorce výpočtu základní částky, která nesmí být povinnému sražena, jsou:

- nařízení vlády č. 595/2006 Sb., o nezabavitelných částkách,
- zákon č. 110/2006 Sb., o životním a existenčním minimu,
- nařízení vlády, kterým se každoročně pro účely příspěvku na bydlení ze státní sociální podpory stanoví výše nákladů srovnatelných s nájemným, tj. částek, které se započítávají za pevná paliva, a částek normativních nákladů na bydlení.

Dne 1. 10. 1991 nabyl účinnosti **zákon č. 328/1991 Sb., o konkursu a vyrovnání**, který byl již 18x novelizován. Tento zákon řešil poměry dlužníků (právnických i fyzických osob), kteří se dostali do úpadku. Pro plátce mzdy zavedl nové povinnosti, jejichž splnění v zákonem stanovených lhůtách bylo obtížné. Příčinou problémů bylo ustanovení § 66c odst. 1 věty druhé, které stanovilo, že za dem doručení písemnosti nebo den vyrozumění se považuje den zveřejnění v Obchodním rejstříku, nestanoví-li zákon jinak. Další problémy spočívaly v tom, že podle § 13 odst. 6 zákona č. 328/1991 Sb. účinky prohlášení konkursu nastanou vyvěšením usnesení na úřední desce soudu, který konkurs prohlásil. Tímto okamžikem se dlužník stává úpadcem. Z tohoto ustanovení vyplývá, že účinky konkursu nastávají přímo ze zákona a jsou vázány na pouhé vyvěšení na úřední desce soudu a svou povahou a důsledky zcela potlačují význam institutů právní moci a vykonatelnosti rozhodnutí. Je zřejmé, že ČSSZ nemohla denně kontrolovat soudní desky 8 krajských soudů.

Mezi účinky prohlášení konkursu patří, že oprávnění nakládat s majetkem podstaty přechází na správce; podle § 14 odst. 1, písm. e) po prohlášení konkursu nebylo možno provést výkon rozhodnutí postihující majetek patřící do podstaty. V případě, že ČSSZ tyto povinnosti nesplnila, vystavila se nebezpečí majetkového postihu. Vzhledem k tomu, že v rozhodné době neexistoval rejstřík konkursů, ČSSZ v některých případech ani nemohla zjistit, že na důchodce byl prohlášen konkurs.

Tento zákon je dosud účinný pro konkursní a vyrovnací řízení zahájená do 31. 12. 2007.

Dne 1. 1. 2008 nabyl účinnosti **zákon č. 182/2006 Sb., o úpadku a způsobech jeho řešení** (insolvenční zákon), který byl do současné doby 20x novelizován.

Insolvenční zákon upravuje řešení úpadku a hrozícího úpadku dlužníka a oddlužení dlužníka. Podle § 71 insolvenčního zákona se soudní rozhodnutí a další písemnosti doručují pouze vyvěšením písemnosti na úřední desce insolvenčního soudu a jejím současným zveřejněním v insolvenčním rejstříku. Písemnost se považuje za doručenu jejím zveřejněním v tomto rejstříku. Proto musí pověření pracovníci ČSSZ denně kontrolovat nové údaje zveřejněné v insolvenčním rejstříku. Pokud zjistí, že proti důchodci bylo zahájeno insolvenční řízení nebo že došlo ke změně v jeho průběhu, musí provést příslušné kroky.

Tato kontrola je nutná z několika důvodů. Jednak zahájení insolvenčního řízení má za následek, že výkon rozhodnutí či exekuci, které by postihovaly majetek ve vlastnictví dlužníka, jakož i jiný majetek, který náleží do majetkové podstaty, lze nařídit, nelze je však provést. ČSSZ dále musí v insolvenčním rejstříku kontrolovat, ve které fázi se insolvenční řízení nachází, neboť podle § 229 odst. 3 insolvenčního zákona má k majetkové podstatě, nestanoví-li zákon jinak, dispoziční oprávnění dlužník v době do rozhodnutí o úpadku, insolvenční správce v době od prohlášení konkursu, dlužník v době od povolení reorganizace nebo od povolení oddlužení. Insolvenční soud však může rozhodnout o tom, že dispoziční právo k majetkové podstatě má od zahájení insolvenčního řízení ustanovený předběžný insolvenční správce.

Insolvenční zákon rovněž zavedl **institut oddlužení**, přičemž oddlužení plněním splátkového kalendáře je převládajícím způsobem řešení úpadku důchodců, kterým ČSSZ vyplácí důchod. Jeho podstata spočívá v tom, že insolvenční soud uloží dlužníkovi, aby po dobu 5 let platil nezajištěným věřitelům prostřednictvím insolvenčního správce částku sraženou z jeho důchodu ve stejném rozsahu, v jakém z něho mohou být při výkonu rozhodnutí nebo při exekuci uspokojeny přednostní pohledávky. V případě, kdy soud povolí oddlužení plněním splátkového kalendáře, může ustanovený insolvenční správce ČSSZ uložit, aby mu poukazovala celý dlužníkův důchod, a sám je pak povinen vyplatit dlužníkovi základní nezabavitelnou částku. Pokud by ČSSZ nesplnila povinnosti, které jí jako plátcí mzdy insolvenční zákon ukládá, vystavila by se nebezpečí uložení pořádkové pokuty nebo povinnosti uhradit způsobenou škodu.

Z důvodu špatné vymahatelnosti přiznaných nároků byl přijat **zákon č. 120/2001 Sb., o soudních exekutorech a exekuční činnosti** (exekuční řád) a o změně dalších zákonů, ve znění pozdějších předpisů, který nabyl účinnosti dne 1. 5. 2001 a do současné doby byl novelizován 31x. Exekuční řád pověřil soudní exekutory prováděním exekucí a dalších činností (poskytováním právní pomoci, sepisováním listin, úschovami atd.). Argumenty pro přijetí tohoto zákona uvedli jeho navrhovatelé v Důvodové zprávě k obecné části exekučního řádu: „Změny

ve společenském a právním systému se však v uplynulých letech nežádoucím způsobem projeví na neefektivnosti soudů. Problémem není jenom délka nalézacího řízení, ale i neefektivnost a zdoluhavost řízení vykonávacího (exekučního). Po vyhraném soudním sporu často dochází k tomu, že v důsledku zdoluhavé a nepružné exekuce není soudem přiznané právo oprávněného uspokojeno. Současný neutěšený stav při vymáhání práva v naší zemi může vést nejen ve ztrátu důvěry v soudy, ale i v základy právního státu vůbec a ve svém důsledku vede k hledání praktických možností, jak vymoci oprávněnou pohledávku jinou než zákonnou cestou“.

Exekuce prováděné srážkami z důchodu se řídí, nestanoví-li exekuční řád jinak, o. s. ř.

Přijetí exekučního řádu znamenalo pro ČSSZ velké zatížení, neboť soudní exekutoři v podstatě u každé exekuce, jejímž provedením byli pověřeni, u ČSSZ zjišťovali, zda je povinný příjemcem dávky důchodového pojištění, a řadu dalších údajů. Tato situace byla částečně vyřešena zavedením elektronického přístupu do vymezené části databáze ČSSZ, aby sami mohli získat informace potřebné k provedení exekuce.

Vzhledem k tomu, že soudní exekutor je novým institutem českého právního řádu, rozhodovací praxe soudních exekutorů byla nejednotná, což ČSSZ přinášelo řadu problémů. K unifikační rozhodování postupně začíná docházet až v současné době.

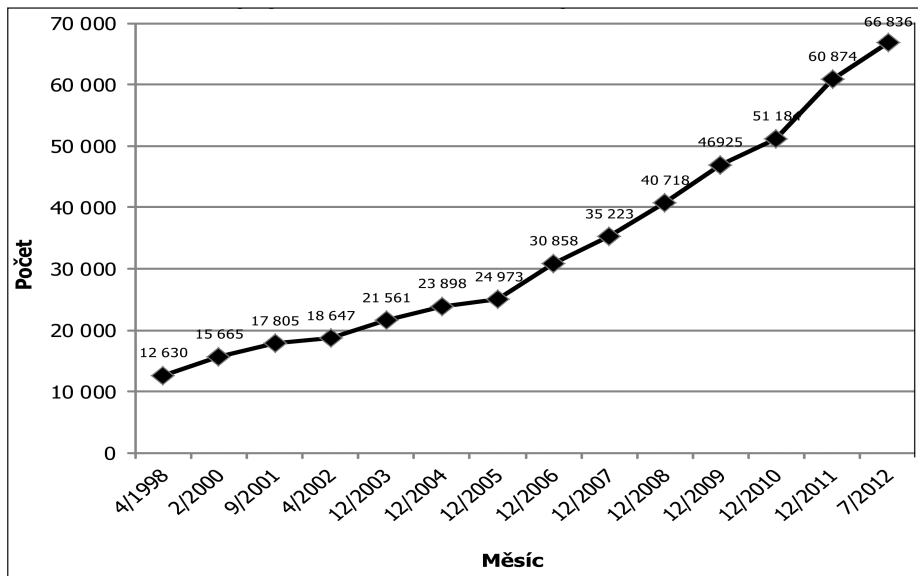
ČSSZ jako plátce důchodu je dále povinna provádět srážky z důchodu i v případech, kdy jsou nařízeny ve správní nebo daňové exekuci. Provádění srážek se v těchto případech řídí ustanoveními **zákona č. 280/2009 Sb., daňový řád**. Při vlastním provádění daňové exekuce srážkami ze mzdy je ČSSZ povinna řídit se ustanoveními §§ 276–302 o. s. ř., nestanoví-li daňový řád jinak.

Z výše uvedeného je zřejmé, že provádění exekučních srážek ze mzdy, resp. z důchodu značnou měrou zatěžuje plátce těchto příjmů. Je jim uložena řada povinností a samotné stanovení správného rozsahu srážek ze mzdy, správného rozdělení srážek, je-li více oprávněných, atd. klade vzhledem ke složitosti právní úpravy vysoké nároky na odbornost zaměstnanců pověřených prováděním srážek. V současné době se plátcí příjmu již ani neobejdou bez kvalitní technologické podpory pro provádění srážek (různé mzdové programy, v ČSSZ speciálně vyvinutá aplikace).

Vývoj a rozsah exekučních srážek z důchodu

Provádění exekučních srážek z důchodu bylo před dvaceti lety z pohledu ČSSZ okrajovou agendou, srážky byly většinou nařizovány soudy k vymození výživného, výjimečně k vymození jiných pohledávek. ČSSZ nevedla ani evidenci exekučně zatížených výplat, neexistovalo programové zabezpečení pro výpočet a zpracování exekučních srážek. Počet exekučních srážek z důchodu se začal v průběhu devadesá-

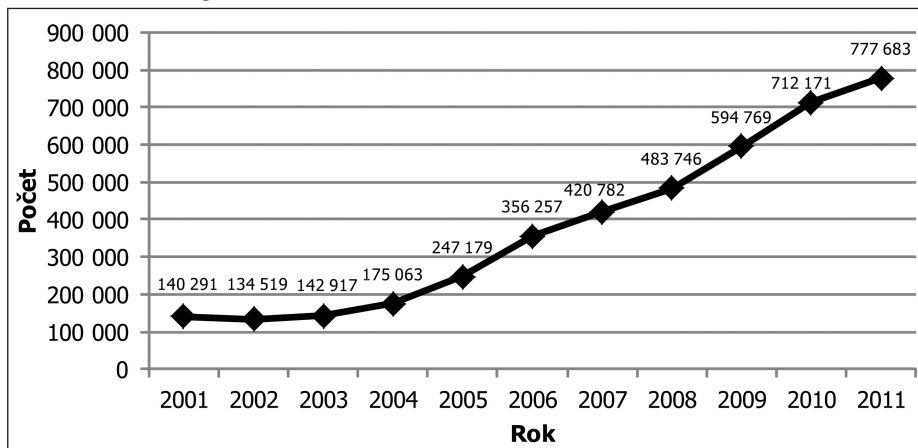
Graf č. 1: Přehled o počtu případů s exekucí srážkou podle hlavní evidence důchodů

Zdroj: Interní materiály ČSSZ

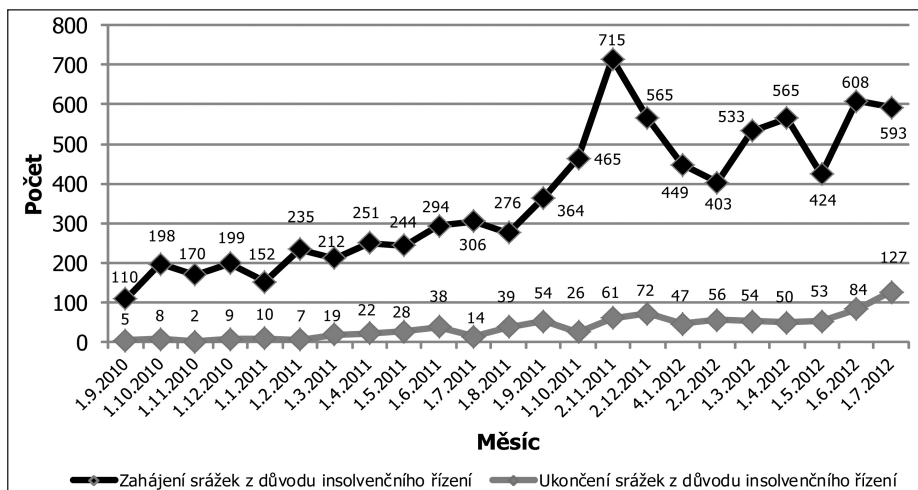
Pozn: jedná se o počet důchodů, u nichž je prováděna srážka z důchodu, nezahrnuje případy, proti nimž je vedena exekuce, ale výše důchodu nedosahuje takové částky, aby z něho mohly být srážky prováděny. Exekuční agenda v ČSSZ je zároveň velmi „živá“ a za uvedenými údaji je nutné též vidět skutečnost, že každý měsíc je řada srážek ukončena, protože dluh byl splacen a nově jsou zatíženy zase jiné důchody nebo došlo ke splacení jednoho dluhu a hradí se další pohledávky zaznamenané v pořadí.

Graf č. 2: Vývoj počtu doručených podání a podnětů, které iniciují zpracování v exekuční agendě

Zdroj: Interní materiály ČSSZ

Graf č. 3: Vývoj počtu srážek z důvodu insolvenčního řízení

Zdroj: Interní materiály ČSSZ

tých let postupně zvyšovat, přibývaly exekuce na důchod k vymožení dluhů souvisejících s podnikatelskou činností.

Hlavní faktory, které způsobily růstovou tendenci exekuční agendy v posledních letech

Nejvýznamnějším faktorem způsobujícím zvýšení počtu exekucí je neustálý růst zadluženosti českých domácností. Na extrémním zvýšení rozsahu exekuční agendy a srážek z důchodu se velkou měrou podílel vznik institutu soudních exekutorů zřízených zákonem č. 120/2001 Sb., o soudních exekutorech a exekuční činnosti. Typickými zákazníky soudních exekutorů jsou také městské policie, zdravotní pojišťovny, dopravní podniky, distributoři energií, vodárenství, telekomunikační operátoři, leasingové a úvěrové společnosti a další subjekty, které začaly využívat služeb soudních exekutorů ve větším měřítku z důvodu rychlejší vymahatelnosti menších pohledávek svých dlužníků. Pohledávky v rádech tisíců a desetitisíců korun začaly být uspokojovány především srážkami ze mzdy nebo důchodu.

K zadluženosti důchodců také v poslední době přispívá zaměření kampaní leasingových a dalších společností na sociálně slabší skupiny občanů včetně důchodců, kteří se tak stávají nejohroženější skupinou.

Od roku 2000 již ČSSZ pravidelně evidovala počty důchodů zatížených exekuční srážkou a snažila se podpořit výkon agendy novým programovým vybavením.

Od roku 2006 se počet exekučních srážek z důchodu začal výrazně zvyšovat, v průměru o 5–6 tisíc ročně, v roce 2010 dokonce o 9 tisíc. V současné době jsou strhávány srážky z důchodu téměř 67 tisícům důchodců. Vývoj exekučních srážek z důchodu je dokumentován v grafu č. 1.

Počet exekučních srážek z důchodu ovšem nevyhovuje a náročnosti a složitosti zpracovávané agendy, byť se jejich objem za deset let ztrojnásobil. Graf č. 2 dokumentuje vývoj počtu podání od externích subjektů (soudy, exekutoři, státní orgány, důchodci) nebo podnětů (splacení dluhu podle evidence ČSSZ, telefonická urgence atd.) doručených v souvislosti s exekučními srážkami z důchodu. Za 10 let se počet podání šestinásobně zvýšil a ČSSZ se od roku 2006 potýkala se závažnými problémy při zpracování exekuční agendy.

Počty srážek uvedených v grafu 3 jsou již obsaženy v počtech uvedených v grafu 1. Údaje pouze dokumentují, že stále více důchodců využívá institutu oddlužení jako způsobu řešení své zadluženosti.

V červnu 2012 bylo oprávněným (exekutorům, dalším orgánům a právníckým osobám a fyzickým osobám, které mají vůči dlužníkovi-důchodci vymahatelnou pohledávku) prostřednictvím srážky z pravidelných měsíčních výplat důchodů vyplaceno téměř 80 mil. Kč. Další částky byly vyplaceny z deponovaných finančních prostředků (srážky z důchodu se deponují do nabytí právní moci exekučního příkazu).

Celková suma pohledávek, které se podle evidence ČSSZ postupně hradí nebo by se měly hradit z důchodu, činí 13,92 mld. Kč. Tato částka zahrnuje vlastní pohledávky ve výši 7,78 mld. Kč, běžné úroky ve výši 1,93 mld. Kč, dlužné úroky ve výši 43 mil. Kč a náklady exekuce ve výši 4,17 mld. Kč.

Zpracování exekučních srážek v ČSSZ

V roce 1998 bylo vyčleněno na zpracování exekučních srážek z důchodu 44 zaměstnanců. Postupně, v souvislosti s nárůstem agendy, častými legislativními změnami a také s přihlédnutím ke značné složitosti právní úpravy a časové náročnosti na realizaci exekučních titulů, byl počet zaměstnanců průběžně navyšován. V roce 2010 bylo do zpracování exekuční agendy zapojeno již 110 zaměstnanců, ale ani tento počet nebyl dostatečný. Stav agendy dále komplikovala skutečnost, že až do roku 2010 chybělo kvalitní aplikační programové vybavení pro zpracování exekučních srážek, a také povinnost ČSSZ každoročně provádět přepočty exekučních srážek s přihlédnutím k valorizacím důchodů, změnám částek životního minima nebo nákladů na bydlení. Situace v této oblasti se stala kritickou, ČSSZ plnila zákonné povinnosti se značným zpožděním a čelila od roku 2008 řadě stížností jak ze strany veřejnosti a veřejného ochránce práv, tak ze strany soudů, exekutorů a státních orgánů.

ČSSZ musela provést řadu dílčích a radikálních opatření, aby nedošlo ke kolapsu celé agendy. V roce 2010 byla zavedena elektronická komunikace s exekutory, která zásadně snížila administrativní náročnost vyřizování jejich dotazů. Soudní exekutoři jen za rok 2009 vznesli směrem k ČSSZ 280 tisíc dotazů a prodlení s odpovědí mohlo být z jejich strany sankcionováno. V roce 2011 bylo již vyřízeno 611 tisíc dotazů on-line a jen 90 tisíc muselo být vyřízeno zaměstnanci. V srpnu roku 2010 byla zavedena aplikační podpora a byl tak položen základ k elektronizaci celé agendy.

Tato opatření však nemohla vyřešit kritickou situaci v exekuční agendě, a proto bylo rozhodnuto o zapojení dalších několika set zaměstnanců územních organizačních jednotek ČSSZ do jejího zpracování. Včasná realizace exekučních srážek z důchodu a výsledků insolvenčního řízení se tak stala z okrajové agendy jedním z prioritních úkolů ČSSZ. Situace v polovině roku 2012 byla zcela stabilizovaná a ČSSZ již plní povinnosti dané právními předpisy v oblasti exekučních srážek ze mzdy, resp. důchodu, v zákonných lhůtách. ČSSZ je však orgánem sociálního zabezpečení a byla zřízena k plnění úkolů v oblasti důchodového pojištění, nemocenského pojištění a výběru pojistného na sociální pojištění. Povinnosti, které plní jako plátce důchodu podle jiných právních předpisů, jsou tak obsáhlé, že průběžně odčerpávají nezanedbatelné personální kapacity i finanční prostředky na úkor plnění úkolů v oblasti sociálního pojištění.

Tabulka č. 3: Exekuční srážky v členění na jednotlivé druhy důchodů, z nichž jsou prováděny

Druh důchodu	Počet		
	Muži	Ženy	Celkem
S SOLO	15 892	13 260	29 152
IP SOLO	5 020	1 985	7 005
ID SOLO	2 561	1 040	3 601
IT SOLO	10 442	6 151	16 593
VM/V SOLO	94	1 131	1 225
D SOLO	14	7	21
S SOUBĚH	1 356	6 557	7 913
IP SOUBĚH	51	175	226
ID SOUBĚH	28	83	111
IT SOUBĚH	202	787	989
Celkem	35 660	31 176	66 836

Zdroj: Interní materiály ČSSZ

Vysvětlivky: S – starobní důchod, IP – invalidní důchod pro invaliditu prvního stupně, ID – invalidní důchod pro invaliditu druhého stupně, IT – invalidní důchod pro invaliditu třetího stupně, VM/V – důchod vdovecký nebo vdovský, D – důchod sirotčí, SOLO – jediný důchod vyplácený pojištěnci, SOUBEH – důchod vyplácen v souběhu s pozůstalostním důchodem (vdovským nebo vdoveckým).

Rozbor exekučních srážek z důchodu

ČSSZ nevede zvláštní evidenci oprávněných, která by umožnila alespoň nastínit důvody exekucí. Za účelem určité bližší charakteristiky exekučních srážek z důchodu byly provedeny výběry z evidence důchodů a dále je uváděna struktura exekučních srážek z různých hledisek.

V tabulce č. 3 uvedený počet 66 836 představuje případy důchodů, z nichž je strhávána exekuční srážka, a jsou vypláceny v České republice. Dále ČSSZ eviduje 212 případů srážek z důchodů vyplácených do ciziny a 679 případů, kdy důchod není vyplácen a celý je poukázován externímu subjektu v rámci rozhodnutí v insolvenčním řízení. Celkem tedy ČSSZ eviduje 67 727 exekučovaných důchodů.

S přihlédnutím k celkovému počtu důchodců – 2 941 795 (včetně výplat do ciziny), jde „pouze“ o 2,3 % důchodců. Zde je ovšem nutné přihlédnout ke skutečnosti, že přibližně stejný počet důchodů, tj. kolem

60 tisíc, není postižen srážkou proto, že důchody nedosahují zabavitelné výše. To se týká zejména invalidních důchodů prvního a druhého stupně a pozůstalostních důchodů. Počet 67 tisíc důchodů s evidovanou exekuční srážkou je současný stav (k 1. 8. 2012), další tisíce důchodů byly postiženy srážkami v minulosti a dluh byl splacen, takže se srážky již neprování, nebo zanikl nárok na důchod, nebo důchodce zemřel. Odhadujeme, že za posledních deset let již byla uvalena exekuce na cca 200 000 důchodů.

Z tabulky vyplývá, že nejvíce jsou exekucí postihovány starobní důchody, protože jich je v poměru k ostatním důchodům nejvíce (2,2 mil.) a jejich výše většinou přesahuje nezabavitelnou částku, která nesmí být povinnému sražena. Následují invalidní důchody pro invaliditu třetího stupně, jejichž výše je také dostatečná pro zavedení exekučních srážek.

Zastoupení obou pohlaví na počtu výplat s exekuční srážkou je přibližně stejné. Poměr exekučovaných důchodů vůči výplá-

Tabulka č. 4: Počet exekučních srážek z důchodu podle věku důchodců

Věk	Počet vyplácených důchodů	Z toho počet exekučních srážek z důchodů	Z toho počet exekučních srážek v %
do 25	21 521	405	1,88
25–30	16 215	899	5,54
30–35	24 035	1 271	5,29
35–40	39 007	1 971	5,05
40–45	44 485	2 893	6,50
45–50	60 282	4 445	7,37
50–55	81 477	5 698	6,99
55–60	237 906	11 044	4,64
60–65	624 778	18 820	3,01
65–70	603 182	12 258	2,03
70–75	405 135	4 539	1,12
75–80	296 334	1 647	0,56
nad 80	393 659	946	0,24
Celkem	2 848 016	66 836	2,35

Zdroj: Interní materiály ČSSZ

Tabulka č. 5: Členění exekučních srážek z důchodu podle jejich výše

Výše exekuce	Počet
do 100	2 995
101–500	11 067
501–1 000	14 258
1 001–3 000	32 505
3 001–5 000	4 503
5 001–7 000	1 393
7 001–10 000	98
10 001–12 000	10
nad 12 000	7
Celkem	66 836

Zdroj: Interní materiály ČSSZ

ceným důchodům je ovšem nižší u žen (1,7 % u žen a 3,1 % u mužů). Ženy mohou mít opravdu méně problémů se splácením dluhů, na druhou stranu bychom měli přihlídnout ke skutečnosti, že ženy mají v průměru nižší důchod a ten nemusí ve více případech dosahovat zabavitelné výše.

Nejvíce zatíženy exekučními srážkami jsou důchody občanů ve věku 40–55 let – v procentním poměru k celkovému počtu vyplácených důchodů dané věkové kategorie, a dále ve věku od 25 do 39 let (tabulka č. 4). Vzhledem k věkové podmínce nároku na starobní důchod, jde v naprosté většině o poživatelé invalidních nebo pozůstalostních důchodů. Od věku 55 let se počet důchodů s exekuční srážkou postupně snižuje.

Výše exekučních srážek z důchodu je stanovena podle právních předpisů a u důcho-

dů, které jsou nižší než mzda, hraje významnou roli institut základní částky, která nesmí být povinnému z důchodu sražena. Srážky z důchodu jsou tak poměrně nízké; do 3000 Kč je prováděna exekuce v 91 % případů. Nejvíce je zastoupeno pásmo od 1000 Kč do 3000 Kč, kdy v tomto rozmezí jsou prováděny exekuční srážky u poloviny případů (tabulka č. 5). Zajímavé je i poměrně vysoké zastoupení srážek jen do 100 Kč. Zde ovšem nezbyvá než podotknout, že náklady ČSSZ na realizaci výkonu rozhodnutí jednoznačně převyšují finanční efekt exekuce.

Závěr

Míra zadluženosti české společnosti, byť dosud nedosahuje výše průměrného zadlužení běžného ve vyspělých státech, má zřejmě dopady i do sociální situace občanů s nižšími příjmy. Údaje předložené v článku potvrzují skutečnost, že důchodci se stali jednou z ohrožených skupin obyvatelstva a problematiku zadlužení je potřeba řešit nejen pomocí legislativních nástrojů, ale je nutné využít dalších forem prevence. ČSSZ bude v nejbližší době přijata za člena Aliance proti dluhům, platformy založené k řešení zadluženosti obyvatelstva s akcentem na sociálně slabší skupiny.

Zadluženost občanů má ovšem také zřejmé dopady do činnosti státních orgánů. V článku je poukázáno na významné problémy, které přináší ČSSZ plnění úkolů, které má jako plátce příjmu zadlužených důchodců, a způsob jakým problémy řešila.

ČSSZ vynakládá nemalé finanční prostředky, ať již mzdové nebo investiční a správní, za účelem vymožení dluhu ve většině případů ve prospěch nestátních subjektů. Otázka, zda je tento princip zcela správný, stojí za zamyšlení.

Literatura:

- Důvodová zpráva k zákonu č. 120/2001 Sb. [online]. [citováno 6. 8. 2012]. Dostupné z <aspi.cssz.cz>.
- Eurostat [online]. 13. 8. 2012 [citováno 13. 8. 2012]. Dostupné z <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/product_details/dataset?p_product_code=TEC00104>.
- Interní materiály ČSSZ.
- Měnový přehled – Česká národní banka [online]. 2012 [citováno 13. 8. 2012]. Dostupné z <http://www.cnb.cz/cs/statistika/menova_bankovni_stat/narodni_stat_data/mp.htm>.
- Usnesení Městského soudu v Praze ze dne 30. prosince 2011, č.j. 18 C 127/2011-30.
- Zákon č. 71/1967 Sb., o správním řízení, ve znění pozdějších předpisů.
- Zákon č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, ve znění pozdějších předpisů.
- Zákon č. 120/2001 Sb., o soudních exekutorech a exekuční činnosti, ve znění pozdějších předpisů.
- Zákon č. 182/2006 Sb., o úpadku a způsobech jeho řešení, ve znění pozdějších předpisů.
- Zákon č. 280/2009 Sb., daňový řád, ve znění pozdějších předpisů.
- Zákon č. 328/1991 Sb., o konkursu a vyrovnání, ve znění pozdějších předpisů.
- Zamrazilová, E. Zadlužení českých domácností je nízké, hrozí ale sociální problém [online]. 25. 11. 2011 [citováno 13. 8. 2012]. Dostupné z <http://byznys.ihned.cz/c1-53816650-zamrazilova-z-cnb-zadluzeni-ceskych-domacnosti>.

Poznatky z praxe

Spokojený zaměstnanec rovná se i spokojený klient

Aleš Kroupa

O zaměstnancích pracujících v pomáhajících profesích a o jejich nelehké pracovní náplni a souvisejících problémech bylo z odborného hlediska napsáno už mnoho. Vedení organizací či pracovních týmů poskytujících sociální nebo zdravotní služby je věc nelehká. Často komplikované vztahy mezi řídicími a řízenými pracovníky ovlivňují pracovní spokojenost jak samotných zaměstnanců, tak zprostředkovaně i spokojenost klientů, jimž je péče poskytována.

Vedení zaměstnanců mj. předpokládá mít dostatek informací, které je v malých organizacích možné získat přirozeným zájmem o podřízené a ve větších firmách jejich systematickým „sběrem“ a vyhodnocováním. Tento postup lze obohatit o firemní průzkumy, které umožňují získat detailnější informace o postojích a hodnotách zaměstnanců. Řada vedoucích pracovníků na využití podobných výzkumů namítá, že své zaměstnance zná, často i osobně, a nepotřebuje tudíž žádné dodatečné informace. Anonymita dotazování však umožňuje zjistit před kolegy a nadřízenými neverbalizované postoje a současně je kvantifikovat v podobě různých škál,

srovnávat je jak mezi útvary organizace, tak mezi profesními a sociálními skupinami zaměstnanců či mezi podniky navzájem, proto vedoucím pracovníkům nepochybně přináší přidanou hodnotu.

Co vše je možné v podobných průzkumech sledovat, si ukážeme na příkladu diagnostického nástroje – dotazníku a manuálu pro jeho vyhodnocení – vyvinutého VÚPSV pro organizace, které potřebují identifikovat tušené nebo již se manifestující problémy, případně se ucházejí o udělení certifikátů dle ISO, EFQM nebo Národní ceny ČR za jakost. Dotazník se skládá ze soustavy indikátorů rozdělených do devíti tematických celků, tzv. modulů,

kteří by měly podat komplexní obraz o podniku z pohledu jeho zaměstnanců. Jedná se o následující moduly:

- **Spokojenost s prací**
Měří celkovou spokojenost s prací a spokojenost s dílčími aspekty práce.
- **Komunikace a sdílení informací**
Zjišťuje informovanost ze strany vedení podniku a systém komunikace obecně, komunikaci s přímým nadřízeným, připomínky a reakce zaměstnanců, komunikaci se spolupracovníky o pracovních záležitostech a komunikaci napříč odděleními.
- **Interpersonální vztahy na pracovišti**
Podává informace o vztazích mezi zaměstnanci, o vzájemné důvěře, spra-

vedlívém a férovém jednání, vstřícnosti a ochotě pomoci jak mezi spolupracovníky, tak mezi řadovými pracovníky a jejich nadřízenými. Zabývá se otázkou diskriminace na pracovišti.

Profesionální rozvoj a kariérní růst

Hodnotí firmou vytvořené podmínky pro profesní rozvoj a kariérní růst zaměstnanců. Zaměřuje se na to, jakou roli hraje přímý nadřízený v podpoře odborného růstu a zda práce přináší zaměstnancům dostatek příležitostí k rozšiřování jejich dovedností a možnost využít v práci své schopnosti a dovednosti. Modul zjišťuje také názory zaměstnanců na užitečnost školení organizovaných zaměstnavatelem.

Odměňování a hodnocení – zdroje motivace

Mapuje důležitost jednotlivých aspektů práce pro kvalitní pracovní výkon. Systémově rozlišuje tzv. vnitřní zdroje motivace - uspokojení, smysluplnost a zajímavost práce, autonomie při práci a vnější zdroje motivace - odměňování.

Styl řízení

Podává přehled o situaci v podniku vzhledem ke klasifikaci stylů řízení, hodnocení schopností a dovedností přímých nadřízených v souvislosti s rozdělováním úkolů, delegováním pravomocí a hodnocením a kontrolou výsledků.

Vztah k organizaci

Zjišťuje loajalitu zaměstnanců a mapuje fluktuální potenciál zaměstnanců.

Organizace práce

Hodnotí úroveň organizace práce z hlediska jasnosti zadávaných úkolů a dostatku času, spolupracovníků, informací a vybavení potřebných pro kvalitní provedení práce. Dále je sledována míra autonomie zaměstnanců při práci.

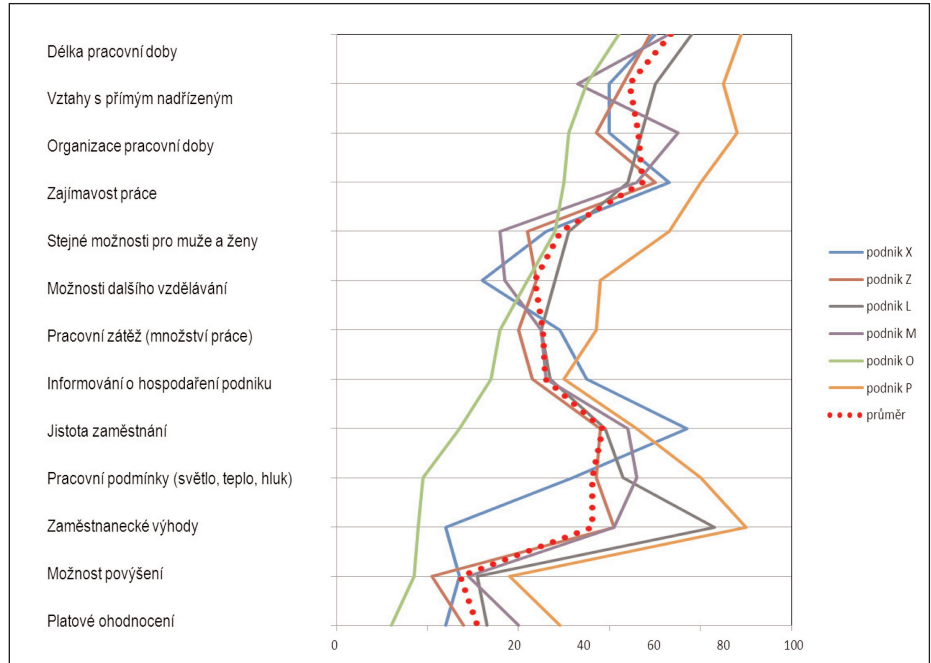
Atributy práce, BOZP

Přináší informaci o charakteru práce zaměstnanců z hlediska její fyzické a psychické náročnosti. Součástí modulu je i zhodnocení subjektivně vnímaných zdravotních rizik plynoucích z práce a hodnocení přístupu zaměstnavatele k bezpečnosti a ochraně zdraví při práci.

Dotazováním zjištěné skutečnosti se odrážejí ve spokojenosti zaměstnanců s jednotlivými aspekty práce. Příklad naměřených rozdílů v úrovni spokojenosti ve vybraných organizacích ukazuje následující graf, ze kterého je zřejmé, že nižší procento kladných odpovědí se u podniků vyskytuje v řadě položek. Jsou ale organizace, v našem případě firma „O“, kde byla zaznamenána významně nízká spokojenost s většinou položek a naopak organizace, např. „P“, s vysoce nadprůměrnou mírou spokojenosti zaměstnanců.

Vedle těchto na první pohled zřejmých rozdílů je možné pomocí složitějších metod (faktorová analýza) rozdělit zaměstnance podle spokojenosti do několika skupin. Například v případě podniku „P“ byla identifikována skupina zaměstnanců, jejichž spokojenost je „sycena“ převážně

Graf č. 1: Spokojenost zaměstnanců s jednotlivými aspekty práce (v % kladných odpovědí)

Pozn. V grafu je vyneseno počet respondentů v % kladně hodnotících (součet odpovědí rozhodně a spíše souhlasím) jednotlivé aspekty práce.

spokojeností s profesním a kariérním rozvojem a odpovídajícím ohodnocením. Dále skupina charakteristická převažující spokojeností s pracovními podmínkami ať už fyzickými či sociálními (mezilidské vztahy, jistota zaměstnání, aj.) a konečně skupina třetí, jejíž spokojenost se převážně generovala ze spokojenosti s organizací a délkou pracovní doby a odpovídající pracovní zátěží. Čím se takto vytvořené skupiny vyznačují? Z hlediska postojů k práci je pro zaměstnance poslední jmenované skupiny například charakteristický výrazně vyšší fluktuální potenciál a současně malá vůle kladně ohodnotit stávajícího zaměstnavatele a někomu jej doporučit. Z uvedené zjištění plyne známá skutečnost, že jen dobré pracovní podmínky nezajistí loajalitu k firmě, ale že je potřeba klást důraz na faktory svázané s motivací a osobností zaměstnanců.

Z čeho se spokojenost v jednotlivých položkách generuje? Pro ilustraci vezme položku „Spokojenost se vztahy s nadřízeným“ a srovnáme výsledky s hodnocením manažera v rámci modulu „Styl řízení“, kde se pracuje se škálami „Orientace manažera na mezilidské vztahy“, „Orientace manažera na výkon“ a „Orientace manažera na profesní rozvoj zaměstnanců“.

Škály jsou vytvořeny na základě řady otázek podrobně hodnotících klíčové činnosti vedoucích pracovníků. V následující tabulce na základě průměrných hodnot vypočtených ze zmíněných škál vidíme pořadí hodnocených organizací, respektive jejich vedoucích pracovníků, od nejhůře hodnocených vedoucích pracovníků v podniku O k těm nejlépe hodnoceným v podniku L. Pokud se podíváme zpět na graf spokojenosti, registrujeme obdobné pořadí organizací tentokrát podle spokojenosti se vztahy s přímým nadřízeným. Nejnižší míra spokojenosti byla zaznamenána u podniků M a O, dále se spokojenost zvyšuje přes podniky X a Z, L až k nejvyššímu hodnotám registrovaným u podniku P.

Dalším důležitým faktorem ovlivňujícím spokojenost je odměňování. Vyjdeme-li z modulu „Odměňování a hodnocení –

Tabulka č. 1: Hodnocení vedoucích pracovníků - průměrné hodnoty ze škál: „Orientace manažera na mezilidské vztahy“, „Orientace manažera na výkon“, „Orientace manažera na profesní rozvoj zaměstnanců“

	Orientace manažera na mezilidské vztahy	Orientace manažera na výkon	Orientace manažera na profesní rozvoj zaměstnanců	Průměr
podnik L	2,17	2,02	2,01	2,07
podnik P	2,10	1,99	2,47	2,19
podnik X	2,42	2,42	2,97	2,60
podnik M	2,53	2,54	3,06	2,71
podnik Z	2,50	2,56	3,08	2,71
podnik O	2,50	2,57	3,10	2,72

Pozn. Čím vyšší hodnota, tím hůře zaměstnanci vnímají schopnosti a kompetence nadřízeného.

Tabulka č. 2: Průměrné hodnoty vypočtené ze škály „Transparentnost a spravedlnost odměňování“

	Transparentní a spravedlivé odměňování
podnik P	2,56
podnik X	2,75
podnik L	2,77
podnik M	2,82
podnik Z	3,00
podnik O	3,24

Pozn. Čím vyšší hodnota průměru, tím hůře zaměstnanci transparentnost, spravedlnost odměňování vnímají.

zdroje motivace“, který využívá škálu „Transparentnost a spravedlnost odměňování“ sestavenou z otázek postihujících vazbu mezi výkonem a výší odměny a současně transparentnost a spravedlnost mzdového systému, získáme opět pořadí podniků od nejhůře hodnoceného podniku O až k nejlépe hodnocenému podniku P. Průměry pro jednotlivé podniky zobrazuje další tabulka č. 2.

Pořadí podniků z hlediska hodnocení transparentnosti a spravedlnosti odměňování rovněž více méně koresponduje s rozložením spokojenosti s platovým ohodnocením v jednotlivých podnicích, kdy nejmenší spokojenost byla zaregistrována

u podniku O, zatímco nejvyšší spokojenost byla v podniku P.

Jak vidíme, rozdíly mezi organizacemi jsou v jednotlivých aspektech veliké, a to jak z hlediska stylu řízení, tak následně i spokojenosti jejich zaměstnanců. Je pak skoro nemožné, aby se tyto rozdíly nepromítly do kvality služeb či péče poskytované klientům. V článku uvedené skutečnosti představují výzvu pro vedoucí pracovníky, aby se jak spokojeností vlastních zaměstnanců, tak i klientů pravidelně zabývali.

Autor působí ve VÚPSV, v. v. i.

Zajímavosti ze zahraničního tisku

V Eurozóně hrozí ztráta dalších 4,5 milionu pracovních míst

Ze zprávy "Eurozone job crisis: trends and policy responses", vypracované institutem ILO (International Institute for Labour Studies), vyplývá, že by počet nezaměstnaných v Eurozóně mohl z dosavadních 17,4 mil. vzrůst během příštích čtyř let až na 22 mil., pokud se nezmění dosavadní směřování politiky ve všech zemích Eurozóny. Pokud se nepřijmou cílená opatření na posílení investic v reálné ekonomice, ekonomická krize zesílí a nikdy nenastane ozdravení v oblasti zaměstnanosti.

Dlouhodobější útlum na trhu práce by měl dopady zejména na mladé osoby hledající práci. Nezaměstnanost se od roku 2010 zvýšila ve více než polovině ze 17 zemí euroregionu a více než tři miliony mladých ve věku 15-25 let jsou bez práce. Více než třetina osob v produktivním věku v Eurozóně je nezaměstnaná nebo vyloučená z trhu práce a dlouhodobá nezaměstnanost stoupá.

Riziko se týká i silnějších ekonomik Eurozóny, i v zemích, kde zaměstnanost od roku 2008 stoupla (v Rakousku, Belgii, Německu, Lucembursku a na Maltě), se začínají objevovat známky toho, že by se situace na trhu práce nemusela dále zlepšovat. Úbytek pracovních míst se může dokonce prohloubit, protože podniky se podle všeho snažily udržet si zaměstnance v naději, že se ekonomické podmínky zlepší. Pokud se tak nestane, nebudou toho schopny a dojde ke ztrátám pracovních míst. Všechno ukazuje na riziko prodloužení recese na trhu práce ohrožující udržitelnost jednotné měny. Situace na trhu práce současně vyvolává sociální neklid a podkopává důvěru v banky a finanční systém, národní vlády a evropské instituce.

Podle zprávy však existuje možnost docílit v Eurozóně oživení, pokud jádrem strategie růstu budou pracovní místa. Doba pro přijetí odpovídajících opatření se však podle autorů krátí. Materiály přijaté nedávno Mezinárodní konferencí práce "ILO Global Jobs Pact" a "Call for Action on the youth

employment crisis" nabízejí portfolio politik, jak by mohly země Eurozóny pokračovat.

Podle autorů zprávy vedla úsporná opatření k slabšímu ekonomickému růstu a zhoršení ekonomické situace bank, nižším investicím a ztrátám pracovních míst. Autoři také upozorňují na to, že ekonomiky Eurozóny, kde stoupá nezaměstnanost, mají omezené zdroje na pomoc osobám hledajícím práci. Opačná situace je v silnějších ekonomikách. Financovat programy na podporu zaměstnanosti tam, kde je to třeba, by mohla pomoci dohoda o rozšíření daňového základu dosažená prostřednictvím sociálního dialogu.

K překonání pasti úsporných opatření zpráva doporučuje

- obnovit poskytování úvěrů malým podnikům ze strany finančních institucí a dosáhnout toho, aby jejich ztráty šly k tíži majitelů, což by bylo nejen spravedlivé, ale snížilo by to také potřebu využívat k tomu prostředky daňových poplatníků a přijímat další úsporná opatření;
- podpořit investice a osoby hledající práci, zejména mladé nezaměstnané. Jistá "garance pro mladé (youth guarantee)" s náklady odhadovanými na méně než 0,5 vládních výdajů Eurozóny by mohla být

Ženy ve veřejném sektoru jsou více ohroženy ztrátou zaměstnání

Veřejný sektor v zemích EU nabízí mnoho vysoce kvalifikovaných pracovních příležitostí a je hlavním zdrojem zaměstnanosti pro ženy, v poslední době však byly tyto pozice rušeny v důsledku úsporných opatření. Podle společné studie ILO a EK "Public Sector Adjustment in Europe" byly ženy pracující ve veřejném sektoru zvláště silně zasaženy snižováním počtu pracovních míst, mezd a benefitů, což by mohlo vážně negativně ovlivnit pokrok dosažený v oblasti genderové rovnosti.

Ze studie vyplývá, že ženy ve Francii, Irsku, Nizozemsku, Švédsku a ve Velké Británii mají nejvíce co ztratit vzhledem k vážné závislosti (45-50 %) jejich zaměstnanosti na veřejném sektoru, zvláště pokud jde o výše postavené pozice.

Po celé Evropě jsou ženy ve veřejném sektoru lépe zastoupeny než v sektoru soukromém, což je dáno vyššími mzdami stejně jako existencí většího podílu kvalifikovaných pracovních míst, jež vyžadují vzdělanější pracovní sílu.

Ve Velké Británii je 28 % žen ve veřejném sektoru považováno za "lépe vzdělané" ve srovnání s pouze 18 % v soukromém sektoru. V Litvě je počet "lépe vzdělaných" žen pracujících ve veřejném sektoru dvojnásobný oproti sektoru soukromému.

A právě tato vysoce kvalifikovaná místa, jež nejde snadno nahradit podobnými pracovními místy v soukromém sektoru, byla zrušena v důsledku úsporné politiky ve veřejném sektoru.

I v případě nízkokvalifikovaných pracovních míst byly mzdy ve veřejném sektoru obecně vyšší než v soukromém sektoru a přispívaly k redukcí mzdové diskriminace, zvláště v zemích s nízkou nebo nestanovenou minimální mzdou v soukromém sektoru.

Tato mzdová výhoda pro ženy pracující ve veřejném sektoru se změnila v mzdovou nevýhodu, jak je možné vidět v řadě evropských zemí, jako je Maďarsko, Rumunsko či Nizozemsko. Dosud platilo, že mzdové rozdíly mezi muži a ženami byly ve veřejném sektoru menší než v ostatních sektorech. Úsporná opatření však povedou k tomu, že více žen opustí trh práce, bude pokračovat krácení sociálních výdajů, zvýší se podíl neplacené práce tradičně vykonávané ženami, což dále přispěje k genderové nerovnosti. Jedinou nadějí v tomto směru je, že země EU brzy upustí od úsporných opatření.

zavedena velmi rychle. K jejímu finančnímu zajištění by mohlo být využito Evropských strukturálních fondů spolu se zapojením Evropské investiční banky;

- řešit rozdíly v konkurenceschopnosti jednotlivých zemí Eurozóny, což by pro sociální dialog otevřelo novou možnost zajistit, aby 1) v silnějších ekonomikách pra-

covní příjmy rostly v souladu s růstem produktivity; 2) v zemích s deficitem byla úprava příjmů doplněna politikou na podporu růstu ekonomiky; 3) se zabránilo spirálovitému snižování mezd a omezování práv pracovníků.

Podle Raymonda Torrese, hlavního auto-
ra zprávy, je dohodnout se na vhodné stra-

tegií vzhledem k odlišné situaci v jednotlivých zemích složitá, avšak bez rychlé změny v politice s cílem docílit důvěry, podpory zaměstnanců a podniků bude těžké zavést reformy nutné k tomu, aby se Eurozóna dostala zpět na cestu stability a růstu.

Zdroj: ILO

Informační servis čtenářům

Novinky z knižního fondu

Pracovní neschopnost pro nemoc a úraz v České republice za rok 2011.

Praha, Český statistický úřad 2012. - 181 s.

Politika spoleczna wobec osób niepełnosprawnych. / Kolaczek, Bożena

Warszawa, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych 2010. - 284 s. - ISBN 978-83-61125-31-0.

Slovník sociologických pojmů. 610 hesel. / Jan-dourek, Jan

Praha, Grada Publishing 2012. - 258 s. - ISBN 978-80-247-3679-2.

Protecting pension rights in times of economic turmoil. / Stevens, Yves [EDI]

Cambridge, Intersentia 2011. - xiii, 196 s. - ISBN 978-94-000-0161-9.

Ageing populations in post-industrial democracies. Comparative studies of policies and politics. / Vanhuysse, Pieter [EDI] - Goerres, Achim [EDI]

Ebington, Routledge 2012. - xx, 272 s. - ISBN 978-80-0-415-60382-9.

Routledge/ECPR studies in European political science; Vol. 76

Koordinovaná rehabilitace. / Bruthansová, Daniela - Jeřábková, Věra

Praha, Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i., 2012. - 76 s. - ISBN 978-80-7416-102-5.

Sociální služby a příspěvek na péči k 1. 7. 2012.

/ Králová, Jarmila - Rážová, Eva

Olomouc, ANAG 2012. - 463 s. - ISBN 978-80-7263-748-5.

Zaměstnávání občanů se zdravotním postižením, důchodců, mladistvých a studentů, absolventů škol, žen, agenturních zaměstnanců a dalších kategorií.

Olomouc, ANAG 2012. - 230 s. - ISBN 978-80-7263-751-5.

Free movement of workers and labour market adjustment. Recent experiences from OECD countries and the European Union.

Paris, OECD 2012. - 298 s. - ISBN 978-92-6417717-8.

International migration outlook 2012.

Paris, OECD 2012. - 395 s. - ISBN 978-92-64-17720-8.

Harmonizace fiskální a sociální politiky v EU? Souhrnná publikace z vědeckopopularizačního semináře pořádaného dne 4. května 2012 v Moravském zemském muzeu v Brně vysokou školou NEWTON College, a.s.

Praha, Vzdělávací středisko pro podporu demokracie 2012. - 186 s. - ISBN 978-80-904281-8-8.

V několika zemích bylo v poslední době dosaženo pokroku v posílení zastoupení žen v nejvyšších politických pozicích, což ukazuje na to, že se zásada rovnosti začíná prosazovat v praxi. Tento pozitivní vývoj se projevil mezi jiným genderovou paritu nyní platnou pro francouzskou vládu a jmenováním první ženy do čela African Union Commission. Západní země nejsou v prosazování genderové rovnosti v politické oblasti v předstihu. Některé africké země jsou na tom v tomto směru lépe, ve Rwandě například dosáhli genderové parity v parlamentu, v Malawi a Libérii jsou hlavou státu ženy. Avšak i když se ženy na vysoké politické pozice dostanou, stále k nim není přistupováno stejně jako k mužům. Jejich výkon je obvykle více sledován včetně takových detailů, jako je způsob jejich oblékání.

Také ve světě práce je třeba pro posílení genderové rovnosti ještě mnoho udělat, jak je patrné i z nedávné studie „Gender balance in the International Labour Conference“, zabývající se reprezentací mužů a žen na každoročně konané Mezinárodní konferenci práce, shromáždění více než tři tisíc delegátů vlád, zaměstnanců a zaměstnavatelů. Ze statistiky za léta 2006 až 2012 vyplývá, že se podíl žen mezi delegáty snížil z 28,5 % v roce 2009 na 26,9 v roce 2012. Autoři studie zkoumali také zastoupení žen a mužů v řadách ministrů účastnících se plenárního zasedání konference. Ukázalo se, že jen 24,8 % přednášejících z řad ministrů jsou ženy, zatímco rok předtím jich bylo 29,3 %. Na základě toho se ILO rozhodlo, že se pokusí zjistit v zemích, které měly alespoň 50 a více procent žen v delegacích, příklady dobré praxe, které budou sdíleny s ostatními, aby se tento nepříznivý trend podařilo zvrátit.

Z domácího tisku

Evropské fondy na MPSV ostudu nedělají. / KVÁČA, Vladimír

In: Národní pojištění. - Roč. 43, č. 7 (2012), s. 3-4.:obr.

Stručná informace o operačních programech, které řídilo a řídí MPSV a o přípravě nového programového období.

Pozůstalostní důchody v roce 2012. / LANG, Roman - PELIKÁNOVÁ, Helena

In: PSK - Personální a sociálně právní kartotéka. - Roč. 15, č. 7 (2012), s. 13-17.

II. pilíř penzijního systému - pojistné na důchodové spoření. / URBAN, Radek

In: Národní pojištění. - Roč. 43, č. 7 (2012), s. 8-10.

Problematika pojistného pro osoby, které vstoupí do II. pilíře. Pojistné na důchodové spoření. Poplatník. Plátce a plátcova pokladna. Předmět, základ a sazba pojistného.

Dopady změn daně z přidané hodnoty na reálné příjmy domácností. / DUŠEK, Libor

- JANSKÝ, Petr

In: Politická ekonomie. - Roč. 60, č. 3 (2012), s. 309 - 329.:obr.,tab.,-lit.

Hlavní úkol pro rok 2012. / RAMIANOVÁ, Jiřina

In: Národní pojištění. - Roč. 43, č. 7 (2012), s. 20-23.:obr.,tab.,-lit.

Hlavní úkoly LPS. Dopady legislativních změn na činnost LPS. Eliminace nedodělků. Statistické údaje a grafy dokumentující činnost LPS od r. 2009 do 31. 5. 2012.

Sociální práce jako nová tržní příležitost? / HOLASOVÁ, Věra

In: Sociální práce/Sociální práca. - Roč. 12, č. 2 (2012), s. 126 - 137.:tab., -lit.

Změny v sociální práci, které přinesly důraz na ekonomickou racionalitu a zavádění trhu. Vysvětlení pojmů jako ekonomizace a modernizace sociální práce. Analýza ekonomizace sociální práce pro klienty, sociální pracovníky a organizace.

Problematika realizace rodinné péče o osobu se sníženou soběstačností. / FORMÁNKOVÁ, Petra - NOVOTNÝ, Aleš - EFENBERKOVÁ, Marcela

In: Kontakt. - Roč. 14, č. 2 (2012), s. 159 - 170.:obr.,tab.,-lit.

Na cestě k funkčnímu systému ochrany práv dětí. / MACELA, Miloslav

In: Právo a rodina. - Roč. 14, č. 7 (2012), s. 16-20. Pokrač.: -lit.

Informace o rozsáhlé novele zákona o sociálně-právní ochraně dětí, projednávané v Poslanecké sněmovně. Hlavní nedostatky stávajícího systému. Změny v činnosti orgánů sociálně-právní ochrany a v oblasti péčovské péče.

Moderní politika státu vůči mladým lidem. / URBAN, Michal

In: Národní pojištění. - Roč. 43, č. 7 (2012), s. 5-7.

Státní politika vůči mladým lidem. Informace o strategii podpory mládeže „Koncepte státní politiky pro oblast dětí a mládeže 2007–2013. Klíčové oblasti, cíle.

